9

100 soruda / gelir dağılımı / dr. korkut boratav

100 SORUDA

GELİR DAĞILIMI

DR. KORKUT BORATAV

2. BASKI

GERÇEK YAYINEVİ

100 SORUDA GELİR DAĞILIMI
(Kapitalist Sistemde, Türkiye'de, Sosyalist Sistemde)

Dr. Korkut Boratav

100 SORUDA DİZİSİ : 9

Birinci Baskı:
Temmuz 1969

Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı:
Mayıs 1972

Kapak: Said Maden

Dizgi: Asya Matbaası
Baskı: Yaylacık Matbaası
Kapak Baskısı ve Cilt:
Fono Tesisleri

Dr. KORKUT BORATAV

100 SORUDA GELİR DAĞILIMI

KAPİTALİST SİSTEMDE, TÜRKİYE'DE, SOSYALİST SİSTEMDE

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

ÖNSÖZ

Bu kitapta bilimsel kategorileri mümkün mertebe az kullanarak kapitalist ve sosyalist sistemlerdeki bölüşüm ilişkilerini açıklamaya; araştırma metotları ile ilgili açıklamalara pek az girerek, okuyucuyu istatistik kavramları ve tablolar içinde boğmaktan kaçınarak gelir dağılımı ile ilgili bazı bilgileri sunmaya teşebbüs ettim. Kitabı basit ve anlaşılır bir seviyede tutmak endişesi bu yolun tutulmasının başlıca sebebi olmuştur.

Bu gayenin ne oranda gerçekleştiğini önceden kestirmek güç. Ancak bilimsel kategorilerden, rakamlardan, istatistiklerden ve hattâ tablolardan yüzde yüz kaçınmak da mümkün olmamıştır; sadece bunların kullanıldığı hallerde dahi basitlik ve anlaşılır olma çabası ön plana çıkmıştır. Tabiî ki bu çaba bazı güçlükler yaratıyor. Örneğin, fiyatlar değerlerle çakışmadığı sürece, piyasa fiyatları kullanılarak bir üretim kolu için artık değer oranını hesaplamak, politik iktisadın temel öğretileri ile bağdaşmaz. Ancak, mevcut sömürme ilişkilerini açık seçik ortaya koyduğu için kitapta bazen böyle hesaplamalara başvurulmuş; «değer» kavramı bazı hallerde **piyasa fiyatlarından** elde edilen büyüklükler için kullanılmıştır.

Rakamlara ve istatistiklere başvurulduğu hallerde, basit ve anlaşılabilir hesaplamalar sonunda elde edilen bilgilerin hangi kaynaklardan, ne gibi metotlarla tesbit edildiği açıklanmış; daha karmaşık ve ince yolların kullanıldığı hallerde ise sadece çalışmanın sonuçları verilmiştir. Yabancı ülkeler hakkındaki bulguları yabancı dillerden kaynaklar vermeye lüzum görmeden sundum; kitapta gelir dağılımı üzerindeki bütün bulguların somut kaynaklara ve istatistiklere dayandığı hususunda okuyucunun yazara güvenmesi gerekiyor.

Türkiye'deki bölüşüm ilişkileri konusunda kitaptaki en önemli eksiklik, bilgi yokluğundan ötürü hayvancılığın ihmal edilmesi olmuştur. Doğu Anadolu'daki üretim ilişkileri hakkında ça-

lışmakta olan araştırıcılar bulgularını yayınladıkları zaman bu eksikliğin giderileceğini, kitapta yeteri kadar deşilmemiş birçok başka meselenin de aydınlığa çıkacağını umuyorum.

Korkut Boratav

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

100 Soruda Gelir Dağılımı, ikinci baskıya sınırlı bazı değişikliklerle sunuluyor: Türkiye'ye ait rakamlar mümkün mertebe günümüze yaklaştırılmış; 1. baskıdan sonra elimize geçen bazı istatistiklerin imkân verdiği yeni hesaplamalar yapılmış; bazı yeni araştırma sonuçları sunulmuş; 8. ve 9. Bölümlerde incelenen ülkelerde, 1965'ten sonra meydana gelen ve kitabın ilk baskısında pek az değindiğimiz gelişmelerle ilgili bilgiler ve bazı yeni yorumlar eklenmiş; ifade ve sunuluşta yer yer küçük değişiklikler yapılmıştır.

1970'te yapılan Tarım, Sanayi ve Nüfus Sayımları sonuçlarının hâlâ yayınlanmamış olması, birinci baskıda kullanılan 1963 ve 1965 yılına ait temel istatistikî verilerin 1972 yılında dahi kullanılmaya devamını zorunlu kılmaktadır. Türkiye üzerindeki tahlillere ister istemez damgasını vuran bu zaman aralığı, ikinci baskının, önemli, ancak giderilmesi yazarın elinde olmayan bir eksikliğidir.

K. B.

I.

GİRİŞ

1. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

Soru 1 : Üretim ve gelir, bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı ne demektir?

İnsan alet kullanarak üretim yapan ve bu işi rastgele ve tek başına değil, bir toplum içinde, bir sosyal düzenin imkân ve kurallarına tabi olarak yürüten bir canlıdır.

Üretim nedir? Üretim, insan emeğinin aletlerle birlikte tabiata, tabiî kaynaklara uygulanması ve bunun sonunda ferdî ve sosyal ihtiyaçları karşılayacak yeni nesneler, yeni ürünler elde etme faaliyetidir. Bu tanımı ileride genişletip yeni unsurlar ekleyeceğiz; ancak şimdiki amaçlarımız bakımından bu kadarı yeterlidir.

Üretim sonunda elde edilen ürünler, tüketim (istihlâk) ve üretim araçları kime intikal edecek; kimin olacaktır? Bu soru, üretimin derhal bir paylaşma, bir **bölüşüm** meselesi meydana getirdiğini gösterir. Ürünler hiç bir toplumda tesadüfî bir şekilde, bir başıboşluk içinde

paylaşılmaz; kapanın elinde kalmaz. Bütün toplumlarda üretim faaliyeti gibi, ürünlerin paylaşılmasını da düzenleyen bir mekanizma vardır. İşte iktisadî faaliyetin bu yönü **bölüşüm meselelerini** meydana getirir.

Henüz paranın, paralı alış verişin görülmediği ilkel toplumlarda bölüşüm mekanizması basittir; açık ve seçik bir şekilde ürünlerin doğrudan doğruya paylaşılması ile belirir. Bu ilkel toplumlardaki iktisadî faaliyeti kavramak için gerçek, maddî varlıklara bakmak yeter; insan emeği (enerjisi), tabiat, aletler bir araya gelerek maddî ürünler (buğday, giyecek, yeni aletler, süs eşyası) yaratırlar ve bu ürünleri belli objektif sosyal kurallara göre paylaşırlar.

Belli bir gelişme seviyesinden sonra toplumlarda bu basit ve açık seçik ilişkiler bazı örtülerin altında gizlenmeye başlar. İktisadî hayata paranın girmesi ve paralı alış verişin hâkim olmasından sonra üretim ve bölüşüm ilişkileri ancak para, gelir, millî gelir, piyasa gibi fizikî varlıkları ya hiç olmayan ya da son derecede önemsiz olan unsurlarla, kategorilerle kavranabilir. Bunlar gerçek ve maddî üretim ve bölüşüm ilişkilerini gizleyen, fakat aynı zamanda mümkün kılan örtülerdir.

Paralı alış verişin hâkim olduğu bir ekonomide dahi bölüşüm meselesi temelde değişmemiştir. Üretilen tüketim ve üretim araçları nasıl paylaşılacaktır? Ne var ki, bu paylaşma süreci artık parasal (nakdî) gelirler vasıtasıyla olur ve **gelir dağılımı** adını alır. Böylece maddî ürünlerin toplamı **millî gelir;** ürünlerin paylaşılması **gelir dağılımı** diye ifade edilir.

Birbirine benzemeyen binlerce çeşit ürün para karşılığında alınıp satılıyorsa, artık ortak bir birimle ifade edilebilirler. Bu ortak birim **para** birimidir. Her ürün çeşidi, paralı alış veriş konusu olduğu için para ile ifade edilen bir fiyat taşır. Bu sayede belli bir dönem (bir

yıl) içinde toplumda yaratılan ürünler toplamını nakdî olarak para ile ifade etme imkânı buluruz ve buna **millî gelir** deriz. Böylece ürünlerin toplamı millî gelire dönüşmüş olur.

Böyle bir ekonomide herhangi bir kişi veya kurumun, üretilmiş tüketim veya üretim araçlarından bir miktarını elde etmesi, yani pay alması kaideten piyasada para harcaması ile mümkün olur. Böylece ürünlerin paylaşılması; nakdî harcama gücünün, yani parasal gelirlerin dağılımı tarafından belirlenir. Dağıtılan parasal gelirler toplamı, üretilen ürünlerin para ile ifade edilen toplamına (yani fiyat ve miktar çarpımlarının toplamına) eşittir.

İşte, ürünlerin veya gelirlerin şahıslar veya sosyal gruplar arasında paylaşılma tarzını tayin eden sosyal ilişkilere **bölüşüm ilişkileri** denir. Bölüşüm ilişkilerinin sonucu olarak şahıs veya gruplara intikal eden ürünlerden alınan payların ifadesine (ki genel olarak bu, rakamlarla, istatistikî olarak yapılır) gelir dağılımı diyoruz. Bir toplumda «gelir dağılımı» bölüşüm ilişkilerinin bir sonucu, bir muhassalasıdır; kemmî bir göstergesidir.

Soru 2 : Bölüşüm ilişkilerinin önemi ve gelir dağılımı araştırmalarının faydası nedir?

İktisadî hayatın işleyiş ve gelişimini kavrama iddiasında olan çağdaş iktisat teorilerinin büyük kısmı bölüşüm ilişkilerine yer vermezler. Bunlar için önemli olan millî gelirin **seviyesindeki** değişmeler ve yatırım, tasarruf, tüketim, devlet masrafları, vergiler, ihracat, ithalât gibi büyüklüklerin karşılıklı ilişkileri ve millî gelir seviyesi üzerindeki etkileridir. Bu yüzden herhangi bir ülkenin iktisadî gelişmesini inceler veya ülkeler arası ikti-

sadî karşılaştırmalar yaparken millî gelirlerin artış hızına, seviyesine ya da adam başına düşen (ortalama) millî gelirin büyüklüğüne bakmakla yetinirler. Gelir dağılımı araştırmaları bunlardan bağımsız olarak yapılır; bulgular ve varılan sonuçlar ne iktisat teorilerine bir katkıda bulunur, ne de incelenen ülkenin gelişimini, uluslararası karşılaştırmalardan çıkardıkları sonuçları yeniden değerlendirmelerine sebep olur.

Bu bakış tarzının yanlışlığını bir örnekle gösterebiliriz. Bakkaldan aldığı bir teneke zeytinyağı; alelâde bir vatandaş için Ayvalık mamulâtı, rafine, XX marka 2 kg. zeytinyağ olmaktan ve fiyatının 17,5 TL. olmasından öteye bir anlam taşımaz. Vatandaşımızı biraz daha sıkıştırırsak hafızasını zorlayacak ve geçen yıldan bu yıla zeytinyağı fiyatlarının diyelim 2 TL. arttığını söyleyebilecektir. Zeytinyağı ile ilgili gerçekler acaba bu kadar bilgiyle kavranmış mıdır? Şüphesiz ki hayır. Bundan ötesinin iktisatçıya ait bir iş olduğu söylenebilir.

İktisatçıya sorarsak, bize ayrıntılı rakamlarla bu yılın zeytin ve zeytinyağı üretimini ton ve değer olarak verecek; ortalama fiyatları bulacak; ihracat miktarını söyleyecek; bütün bu rakamları eski yıllarla karşılaştıracak ve bu noktada duracaktır. Biraz dikkat edersek bakkal dükkânındaki vatandaşın elinde tuttuğu zeytinyağı tenekesine bakış tarzı ile iktisatçının zeytinyağı üretimine bakışı arasında mahiyetçe büyük bir benzerlik olduğunu, aralarında sadece bir ayrıntı ve derece farkı bulunduğunu farkederiz. Zira her iki bakış tarzı zeytinyağının nesnel varlığına yönelmiştir; ambalajı, kalitesi, tonajı, fiyatı, ihraç edilen miktarı ile sadece **zeytinyağını** görürler; **insanı** göremezler; zeytin ağacının dallarından bakkal tezgâhına girinceye kadar geçen safhalarda rol oynayan insanları ve bu insanlar arasındaki ilişkileri araştırmayı akıl edemezler. Bakkala ödenen 17,5 liranın bu insanlar

arasında nasıl bölüşüldüğünü, büyüklü küçüklü zeytin üreticilerinin, onlara gübre satan tüccarın, kredi veren bankaların, küçük üreticinin zeytinini ağaçta iken kapatan aracının, tefecinin, mevsiminde köylerinden kamyonlarla zeytinliklere taşman kadınlı, çocuklu tarım işçilerinin, zeytini zeytinyağı haline getiren imalâthane sahiplerinin, bu imalâthanelerde çalışan işçilerin, toptancı tüccarın, ihracatçının, devlete ait alım kurumlarının (Tariş'in), nakliyecilerin, perakendeci tüccarın ve zeytin çevresinde kümelenmiş irili ufaklı bütün diğer grupların bu yıl üretilen faraza 120.000 tonluk zeytinyağının toplam değerini hangi ilişkiler içinde, nasıl ve ne oranlarda paylaştıklarını, bu bakış tarzı kavrayamaz. İktisadî faaliyetin gerçek oyuncuları olan insanlar gözden silinmiş; sadece nesneler, mallar, üretimin son noktası olan nihaî ürünler kalmıştır.

Zeytinyağı için geçerli olan bu gözlem, millî ekonomi için de doğrudur. İnsanlar arası ilişkilerin bir muhassalası olan iktisadî faaliyet sadece nihaî ürünlerin (nesnelerin) genel nakdî toplamı olan millî gelir veya onun unsurları araştırılmakla kavranamaz; bu toplamı meydana getiren üretim faaliyeti içindeki insanî-sosyal ilişkiler ve bu ilişkilerin aslî bir unsuru olan bölüşüm ilişkilerinin bilinmesi, iktisadî gerçeği hem bir bütün olarak hem de özünden kavramanın vazgeçilmez şartıdır. Aynı şekilde herhangi bir ülkenin iktisadî gelişmesini değerlendirirken veya ülkeler arası iktisadî karşılaştırmalar yaparken gelir dağılımını ve bu dağılımdaki değişmeleri ihmal etmek, gerçeğin bir bütün olarak kavranmasına engeldir; insansız bir iktisat anlayışının bir belirtisidir.

Gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkileri, birtakım iktisadî ve sosyal meseleler gibi sadece bilim adamlarının ve nazariyecilerin meraklarını gıcıklayan konulardan de-

ğildir; insanlık tarihinin en eski çağlarından beri çeşitli kılıklarda ortaya çıkmış, sadece filozofları değil düşünen her kafayı, özellikle ezilen sınıfların bilinçli unsurlarını meşgul etmiş olan sosyal adalet, eşitlik ve sömürme kavramlarıyla son derecede yakından ilgilidir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler genel ekonomik eşitsizliklerin en önemli göstergelerinden biri olduğu için, gelir dağılımı üzerindeki bilgilerimiz, çeşitli sosyal sistemleri ve içinde yaşadığımız toplumu insanlığın bu ezelî özlemlerinin miyarlarına vurur, bunları sosyal adalet ve eşitlik kıstaslarına göre değerlendirmemizi sağlar.

Soru 3 : Çeşitli gelir dağılımı kavramları arasında hangileri önemlidir?

Gelir dağılımı ile ilgili araştırmaların sonuçlarından bahsederken, bunları yorumlarken bazen **«gelir eşitsizlikleri»**nden söz edeceğiz; bazı hallerde ise **«sınıflar arası gelir dağılımı»** veya **«sınıf payları»** ifadelerini kullanacağız. Bu farklı ifadeler aslında iki ayrı gelir dağılımı kavramını göstermektedir. Bölüşüm ilişkilerine ait rakamların, istatistiklerin iki ayrı biçimde toplanması, düzenlenmesi ve sunulması bu iki farklı gelir dağılımı kavramını verir.

«Gelir eşitsizlikleri» ile ifade edilen gelir dağılımı kavramı, toplam gelirin kişiler veya aileler arasındaki dağılımını gösterir. Dağılımı incelenen gelirden pay alan kişiler veya aileler, en az gelirliden başlayarak sıralanır; incelemeyi kolaylaştırmak için bunlar nispeten büyük gelir dilimlerinde toplanır (örneğin yıllık geliri 5.001 10.000 TL. olan grup gibi); ve her gelir diliminin karşısına o grubun elde ettiği toplam ve ortalama gelir, gruptaki fert veya aile sayısı yazılırsa ortaya çıkan tablo bir

kişiler (aileler) arası gelir dağılımı tablosudur ve gelirler arası eşitsizlikleri göstermektedir. Gelir eşitsizliklerinin belli bir ülkede zaman içinde ne yönde değiştiğini tespit etmek ve ülkeler arası karşılaştırmaları kolaylaştırmak için böyle bir tablodaki bilgiler **yüzdeler** halinde de özetlenebilir: «Türkiye'de ailelerin en düşük gelirli % 20'si 1963 yılında millî gelirin % 4,2'sini elde etmiştir» ifadesinde olduğu gibi. Bu gelir dağılımı kavramının önemli bir özelliği, mensup oldukları sosyal sınıf ve tabaka ne olursa olsun kişileri veya aileleri sadece gelir seviyelerine göre tasnif etmesidir. Örneğin yıllık geliri 5.000 - 10.000 TL. arasındaki gelir diliminin içerisinde işçi, çiftçi, memur, serbest meslek sahibi, esnaf olup olmadığına bakmadan bu seviyede gelir elde eden herkes vardır. Bu yüzden bizi, sosyal sınıflar vasıtasiyle gerçekleşen bölüşüm ilişkilerinin özüne götürmez; sadece bu ilişkilerin bir yan görüntüsünü ortaya koyar.

«Sınıf payları» veya «sınıflar arası gelir dağılımı» ile ifade edilen gelir dağılımı kavramı ise çeşitli sosyal sınıf veya tabakaların toplam gelirden aldıkları payları gösteren çok daha önemli bir dağılım kavramıdır. Bu anlamda bir gelir dağılımı, özellikle kapitalist bir ekonomide bölüşüm ilişkilerinin özüne nüfuz etmemizi kolaylaştırır. Sınıf paylarının zaman içindeki seyri herhangi bir ülkede sosyal sınıfların kaderinde meydana gelen değişmelerin önemli bir göstergesi sayılmalıdır.

Soru 4 : İktisadî kanunlar nedir? Bölüşüm ilişkilerini düzenleyen, gelir dağılımını belirleyen iktisadî kanunlar var mıdır?

Dikkatli ve bilgili bir gözlemci iktisadî hayatın işlemesinde, bir rastgelelik, düzensizlik ve başıbozukluk de-

ğil; çeşitli iktisadî olgular arasında süregelen düzenli ilişkilerin, sürekli olarak tekrarlanan sebep - sonuç bağıntılarının, insan iradesi dışında kurulmuş ve devam eden bir kurallar ve ilişkiler sisteminin mevcut bulunduğunu; iktisadî sistemlerin gelişme ve değişmesinde de insanların niyet ve iradelerini aşan, kuvvetli benzerlikler gösteren bir akış olduğunu farkeder. Tabiî olguları düzenleyen objektif kanunlar gibi iktisadî hayatın da objektif sosyal kanunlara tabi olduğu bu yüzden ileri sürülür. Bir bilim olarak iktisadın ödevi, iktisadî hayattaki olgu ve süreçlere isimler vermek, yani ücret, sermaye, kâr, yatırım gibi **iktisadî kategorileri** tanımlamak ve bu olgu ve süreçler arasındaki temel ilişkileri, **kanuniyetleri** bulmak ve bunları **iktisadî kategoriler** arasında beliren **iktisat biliminin kanunları** şeklinde ifade etmektir. İktisadî kategoriler gerçek iktisadî olguların; iktisat biliminin kanunları ise iktisadî hayattaki düzenli ilişkilerin ve kanuniyetlerin sadece basitleştirilmiş görüntüleridir; zira bilim, gerçek hayatın eksik bir resmidir. Bilimin gelişmesi bu resmin gerçeğe gittikçe yaklaşmasıdır; nihaî amacı ise gerçeği aynada yansıyan suret sadakatiyle tasvir edebilmektir.

İktisadî kanunlar fertlerin niyet ve iradeleri dışında vardır. Bu yüzden kişiler ferdî veya kollektif iradeleriyle bu kanunları değiştiremez. Kişilerin, kurumların ve devletin iktisadî kararları ve icraatı çoğu kere temel iktisadî kanunlara uygundur; bu halde bu kanunların düzenlediği iktisadî ilişkilerin birer faal unsuru olarak rol görürler. Hatta bu halde varlıkları ile iktisadî hayatı, temel iktisadî kanuniyetler baki kalmak şartiyle, etkilerler. Bazı hallerde ise kişiler, kurumlar ve devlet iktisadî kanunları dikkate almayan kararlar alabilirler. Bu gibi durumlarda, iktisadî kanunlar ergeç etkisini belli eder; hâkimiyetini kabul ettirir. Ortaya çıkan sonuç, ki-

şinin veya devletin niyetine değil, temel iktisadî ilişkilerin tayin ettiği zaruretlere uyar.

Acaba bölüşüm ilişkilerini düzenleyen, gelir dağılımını tayin eden iktisadî kanunlar da var mıdır? Bu soruyu sormanın pratik bir önemi vardır. Gelir dağılımının iktisadî kanunlara tabi olmadığını iddia etmek; kişilerin, kurumların ve devletin gelir dağılımını iradî olarak değiştirebileceğini kabul etmek anlamına gelir. Bu da, büyük iktisadî eşitsizliklerin görüldüğü bir toplumda, devleti idare edenlerin ikna edilerek vergilerle, sosyal hizmetlerle ve diğer sosyal politika tedbirleriyle gelirler arası eşitsizliklerin geniş ölçüde giderilebileceği, emekçi ve yoksul sınıfların nisbî durumlarının önemli derecede düzeltilebileceği umudunu getirir.

Bu görüşün reformcu siyasî hareketler, meselâ Batı ülkelerindeki bazı Sosyal Demokrat Partiler içinde çok yaygın olduğunu görüyoruz. İktisatçılar arasında bu fikri derli toplu şekilde ilk ortaya koyan İngilizlerin geçen yüzyılda yaşamış ünlü iktisatçısı Mill olmuştur. Mill'e göre iktisadî kanunlar sadece üretimi düzenlerler; mallar üretildikten sonra bunların paylaşılması insanların iradî olarak; hukukla, örf ve âdetlerle kararlaştırdıkları bir meseledir. Böylece bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı iktisadî kanuniyetlerin etki alanı dışına çıkar.

Bu görüş yanlıştır. Ancak doğruluğu kabul edilse bile bir başka yanıltıcı unsur da taşımaktadır. Gelir dağılımı gibi, bir sosyal sistemin temel sınıf çıkarlarıyla ilgili bir meselede devleti idare edenler ve siyasî iktidar ikna yoluyla sosyal adaletin ve aklın gereklerini yerine getirmekte ne derecede serbesttir? Devletin muhtevası ve aslî görevini açıklayan bir başka temel sosyal kanun vardır ki, buna göre, devlet sınıf menfaatleri karşısında tarafsız değildir; iktisadî bakımdan güçlü hâkim sınıfların ortak ve uzun vadeli çıkarlarını korumakla görevli

bir kurumdur. Nitekim ileride çok sayıda örnekle göstereceğiz ki, kapitalist devlet hiçbir zaman gelir dağılımındaki eşitsizliklerin **temel** sebeplerini değiştirmeğe yönelen tedbirler almaz.

Üstelik bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı, iktisadî kanunların kesinlikle nüfuz alanı içerisindedir. Üretim aynı anda bir bölüşüm faaliyetidir. Farklı bir ifadeyle kişilerin ve sınıfların millî gelirden alacağı paylar üretim sırasında ve üretimin sonucu olarak belirlenir; bu paylar rastgele değil kişi ve sınıfların üretim içinde oynadıkları rollere göre etki icra eden iktisadî kanunlarca belirlenecektir. Sınıfların üretim içindeki rolleri değişmezken, yani üretim ilişkileri sabitken onlara intikal edecek gelir miktarını (dolayısıyle bölüşüm ilişkilerini) keyfî olarak değiştirmeye teşebbüs etmek, ya üretimi alt üst eder ve çökertir; veyahut da bölüşümle ilgili temel iktisadî kanunlar bu gibi tedbirleri etkisiz bırakır; bir intibak sürecinden sonra eski bölüşüm ilişkileri hâkim olur. Gelir dağılımını değiştirmesi umulan birçok tedbirin kapitalist bir sistemde temel bölüşüm ilişkileri karşısında nasıl âciz kaldığını ileride örneklerle göstereceğiz.

Soru 5 Sömürme (istismar) nedir?

Sömürme veya istismar kavramının açıklanması sınıf hâkimiyetine dayanan sosyal sistemlerdeki bölüşüm ilişkilerinin kavranmasını kolaylaştıracaktır.

Üretim faaliyetinin tarih boyunca değişmeyen, sabit kalan özelliği insan emeğine; çalışan insanların alın teri ve göz nuruna dayanmış olmasıdır. En ilkel toplumlardan çağdaş toplumlara kadar bütün ekonomilerde ürünler çiftçi olsun, zanaatkâr olsun, işçi olsun sadece

ve sadece üretim faaliyetinin içinde bizzat yer alan, fiilen çalışan insanlar tarafından üretilmiştir.

Bazı sosyal sistemlerde üretici sınıflar dışında çalışmadan yaşayan sınıfların da mevcut olduğunu görüyoruz. Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinde ve ilk çağın büyük devletlerinde köle sahipleri, din adamları ve devlet otoritesini temsil eden saray erkânı; feodalizm denen Orta Çağ düzeninde feodal beyler, krallar, zadegân ve rahipler, nihayet kapitalizmde kapitalist sınıf ve onun çevresinde kümelenen çeşitli asalak gruplar ömürleri boyunca verimli hiçbir iş yapmadan yaşayabilmiş; üretici faaliyetlerde birgün dahi çalışmadan emekçilerin ürettiği ürünlerin bir kısmına el koyarak varlıklarını sürdürmüş insanlardan meydana gelir.

İşte sömürme bu durumlarda mevcuttur: Çalışan, verimli sınıfların bizzat ürettikleri ürünlerin bir kısmına üretici olmayan bir sınıf el koyabiliyorsa, bu olguya, yani ürün fazlasının çalışmayan bir sınıf tarafından zaptedilmesine sömürme diyoruz. Farklı bir deyişle, bir bütün olarak üreticiler emeklerinin bir kısmını kendileri, kendi tüketimleri için; bir diğer kısmını ise «çalışmadan yiyen» bir diğer sınıfın tüketimi ve ihtiyaçları için sarfetmekte iseler bu aylak sınıf tarafından sömürülmektedirler.

Sömüren ve sömürülen sınıfların bulunduğu bir toplumda çalışan sınıflar emek fazlalarını veya ürün fazlalarını gönül rızasıyla sömüren sınıflara vermezler. Toplum düzeni bu ürün fazlasını emekçi tabakalardan alacak, zaptedecek bir mekanizma kurmuştur. Her sosyal sistemde bu zaptetme mekanizması diğerlerinden farklıdır ve o sosyal sisteme has bölüşüm kanunları ve bölüşüm ilişkilerince belirlenir. Toplumların hukuk, ahlâk ve kültür sistemleri de sömürme ilişkilerini gizleme, meşrulaştırma ve kolaylaştırma görevlerini ifa eder ve

bu yüzden sömürmenin varlığım idrak etmek, buna karşı çıkmak fevkalâde güçleşir.

Bir sınıfın çalışan sınıfları sömürdüğü bir toplumda, emekçilerden sömürücü sınıfa aktarılan ürün fazlasının miktarı aylak sınıflara emekçilerden çok daha yüksek bir hayat standardı sağlayacak seviyededir. Tarih boyunca çalışan sınıflar hayatlarını idame ettirecek ve çoğalmalarını sağlayacak, asgarî fizyolojik (ve bazı hallerde kültürel) ihtiyaçlarını karşılayacak ürün miktarından fazlasını genel olarak muhafaza edememişlerdir. Bu yüzden sömürmenin varolduğu toplumlarda sınıfların yaşayış şartları arasında büyük uçurumlar vardır. Çok çalışanın yokluk, hiç çalışmayanın refah içinde yaşayabildiği toplumlardır bunlar. Sömüren sınıflar üstelik ürün fazlasını alma mekanizması dolayısıyle sömürülen sınıfların üzerinde bir hâkimiyet de kurarlar; toplumun yönetimini ellerinde tutarlar. Bu yüzden, sömürme, sınıf hâkimiyetini de birlikte getirir. Bir sınıfın diğer sınıfları sömürmesi böylece toplum hayatındaki çeşitli sosyal olgulardan sadece biri olmakla kalmaz; sosyal sistem bu olgunun, sömürmenin üzerine bina edilmiştir; ona dayanmaktadır.

Soru 6 Sömürmeye dayanmayan sosyal sistemler var mıdır?

1) Toprakta ve üretim araçlarında özel mülkiyetin mevcut olmadığı ve henüz yönetim işlerinin farklı bir grupça yürütülmediği ilkel topluluklar ve 2) tamamen küçük üreticilerden meydana gelen; her üreticinin işlediği toprağa ve kullandığı aletlere bizzat sahip olduğu, üretimin ve alış verişin tüketim gayesiyle yapıldığı, ayrı bir tüccar sınıfının henüz meydana gelmediği köy topluluk-

ları sömürmeye dayanmayan sistemlerdir. Ancak bu iki toplum düzeni esas itibariyle tarihe mal olmuştur.

Buna karşılık çağımızın başlıca sosyal sistemlerinden biri olan sosyalizmde sömürmenin var olup olmadığı ve daha da önemlisi sosyalizmin sömürmeye dayanan bir sistem olup olmadığı aktüel bakımdan da önemli bir sorudur.

Herhangi bir sistemin **sömürmeye dayanan** bir sistem olması, yani ürün fazlasının emekçilerden aylak bir sınıfa nakli sağlandıkça ayakta durabilen, varolabilen bir sistem olması ayrı bir şey; temel bölüşüm ilişkileri açısından sömürmeye dayanmayan bir sistemde arızî, zaman bakımından geçici, kısmî ve talî sömürme olaylarının varlığı başka bir şeydir. Esasen sömürme kavramını lâçkalaştırmamak, işe yarayan bir tahlil aracı olarak muhafaza etmek istiyorsak, onu **temel bölüşüm ilişkilerinde** aramamız gerekir. Aksi halde bir fabrikada eşit ücret alan işçiler arasında tembellerin çalışkanları sömürdüğü; çalışan kız kardeşlerin ev işlerinde beceriksiz ve tembel kızkardeşler, eli açık babaların bir baltaya sap olamamış evlâtlar tarafından sömürüldüğü ve bu gibi durumların gözlendiği bir toplumun sömürenler ve sömürülenlere bölündüğünü kabul etmek gerekir.

Temel bölüşüm ilişkilerinden hareket edilirse, görülecektir ki sosyalizm sömürmeye **dayanmayan** bir sistemdir; yani varlığı ve işlemesi sürekli bir sömürme ilişkisinin varlığına bağlı değildir. Ancak sistemin içerisinde tarihî şartlara göre değişen, bir kısmı yukarda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi sosyal yapı açısından önemsiz, bir kısmı ise daha geniş kapsamlı, fakat yine de talî sömürme unsurları olabilir. İleride 96. soruda bu meseleye döneceğiz.

Demek oluyor ki çeşitli sosyal sistemler arasında gerek sistemin sömürmeye dayanıp dayanmaması; ge-

rekse hâkim bölüşüm ilişkileri ve bu ilişkilerin bağlı olduğu iktisadî kanunlar açısından farklar vardır. Bu bakımdan gelir dağılımı ve bölüşümle ilgili meseleleri çağımızın iki ana sosyal sistemi olan kapitalizm ile sosyalizmde ayrı ayrı incelemek yerinde olacaktır.

II.

KAPİTALİST SİSTEM

2. BÖLÜM

KAPİTALİZMİN TEMEL VE TALÎ BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Soru 7 Feodal bölüşüm ilişkileri nelerdir?

Kapitalist sistemdeki bölüşüm ilişkilerini ve gelir dağılımını incelemeye başlamadan, kapitalizmin doğuşundan önce özellikle Avrupa toplumlarına hâkim olmuş bulunan feodal sistemin temel bölüşüm ilişkilerini kısaca anlatmak yararlı olacaktır.

Feodal toplumda iki üretici sınıf vardır: Köylüler ve zanaatkârlar. Bu iki üretici sınıfın ürün fazlalarına el koyanlar ise, başta en büyük feodal olan Kral olmak üzere feodal beyler (ve çevrelerindeki parazitler) ile rahipler ve fedodalizmin ileri bir safhasında teşekkül eden tüccar sınıfıdır.

Her köylü belli bir feodal beye bağlıdır; feodal beyin hâkimiyeti altındaki araziyi terkedemez; buna karşılık arazinin bir kısmı köylülerin fiilî kullanımına bıra-

kılmıştır. Köylü, kendi tasarrufundaki araziyi kendisine ait üretim aletleri ile mülkü imiş gibi işler; çocuklarına intikal ettirir. Bu arazi parçası üzerinde feodal beyin hakkı, köylünün ürettiği ürünün bir kısmına el koyma hakkı şeklinde tezahür eder. Böylece köylü kendisine bırakılmış toprak parçası üzerinde kısmen kendisi için, kısmen de feodal bey için çalışır. Sarfettiği toplam emeğin bu ikinci kısmı, bu emek fazlası üreticinin aylak sınıfa intikal eden ürün fazlasını belirler ve feodal sömürmenin bir kısmını meydana getirir. Ancak feodal sömürme bundan ibaret değildir; tasarruf hakkı doğrudan doğruya feodal beye ait olan büyük arazi parçaları da vardır ki köylü her yıl bağlı olduğu beyin bu arazisi üzerinde belli bir süre karşılıksız olarak çalışmakla; toprağı sürmek, ekmek, mahsulü toplamakla yükümlüdür. Angarya şeklinde tezahür eden bu fazla emek, feodal sömürmenin ikinci kısmıdır. Feodal beyin bu şekilde cebren el koyduğu, üreticilerden gaspettiği ürün ve emek fazlasının bir kısmı vergiler, askerî yükümlülüklerle merkezî devlete ve Krala, daha yüksek beylere, Kiliseye intikal eder.

Feodal sistemin ikinci üretici sınıfı kentlerde loncalar içinde toplanmış zanaatkârlardır. Zanaatkâr, sahip olduğu basit üretim araçları ile fiilen çalışan, yanında hem zanaati öğrenen, hem de kendisine yardım eden bir iki çırak çalıştıran bir küçük üreticidir. Usta - çırak arasında belirgin bir sömürme bağıntısı yoktur; aralarındaki ilişkiler hoca - öğrenci, baba - oğul ilişkilerine benzetilebilir. Esasen çırak çoğu kere zanaati öğrenip ehliyetini ispat edince loncaya alınır ve bağımsız bir zanaatkâr olur. Zanaatkârlar, sömüren değil; feodal beylere ve devlete ve feodalizmin ileri safhalarında aracı tüccara ürünlerinin bir bölümünü kısmen ticarî ilişkiler, kısmen vergiler ve diğer yükümlülüklerle kaptıran sömürülen bir sınıftır.

Böylece feodal sistemde temel bölüşüm ilişkileri: a) Köylünün kendi toprağında yetiştirdiği ürünün bir kısmına feodal beyin el koyması; b) Feodal beyin arazisinde angarya şeklinde çalışma; c) Zanaatkârların ürettiği ürünlerin bir kısmının çeşitli yollarla aylak sınıfa kaptırılması şeklinde beliren sömürme ilişkileridir.

Soru 8 Feodalizmden kapitalizme geçiş nasıl olmuştur?

Biraz önce açıkladığımız gibi feodalizmde üretici sınıfları meydana getiren köylüler ve zanaatkârlar kullandıkları üretim aletlerine sahiptirler. Köylü, küçük de olsa belli bir toprak parçasının fiilen malikidir, buna karşılık toprağa bağlıdır; köyünü dileğince terkedip hayatını başka yerlerde kazanma serbestisi yoktur.

Feodalizmin çökmesi ve kapitalizme dönüşmesi ile üretici yığınların kaderinde büyük bir değişiklik oldu: Çalışan sınıflar hürriyetlerini kazandılar, fakat mülkiyetlerini kaybettiler.

Üretici yığınların kazandığı «hürriyet» i yanlış anlamamak gerekir. Bu, sadece toprağa bağlılıktan kurtulmayı ifade eder; bu hürriyetin kullanılması, emekçinin dilediği yerde iş arayabilmesi, işverenle çalışma şartlarını pazarlık edebilmesi, şartları beğenmezse terkedebilmesi demektir. Emekçilerin oy hakkını elde etmeleri, kendi sendikaları ve partileri içinde ekonomik ve siyasî mücadele haklarını kazanabilmeleri, burjuva ideolojisine karşı savaşmalarını mümkün kılan fikir hürriyetinin gerçekleşmesi kapitalizmin doğuşundan çok daha sonradır ve bu siyasî hürriyetler bugün bile bütün kapitalist ülkelerde tanınmış değildir.

Toprağa bağlılıktan kurtulma, büyük köylü yığınla-

rının, toprakları ve üretim aletleri üzerindeki mülkiyetlerini kaybetmeleri ile birlikte meydana geldi. Uzun yıllar süren bu **mülksüzleşme** olayı çeşitli etkenlere bağlıdır; ancak bunun sonucunda topraktan kopan büyük üretici yığınları biraz önce sözünü ettiğimiz «hürriyet»lerini kullanarak kentlere aktılar. Kapitalizmin biraz daha ileri bir safhasında, yeni gelişen ileri teknikli kapitalist endüstri ile rekabet edemeyip çalışamaz hale gelen kentli zanaatkârlar da bunlara katılmaya başladı. Bunlar da üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerini yitirmişlerdi.

Bu şekilde mülksüzleşip kentlere yığılan büyük yığınlar üretici olmaktan çıktılar mı? Hayır. Üretim araçları yoktu, fakat emekleri vardı. Kentlerde yeni yeni kurulan, feodalizmin bilmediği ileri tekniklerle işleyen fabrikalarda çalışmaya başladılar. Üretimin evrensel özelliği yine gözleniyordu: İnsan emeği üretim araçlarını kullanarak ürünler meydana getiriyordu ve bu işi fiilen yapanların dışında üretici yoktu. Ne var ki, bizzat kullandıkları üretim araçlarına üreticiler artık sahip değildiler.

Bu mülksüzleşme sürecinin yanısıra bir başka gelişim, sermayenin birikmesi ve üretim araçlarının sınırlı ellerde toplanması süreci de gözlenmekte idi. Feodal sistemde zanaatlerde uygulanan teknik, bir iş yerinde ancak birkaç kişinin çalışmasına imkân verecek kadar ilkeldi. Halbuki yeni teknolojik buluşların mümkün kıldığı fabrika üretimi, makinaya dayanan sınaî üretim, çok sayıda üreticinin bir arada çalışmasını gerektirir. İşte kapitalist gelişme, bu yeni üretim araçlarının, fabrikaların mülkiyetinin de özel kişilerde toplanması ile paralel olmuştur. Fabrikalar kapitalist sistemin iki aslî sınıfının karşı karşıya geldiği üretim birimleri olmuştur. Bir yanda feodalizmin çökmesi sırasında meydana

gelen mülksüzleşme sonucunda zanaatlerden ve topraktan kopup gelen ve makinaları kullanarak toplu halde üretim yapan üreticiler; öte yandan üreticilerin kullandığı üretim araçlarının, fabrikaların sahibi olanlar. Kapitalist sistemin bu yeni üreticilerine işçi sınıfı, bu yeni mülk sahibi sınıfa ise kapitalist sınıf denmiştir. Kapitalist sanayideki tekniğin icabı, her üretim biriminde, fabrikada, bir kapitalist çok sayıda işçi ile karşı karşıyadır. Böylece kapitalist üretim, çok sayıda mülksüz işçi ile az sayıda mülk sahibinin bir arada bulunduğu bir sistem meydana getirir. Bu yeni üretim tarzı ekonomi içinde genişledikçe iktisadî hayat tedricen kapitalistlerin hâkimiyeti altına girer; bu yeni sınıf siyasî hayatı da kontrolu altına alır; devleti eline geçirir; hukuku yeniden düzenler; burjuva hayat tarzı, burjuva değer yargıları, burjuva ideolojisi toplumun kültür ve ahlâk yapısına hâkim olur. Kısacası kapitalist sınıf, kapitalist toplumun hâkim sınıfı haline gelir.

Soru 9 Kapitalizm sömürmeye dayanan bir sistem midir?

Kapitalist sistemin başlıca üreticileri işçilerdir. Tarih boyunca bütün üretici sınıfların yaptığı gibi onlar da bizzat kullandıkları aletler üzerinde emeklerini harcayarak nesnelerin biçimini değiştirir, yeni ürünler yaratırlar.

Buna karşılık bu yeni sosyal sistemin hâkim sınıfı olan kapitalistlerin, millî gelirden yani ürünler toplamından aldıkları payın mahiyeti nedir? Acaba kapitalist sınıf üretken bir sınıf mıdır ve toplam üründen aldığı pay esas itibariyle üretime yaptığı katkının karşılığı mıdır? Yoksa daha önceki sömürücü sınıfların yerine ge-

çen ve çalışmadan yaşayan bir yeni aylak sınıf mıdır? Eğer bu ikinci soruya «evet» cevabını verirsek kapitalizmin sömürmeye dayanan bir sistem olduğunu kabul etmiş oluruz; zira üretken olmayan bir sınıf varlığını refah içinde sürdürebiliyorsa, bu ancak toplumun gerçek üreticilerinin yarattığı ürünlere el koyarak gerçekleştirilebilir. Bu da sömürme olgusunun ta kendisidir.

Kapitalistler çalışmazlar mı? Şüphesiz ki bu adamlar boş durmazlar. Bazan sabahtan akşama kadar dayalı döşeli bürolarında otururlar. Telefonla konuşurlar. Evrak imzalar; sağa sola direktif verirler. Diğer kapitalistlerle pazarlık eder; siyaset adamları ile temas ederler. Ziyaretçilerle görüşür, önemli kararlar alırlar. Kapitalistlerin bir çoğunun son derece meşgul bir görünüşü vardır. Özellikle kapitalizmin çocukluk devresinde kapitalist işletmenin günlük faaliyetleri bizzat kapitalist tarafından yürütülürdü; üretimle ilgili teknik ve idarî kararları doğrudan doğruya fabrikatör verirdi. Bu durumda kapitalistleri aylaklıkla vasıflandırmak haksızlık etmek olmaz mı? Ancak bu konuda dikkat edilmesi gereken iki husus vardır.

Bir kere, sömürmeye dayanan bütün eski sistemlerde sömürücü sınıfa dahil fertler üretimle ilgili önemli konularda bizzat karar vermek ve kararlarının üreticiler tarafından uygulanmasını doğrudan doğruya denetlemek yetkilerine sahip olmuşlardır. Bu yetkiyi dilerlerse bizzat kullanabilirler, ya da ellerine geçen ürün fazlasından küçük bir pay verdikleri adamlarına, kâhyalarına devredebilirler. Karar verme, emretme ve denetleme yetkilerini bizzat kullandıkları hallerde, örneğin köle sahibinin kölesine o gün yapacağı işleri emretmesi veya arazisinde angarya çalışan köylülerin işi ağırdan almamaları için feodal beyin bizzat başlarında bulunması hallerinde olduğu gibi, bu türden faaliyetlerin «üretken» sa-

yılması mantık sınırlarını bir hayli zorlamaktadır. Böyle bir görüşün kabulü halinde, hâkim sınıfa dahil olmanın sağladığı hakların ve yetkilerin icrasını «üretim» saymak gerekir ki, bu halde «üretim» kavramı bütün anlamını yitirmiş olur. Biz «çalışma» derken «üretici» emeği kastediyoruz; «aylak» bir sınıftan meramımız ise sabahtan akşama sırtüstü yatıp çubuklarını tüttüren insanlar değil, üretken bir faaliyette bulunmayan bir sınıftır. Bu anlamda kapitalistler de şüphesiz ki boş durmayan; üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerinin kendilerine sağladığı yetkileri icra ederken, karar ve direktif verirken, denetlerken vakit sarfeden insanlardır. Ancak bu «vakit sarfı», «üretici emek sarfı» değildir ve bu yüzden kapitalistlere üretken bir sınıf diyemeyeceğiz.

İkinci olarak üretimin teknik ve idarî bakımdan düzenlenmesini verimli bir faaliyet, üretken bir iş saysak dahi; bu, kapitalistlerin aylak bir sınıf sayılmasına engel değildir. Zira kapitalistin geliri, ürünler toplamından aldığı pay, **esas olarak** bu tür faaliyetlerinden değil, doğrudan doğruya mülkiyetten, üretim aletlerine sahip olmasından doğar. Bunun böyle olduğu modern kapitalizmin gösterdiği bazı gelişmelerde açık seçik ortaya çıkmaktadır. Kapitalist işletmeler büyüyüp şirketler şeklinde örgütlenince, üretimin günbegün yürütülmesi, planlanıp, denetlenmesi tek bir insanın gücünü ve imkânlarını aşacak derecede karmaşık bir hal almıştır. Bu durumda kapitalistler işletmenin teknik ve idarî işlerini mühendislere, profesyonel yöneticilere ve uzmanlara devretmişler; günlük işlerden ellerini eteklerini çekmişlerdir. Burjuva bilim adamları bu gelişimi «yönetim devrimi», «mülkiyetle kontrolün birbirinden ayrılması» diye adlandırarak kapitalizmin olumlu yönde bir bünye değiştirmesi olarak yorumlamışlardır. Gerçekte ise, tam tersine, bu gelişim kapitalist sömürmenin karakterini bü-

tün çıplaklığıyla ortaya koymakta; en saf ve katıksız şekilde gözler önüne sermektedir. Zira, kapitalist sınıfın geliri işletmenin yönetimine ait verimli, üretken bir faaliyetten doğmuş olsaydı; bu faaliyetleri başkalarına devrettikleri andan itibaren kapitalistlerin aç kalmaları, üretimden pay alamamaları ve bir sınıf olarak yok olmaları gerekirdi. Gerçekte ise kapitalistler eskisi gibi ürünler toplamından pay almaya devam etmişlerdir; zira onların geliri bir sınıf olarak var oldukları andan itibaren esas olarak üretimi düzenlemelerinden değil, mülkiyetten doğmuştur. Kapitalizmin ileri bir aşamasında yönetimi başkalarına devrederek saf mülk geliri elde etmeleri ise bir «devrim» değil bir çöküş belirtisidir. Bir paralellik kurmak gerekirse bu gelişimi feodalizmin çöküş döneminde feodal beylerin malikânelerini terkederek arazilerinin yönetimini kâhyalarına devretmelerine benzetebiliriz. Her iki halde de sömürücü sınıf üretime karşı bütün ilgisini yitirmiş ve sadece ürün fazlasını yiyen bir karakter kazanmıştır. Ekonomik anlamda aylak bir sınıf olmaktan, mutlak olarak aylak bir sınıf haline dönüşmüştür.

Öyle sanıyoruz ki bu açıklamalar kapitalist sınıfın üretici bir sınıf olmadığını göstermeye yetmiştir. Kapitalist sistemde işçi sınıfı, toplumun diğer üretken sınıfları ile (örneğin köylülerle) birlikte bütün değerleri yaratır. Ancak ürünlerin bir kısmına üretici olmayan hâkim sınıf, yani kapitalist sınıf el koyar. Böyle bir hal ancak sömürmeye dayanan bir sistemde mümkündür. Ne var ki kapitalist sömürme, diğer sistemlerden farklı bölüşüm ilişkileri içinde olur. Şimdiye kadar kapitalizmin sömürmeye dayandığını gösterdik; bu sömürmenin ne gibi bölüşüm ilişkileri içinde gerçekleştiğini, ürün fazlasına kapitalist sınıfın el koymasını mümkün kılan özel şartları açıklamanın zamanı artık gelmiştir.

Soru 10 Kapitalizmin temel bölüşüm ilişkisi nedir?

Kapitalist sınıf üretim aletlerine sahip bulunduğu için işçilerin ürettiği ürünlere de kendiliğinden sahip olur. Bu, sömürmenin gerçekleşmesini fevkalâde kolaylaştıran bir olgudur; zira işçiler ürettikleri ürünlerin tümünü birden peşinen ve hukuken kapitaliste teslim etmişlerdir; bu yüzden ürünler toplamından alacakları payı kapitalist onlara verir. Üreticilerin payı; kapitalistin ödediği **ücret** şeklinde belirir; işçi, ücreti piyasada harcayarak ürünler toplamından ücret seviyesinin belirlediği miktarı elde eder. Bu özel bölüşüm ilişkisi sömürme olayının varlığını da gizleyebilir; zira feodalizmde olduğu gibi üretici kendisine ait olan ürünün bir kısmını hukuk ve silâh zoruyla sömüren sınıfa kaptırmamakta, aksine kapitalist kendi cebinden bir meblâğı aradaki iş sözleşmesinin hükümlerine göre **ücret** halinde işçiye ödemektedir. Bu yüzden bilinçlenmemiş işçiler bazı hallerde «patronun ekmeğini yiyoruz» derler; yani bunlara göre patron işçiyi doyurmaktadır. Kapitalistlerin üretici bir sınıf olmadığını hatırlarsak, bu görüşün sakatlığını derhal idrak ederiz; üretmeyen bir sınıf üretici bir sınıfı elbette besleyemez; aksine patronları besleyenler işçilerdir. Bu olgunun kapitalizmde meydana geliş tarzını ister ekonominin bütününü, ister tek bir kapitalist işletmeyi ele alarak gösterebiliriz.

İlk önce bir bütün olarak kapitalist ekonomiye bakalım: İşçi sınıfının yarattığı toplam değer ile bu sınıfa kapitalistlerin ödediği ücretler toplamı arasında daima bir fark vardır; bu yüzden işçiler ürettikleri ürünler toplamının ancak bir kısmını elde edebilirler. Aradaki fark işçilerin ürettiği ürün fazlasını, **artık değeri** verir ve bu fazlalık ilk ağızda kapitalist sınıfa intikal eder; kapita-

list toplumun diğer aylak tabakaları da değer fazlasına bilâhare ortak olur. Bu durumda diğer sömürme sistemlerinde olduğu gibi kapitalizmde de üreticiler toplam emeklerinin bir kısmını kendileri için; bir kısmını ise başkaları, özellikle sömürücü sınıflar için harcamaktadır.

Tek bir fabrikayı alırsak, 8 saatlik bir işgünü için emekçiye ödenen ücretin değerinde ürün miktarını işçi, örneğin, üçüncü saatin sonunda üretmiştir. İşgücünün geri kalan beş saati boyunca işçi artık kendisi için değil patronu için çalışmakta ve karşılığını almayacağı bir ilâve değer veya değer fazlası yaratmaktadır. Kapitalist üretime has bu ürün fazlasına **artık değer** denir. Kapitalist bir işletme artık değer yaratıldığı sürece yaşayabilir; zira kapitalistin hayat kaynağı artık değerdir. Kapitalist işletmelerden her birinde üretilen yeni değerle ücret arasında bir farkın, artık değerin, varlığı; ekonominin bütününde işçilerin elde ettiği ürünlerin, ürettikleri ürünler toplamından az olmasının sebebidir. İşletmelerin her birinde işgücünün belli bir süresinde işçinin sırf patron için çalışması, millî ekonomide sarfedilen işgücü toplamının belli bir miktarının işçi sınıfı tarafından aylak sınıflar için harcanmış olması sonucunu doğurur.

Peki, işçi bu sömürme olayını niçin kabul etmektedir? Fert olarak sömürülmeyi reddetme hürriyeti yok mudur?

Kapitalizm her işçiye bu hürriyeti tanımış; ancak aynı hürriyeti kullanma imkânını fiilen elinden almıştır. Bilindiği gibi kapitalizmin doğması ile birlikte üreticiler üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerini yitirerek işçi sınıfı halinde gelmişlerdir. İşçi sınıfı öyle bir üretici sınıftır ki yaşayabilmek için kapitalistlere satacağı işgücünden başka hiçbir varlığı yoktur. Evet, insan emeği artık satış konusu olmuş; bir mal, bir meta halini almıştır. Kö-

lelerin satıldığı bir insan pazarı yoktur ama insan emeğinin alınıp satıldığı bir işgücü piyasası meydana gelmiştir. Teşekkül eden piyasa fiyatı **ücrettir;** ücret, işgücü denen **meta** satıcısının gelirini, yani işçilerin yaşama imkânlarını tayin eder. Bu yüzden işçi, yaşamak için, işgücünü satmaya ve kapitalistin emrine vermeye; kapitalist üretim içinde teşekkülüne engel olamayacağı artık değeri yaratmaya ve onu patrona teslime, kısacası sömürülmeye mecburdur. Daha eski toplum tiplerinde sömürme, üreticilerin özgürlükleri kısıtlanarak, cebren mümkün oluyordu. Kapitalist toplumda ise işçi hukuken sömürülmeyi, kapitalist için çalışmayı reddetmekte hürdür. Ancak bu hürriyetini kullanması onu açlığa, sefalete ve ölüme mahkûm edecektir. «Sömürülmeyi reddetmekte hürsün, aç kalmak şartiyle!» İşte kapitalist sistemin üretici sınıflara bahşettiği ilk hürriyet böylesine pahalı ve acı bir hürriyettir.

Soru 11 Kapitalizmin talî bölüşüm ilişkileri nelerdir?

Kapitalist sistemde işçilerin dışında üretici sınıf ve tabakalar, kapitalistlerin dışında çalışmadan yaşayan ve üretken olmayan gruplar vardır. Değerin kapitalistle işçi arasında paylaşılmasını belirleyen temel bölüşüm ilişkisinden bazı bakımlardan ayrılık gösteren ve bizim talî bölüşüm ilişkileri diyeceğimiz süreçler bu diğer üretici ve aylak sınıfların elde ettiği gelirleri, millî gelirden (ürünler toplamından) aldıkları payları belirlemektedir.

Kapitalist sistemin işçiler dışındaki üretici tabakaları en ziyade tarım kesiminde, sınırlı olarak da tarım dışı faaliyetlerde varlıklarını koruyabilmiş küçük üreticiler; bir de doğrudan doğruya maddî üretim yapmadık-

ları halde ekonominin genel üretkenliğini artıran doktorlar, öğretmenler gibi fikir emekçileridir. Bu üretici tabakalar gelirlerini işçilerden farklı bölüşüm ilişkileri içinde elde ederler.

İşçilerin ve bütün diğer üretici tabakaların ürettiği toplam ürünün fazlasına el koyan yegâne sömürücü sınıf maddî üretim aletlerine sahip olan kapitalistler değildir. Kapitalist sistemde üretim aletleri gelir getiren yegâne servet nevi değildir. Nakdî sermaye de diyebileceğimiz **paraya** sahip olanlar, borç verme yoluyla **faiz** denilen bir gelir türü elde ederler. Toprağın mülkiyeti, sahibine **rant** veya **toprak kirası** kazandırır. Aynı şekilde kapitalist toplumda sırf gayrimenkullerinin kira gelirleriyle yaşayan bir grup da vardır. Bunların dışında esas itibariyle kapitalist üretim biçiminin özelliklerinden doğmuş olan ve gittikçe genişleyen bir ara faaliyetler veya hizmetler sektörü mevcuttur. Meta üretmeyen fakat buna rağmen gittikçe artan sayıda ücretli personel çalıştıran ve serbest mesleklerin de önemli bir kısmını bünyesinde toplayan reklamcılık, sigortacılık, komisyonculuk, avukatlık, önemli bir kesimiyle ticaret gibi faaliyetleri üretken saymaya imkân yoktur. İşte bu üretken olmayan faaliyetlerden elde edilen kazançlar da üretici sınıflardan verimsiz tabakalara intikal eden ürün fazlasının bir türü kabul edilebilir.

Kapitalist üretim süreci içinde işçilerin yarattığı ve ilk ağızda kapitalistin el koyduğu artık değerin tümü kapitalistte bırakılmaz. Artık değerin kapitalistte kalan kısmına **kâr** denir; bankalara ve tahvil sahiplerine **faiz** borcunu ve (tarımsal üretim yapan bir işletme ise) **toprak kirasını** kapitalist artık değerden öder. Kapitalist işletme ile çeşitli ilişkiler kurmuş olan ara faaliyetlere de işletmenin masraflarından gösterildiği halde gerçekte artık değerden çıkan çeşitli ödemeler yapılır. Böylece artık

değer çeşitli isimler altında çeşitli mülk sahibi gruplar, verimsiz tabakalar tarafından paylaşılır. Kapitalist üretimin dışında kalmış üreticilerin ürün fazlalarına da aynı üretken olmayan tabakalar el koyar.

Nihayet kapitalist ekonomilerde gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkilerini tam olarak kavramak için **devleti** de tahlilin içine almak gerekir. Devlet, işletmeci olarak, işveren olarak, kamu hizmetleri denen faaliyetlerde bulunarak, çeşitli sınıflardan vergi adı altında muazzam meblâğlar toplayarak, bu meblağları kamu giderleri halinde harcayarak ve nihayet ekonominin işleyişine çeşitli müdahaleler yaparak gelir dağılımını tayin edici çok önemli bir rol oynar.

Kapitalist sistemde gelir dağılımı ile ilgili meselelerin iyice kavranması için, burada sadece zikrettiğimiz talî bölüşüm ilişkilerini teker teker ele almak ve biraz daha yakından incelemek yerinde olacaktır.

Soru 12 Kapitalist sistemde küçük üreticilerin durumu nasıldır?

Kendine ait üretim araçlarını kullanarak toprağını işleyen veya bizzat çalışarak küçük çapta imalât, tamircilik v.s. yapan küçük üretici kapitalist sistemde tamamen silinip gitmemiştir. Aristokrasiye ait büyük toprak mülkiyetini tamamen tasfiye eden bir burjuva devrimiyle kapitalizme geçen ülkelerde; tarım kesiminde küçük ve orta köylü işletmeleri uzun yıllar hâkim olmuştur. Ekilebilir toprakların sınırlı olması ve miras yoluyla sürekli olarak parçalanması bu durumu pekiştirmiştir. Bunun yanısıra küçük burjuva düşünce tarzının bağımsız çalışmaya, kendi kendisinin efendisi olmaya verdiği değer, kapitalist gelişmeden ve büyük sermayeden gelen

ağır baskılar yüzünden çoğu kere yarı müflis durumda çalışmalarına rağmen küçük üreticileri ayakta tutabilmiştir.

Buna rağmen küçük üreticiler çağdaş kapitalizmin giderek eriyen bir sınıfıdır. Tarım dışında üretim alanında hemen hemen tamamen silinmişlerdir. Şehirli küçük burjuvalar artık ticaret ve bazı hizmetlerde yaşayabilmekte; bir de serbest meslek sahiplerinden meydana gelmektedir. Tarımsal üretime de kapitalist işletme biçimleri tedrîcen hâkim olmaktadır.

Küçük üreticilerin sömürülmesinde faizci sermaye ve ticaret kesiminin rolleri büyüktür. Yukarda zikrettiğimiz rekabet şartları altında üretebilmek için ağır bir borç yükü altına girmişlerdir. Ürünlerinin bir kısmı böylece yüksek faiz ödemeleri ile bankalara ve diğer para babalarına gider.

Herhangi bir tarım ürününün tüketiciye satış fiyatı ile çiftçinin ürünü karşılığında elde ettiği fiyat arasında taşıma, depolama ve tüketiciye ulaştırmada yapılan değer ilâvelerini aşan bir fark varsa, bu fark üreticinin tüccar ve diğer aracı unsurlar tarafından sömürülme derecesini gösterir.

Böylece küçük üretici, bizzat ürettiği ürünün tam değerini elinde tutamaz; ürününün bir kısmını bankalar sistemine, modern tefecilere, üretim ile tüketici arasına giren çeşitli aracılara, tüccara kaptırmış olur.

Soru 13 Kapitalist sistemde fikir emekçilerinin durumu nasıldır?

Doğrudan doğruya maddî bir ürün üretmedikleri halde fikrî mesaî harcayarak ekonominin üretkenliğini dolaylı olarak artıran ve tüketici yığınların belli gayri

maddî kültürel ihtiyaçlarına cevap veren çeşitli grupları da üreticiler arasında saymak gerekir.

Üretim birimlerini teknolojik bakımdan planlayan, projelerini ve teknik denetimini yapan, teknik yenilikler bulan, bunları üretime uygulayan mühendisler, kimyagerler v.s. bu grubun üretime en yakın unsurlarını meydana getirir. Doktorlar ve sağlık hizmetlerinde çalışanlar insan ömrünün uzamasını, insanın sağlıklı yaşamasını sağlamak gibi faydalı bir iş yaparlar ve üreticilerin sağlığını, dayanıklığını artırabildikleri oranda doğrudan doğruya üretken bir hizmet yapmış olurlar. Öğretmenlerin durumu da bunları andırır. Temel ve teknik bilgilerle donatılmış işçilerin üretkenliği artmış olacaktır; bu donatımı sağlayan öğretmenlerin de en azından bu anlamda üretken olduğu söylenebilir. Bir bütün olarak toplumun eğitim sisteminin gelişme derecesi ekonominin daha etkin işlemesini sağlıyorsa, eğitim faaliyetlerini genel olarak verimli saymak doğru olacaktır. Nihayet güzel sanatların, basın - yayın hayatı ile ilgili «kültürel üretimin» sözü edilmelidir. Bir kitap veya bir gazetenin bir maddî ürün, bir meta olduğu açıktır. Ancak bu meta şüphesiz ki keresteyi kâğıt yapan çeşitli işçilerin; kâğıdı basılı gazete veya kitap haline getiren matbaa işçilerinin emeklerinden ibaret değildir. «Ak kâğıt üstündeki kara yazılar»ı düşünen, ifade eden, kaleme alan gazete muhabirini, fıkra yazarını veya romancıyı üretken saymamak hatalı olur. Aynı şekilde film, radyo, televizyon, tiyatro, müzik alanlarında kafa ve kol emekçilerinin bir arada çalışarak meydana getirdikleri, değişik derecelerde maddî bir karakteri de olan kültürel ürünler gözlüyoruz. Bunlara, tüketici yığınların somut sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veren tüketim malları gibi bakılabilir.

Şüphesiz ki örnek gösterdiğimiz bütün bu fikrî üretim çeşitleri kapitalist sistemin bazı özelliklerini taşır;

sınıf hâkimiyetinin ve burjuva zevkinin etkisi altında bozulmuştur. Kimyagerler zehirli gazlar üzerinde çalışıyor olabilirler; doktorların önemli bir kısmı aylak sınıfın zengin ve bunalan fertlerinin ruh bozukluklarını tedaviye ve kaprislerine tahammüle çaba sarfetmektedir. Üretken hiçbir bilgi vermeyen, hoş vakit geçirmek isteyen veya sadece ünvan peşinde olan burjuva çocuklarını eğlendirip mezun eden sürüyle paralı eğitim kurumu vardır. Nihayet kültür ürünleri çağdaş kapitalizmde gittikçe yozlaşmakta, geniş yığınların ilkel eğilimlerini tahrik ederek sürümü artırma yolunu tutmaktadır. Ancak buna benzer eğilimlerin maddî üretim alanında da göründüğü söylenebilir. Amerikan işçileri Vietnamlı çocukları öldürecek silâhlar imal etmektedir. Tüketim malları ferdî ve sosyal ihtiyaçların en ekonomik şekilde karşılanmasına değil, gösterişe, göz boyamaya, israfa yönelmiştir. Sırf burjuvazinin lüks ihtiyaçlarını karşılayacak mallar üreten işletmeler vardır.

İster maddî, ister kültürel olsun, üretimin yöneldiği alanlarda gözlenen bu bozukluk ve sıhhatsizlik, burjuva toplumunun kaynaklarını kullanmada gösterdiği başarısızlığı, sınıf karakterini ve zevksizliğini yansıtır. Biz bu kitapta kapitalist ekonominin bu yönü üzerinde durmayacağız. Ne var ki ürettiği ürün sırf sakat bir zevki tatmin ettiği için, emeğin kullanıldığı sahada bir bozukluk olduğu için emekçi üretken olmaktan çıkmaz. Bu, kol işçileri için de, fikir emekçileri için de doğrudur. Ancak kapitalist ekonominin çarkları işlerken, yukarıda zikredilen fikrî üretimden farklı, tamamen verimsiz (ve bu yüzden sömürücü) faaliyet türlerine de ihtiyaç duyulur. Bunların neler olduğuna, üretken faaliyetlerden farklarına biraz ileride değineceğiz.

Fikir emekçileri karışık bir grup meydana getirdikleri için gelir kazanma tarzları da birbirinden farklıdır.

Bunların büyük çoğunluğu fikrî mesailerini satarak yaşayan gerçek fikir işçileridir. Bu halde işçi ile kapitalist arasındaki bölüşüm ilişkilerine çok yakın şartlar altında gelir kazanırlar. Ancak maddî bir ürün üretmedikleri için, işverenin el koyduğu ürün fazlasını, sömürülme derecesini hesaplamak, hatta idrak etmek çoğu kere güçleşir. Ne var ki, kapitalist herhangi bir fikir işçisini belli bir ücretle çalıştırıyorsa, emekçiden elde ettiği ilâve ürünün değeri, emekçiye ödenen ücretin üzerinde olmalıdır; aksi halde kapitalist kafa emeğini satın almazdı. Görülüyor ki kapitalist açısından kafa emeği, verimliliği aşağı yukarı tahmin edilebilen bir metadır ve aynen kol işçisinin işgücü gibi artık değer yaratmaktadır. Ücretle çalışan fikir işçisi de bu yüzden sömürülen tabakalara dahildir.

Serbest mesleklerde çalışan, tüketiciye bir fiyat karşılığında hizmetini satan, yani bir anlamda küçük üreticilik yapan kafa emekçilerinin bölüşüm ilişkileri ise esas itibariyle tüketicilerle karşı karşıya belirlenir. Mesleğe giriş kısıtlanmışsa, zayıf ve dağınık tüketici gruplara karşı güçlü bir durumda olmaları, imtiyazlı durumlarını sömürücü bir yönde kullanmaları mümkündür. Örneğin A.B.D.'nde özel doktorların fikrî ürünlerinin gerçek değerini çok aşan muayene ücretleri uyguladıkları ve bu yüzden sömürülen değil sömüren tabakalara daha yakın oldukları söylenebilir.

Devlet memuriyetinde çalışan fikir emekçilerinin durumu üzerinde ise ileride duracağız.

Soru 14 Faiz nedir?

Kapitalist, üretim sürecini pürüzsüz bir şekilde yürütebilmek için paraya, nakdî sermayeye muhtaçtır. Her

üretim devresi sonunda eline geçen ürünleri satmadan önce üretim masraflarının bir kısmını, örneğin ücret ödemelerini peşin parayla yapmış bulunmalıdır. İşletmesini genişletirken, bir yatırım yaparken büyük meblâğları bulan nakde ihtiyaç duyar. Kendi öz kaynaklarından veya yeni hissedarlar bularak nakit ihtiyacını tamamen karşılayamıyorsa, bankalara veya tahvil ve borç senedi çıkararak para piyasasına borçlanır. Borcunun vadesi geldiği zaman (veya arada taksitlerle) ana paraya ilâveten bir miktar daha ödemesi gerekir ki bu ilâve miktara faiz denir. Faiz; bankerlerin, tahviller ve borç senetleri karşılığında paralarını işleten para babalarının gelir kaynağıdır. Kapitalist, vadesi geldiğinde, faiz borcunu o dönemde işçilerden elde ettiği artık değerden öder. Yani faiz, artık değerin bir paylaşılma şeklini meydana getirir.

Kapitalist ekonomide peşin parayla yapılmayan her alım - satım, her borç ilişkisi, bir faiz yükü de getirir. Örneğin devlet zorunlu bazı giderlerini vergi hâsılatından karşılayamıyorsa, tahvil çıkararak borçlanır ve tahvil sahiplerine vadesinde ana parayı, her yıl da belirli miktarda faizi ödemeyi taahhüt eder. Her yıl vergi hâsılatının bir kısmı ellerinde devlet tahvili tutan sermayedarlara ödenecek faiz borcuna tahsis edilir. Bu halde de faiz, devlete daha önce vergi sistemiyle intikal etmiş artık değerin yeniden burjuvaziye devredilmesi anlamına gelir.

Ortaçağlarda faizli borç verme bankerler tarafından tüketicilere yapılırdı. Modern kapitalizmde bankaların tüketime yönelmiş kredi açmaları pek nadirdir. Buna karşılık taksitli satışlarda tüccar tüketiciyi borçlandırırken normal satış fiyatının üzerine bir de faiz yükler. Tüccarın mantığı basittir: «Malımı peşin parayla satsaydım ve satış hâsılatını faize verseydim bir yıl sonunda

belli bir miktar kazancım olurdu. Bir yıl vadeyle ve taksitle mal satarken vazgeçtiğim faiz kazancını müşteriden fiyat farkı şeklinde almalıyım.» Gelişmiş kapitalizmde tüketici kredileri böylece gittikçe genişleyen taksitli satışlar yoluyla ve ticaret erbabı tarafından açılır. Ve tüketicilerin ödediği faiz, değerin tüccar tabakası tarafından elde edilen kısmına dahil olur.

Gelirinin kaynağı kâr olan kapitalistle, faiz olan malî sermayedar nazarî olarak birbirinden ayrılabilirse de sosyolojik olarak bunların her ikisi de burjuvaziye, geniş anlamıyla kapitalist sınıfa dahildir. Esasen bu ilişkiler çağdaş kapitalizmde iyice giriftleşmiştir. Bankalar bir yığın sınaî işletmeye hissedardırlar. Bir sermayedar aynı anda A şirketinin ortağı (hisse senedi sahibi), B şirketinin alacaklısı (tahvil sahibi) olabilir.

Soru 15 : Toprak kirası (rant) nedir?

Tarım kesiminde üreticiler kendileri için değil de işgüçlerini bir kapitaliste satarak çalışıyorlarsa, ürettikleri ürünün hepsini değil ancak bir kısmını ücret şeklinde alırlar. Kapitalist çiftçiye ürün fazlası, yani artık değer, aynen bir fabrikada olduğu gibi intikal eder. Bu halde kapitalist bir işletmedeki bölüşüm ilişkileri toprak işçileri ile kapitalist çiftçi arasında da geçerli olur.

Ancak tarımda meydana gelen artık değerin paylaşılmasında sanayide görülmeyen bir başka mülk sahibi sınıf da rol oynayabilir. Bu, toprak sahibidir ve toprağını kiralayan tarımcı kapitalistin ilk ağızda eline geçen artık değerden toprak kirasını alır. Toprak kirası yalnız kiracı tarım işletmelerinin sırtına binen bir yüktür. Üstelik ekilir topraklar sınırlı olduğu için toprak sahibi pazarlıkta daha güçlüdür; bu yüzden verimli top-

raklarda kira da yüksek olur; yani verim farkı kapitalist işletmecinin değil, toprak sahibinin payını yükseltir.

Toprak kirası, kapitalizmin doğuş yıllarında aristokrasinin kalıntısı olan büyük mülk sahipleri ile kapitalistler arasındaki sınıf kavgasının düğüm noktalarından biri idi. Çağdaş kapitalizmde tarımcı kapitalistler genellikle toprağa da sahiptirler; bu durumda toprak kirası ceplerinde kalır; verim farkları da verimli toprakları işleten ve bu sayede artık değerini yükselten kapitaliste ait olur. Toprağı kiralayarak işletme zorunda olan küçük üreticilerin ödediği toprak kirası ise ürün fazlasını gerçek üreticiden aylak tabakalara nakletmenin bir vasıtasıdır.

Soru 16 Kapitalist sistemde ne gibi verimsiz faaliyetler vardır; bunlar artık değeri nasıl paylaşırlar?

Kapitalist ekonomilerde çok sayıda insanın üretken olmayan birtakım faaliyetlerde bulunarak hayatlarını kazandıklarını görüyoruz. Bunlar, özellikle modern tekelci kapitalizmde olağanüstü bir gelişme gösteren reklamcılık; önemli bir kısmiyle ticaret, bankacılık, sigortacılık gibi büyük şirketlerin hâkim olduğu faaliyetler; avukatlık, malî müşavirlik gibi serbest meslekler; çeşitli spekülatif faaliyetleri içeren komisyonculuk gibi işlerdir. Nihayet biraz sonra ele alacağımız devlet faaliyetlerinin bir kısmını da verimsiz saymak zorunludur.

Verimsiz addettiğimiz bu faaliyet kolları kapitalizmin durmadan genişleyen, gelişen sektörleridir. Genel olarak (serbest meslekler hariç) kapitalist bir işletme gibi faaliyet gösterirler. İşveren ve emekçi ayrımına dayanırlar. Ücret ve maaş ödemeleri yapılır; işverenler kâr

ve faiz elde ederler. Böylece üretken olmadıklarını kabul ettiğimiz anda bu faaliyetlerde çalışan emekçi grupların durumlarının açıklanması gerekiyor. Ancak bundan önce bu faaliyetlerin niçin verimsiz sayılmaları gerektiği meselesine eğilelim.

İnsanın âlet kullanarak nesneleri değiştirmesine, yeni nesneler (üretim ve tüketim araçları) yaratmasına üretim diyorduk. Daha sonra fikir emekçilerinden söz ederken bizzat alet kullanmamakla beraber aletleri ve onların kullanım tarzını daha etkin hale getiren, kol emekçilerini daha bilgili, daha sıhhatlı hale getirerek onların üretkenliğini artıran ve daha da ileri giderek insanların kültürel tüketim ihtiyaçlarını karşılayan ve tamamen maddî olmayan ürünler meydana getiren fikrî çalışma türlerinin de üretim sayılması gerektiğini ileri sürmüştük.

Buna karşılık modern kapitalizmde biraz önce örneklerini verdiğimiz öyle faaliyet türleri vardır ki bu faaliyetlerde ne maddî bir üretim veya tüketim aracı yaratılır; ne de insanların herhangi bir (ferdî veya kollektif) gayri maddî ihtiyacını karşılamaya yönelmiş kültürel üretimden sözedilebilir. Reklamcılık, bankacılık, sigortacılık, avukatlık gibi faaliyetleri kabul ettiğimiz üretim tanımlamasına göre üretken sayamayacağımız açıktır. Bu gibi faaliyetlerde üretilen nesne nedir? Hangi tüketim ihtiyacını karşılamaya yönelmişlerdir? Herkesin bildiği kavramları çok fazla zorlamaya kalkışmadıkça bu sorulara cevap vermemize imkân yoktur.

Modern kapitalizm üretimin, özellikle kültürel üretimin bazı abes sahalara, sıhhatsiz zevkleri tatmine yönelmiş olması yüzünden bizim verimsiz saydığımız faaliyetleri de bunlar gibi **abes üretim** kabul edebilir miyiz? Bu, imkânsızdır; zira üretken faaliyette, ne kadar abes olursa olsun, tanımlanması mümkün bir ürün vardır ve-

ya üretim şartlarını ilerleten olumlu bir etkiden söz edilebilir. Verimsiz faaliyetlerde ise bu unsurlar yoktur.

O halde verimsiz faaliyetler niçin mevcuttur? Üretken olmasalar bile kapitalizmin işleyişi ile ilgili bir görevleri yok mudur? Şüphesiz ki vardır; kapitalist üretim tarzı bu tip faaliyetlere muhtaçtır. Onlar olmadan kapitalizmin çarkları doğru dürüst dönemez.

Bir kere bu faaliyetler çok sayıda insan çalıştırarak; yaptığı masraflar, dağıttığı gelirlerle gelişkin kapitalist ekonomilerin muazzam üretim potansiyelinin âtıl durmasını kısmen önleyen bir nakdî talep yaratırlar. Yaptıkları iş verimsiz de olsa reklam şirketlerinde çalışanlar, banka memurları ellerine geçen maaşı tüketim mallarına harcayacaklar; tüketim sanayiini böylece destekleyecekler. Yazıhanesine bir daktilo alan komisyoncu, yaptığı işin bütün verimsizliğine rağmen, daktilo sanayiine ilâve bir talep yaratacaktır. Bu özellikleri ile verimsiz faaliyetler, abes üretimle birlikte, normal eğilimine bırakılırsa insanların ve makinaların geniş ölçüde âtıl kalacağı kapitalist ekonomide, toplam talebin yüksek bir düzeyde kalabilmesini sağlayan sunî teşvik unsurlarıdır.

Bu görevleri dışında verimsiz faaliyetlerin kapitalist üretim tarzının özelliklerinden doğan görevleri de vardır. Örneğin borç para verip faizini toplamak üretim sayılamaz ama kapitalist işletme kendi bünyesi dışında nakdî kaynaklara muhtaç oldukça bu kaynakları dağıtan ve faiziyle beraber toplayan malî kurumlar, bankalar, borsalar kapitalist üretim tarzının vazgeçilmez unsurları olmaktadır. Diğer verimsiz faaliyetler de piyasanın paylaşılmasına yönelmiş rekabette dev şirketlere yardım etmek; devlet, şirketler ve fertler arasındaki hukukî ihtilâflarda tarafları temsil etmek; risklere karşı şirketleri veya fertleri garantiye almak gibi görevleri ifa ederler.

Dikkat edilirse bütün bu görevler, üretimin **teknik** bakımdan sürdürülebilmesi için gerekli değildir. Üretimin belli bir tarzda, kapitalist tarzda, düzenlenmiş olmasından ötürü gereklidir. Aynı teknolojik seviyede üretim farklı bir tarzda düzenlenmiş olsaydı; örneğin sosyalist bir üretim tarzı hâkim olsaydı; örnek verdiğimiz verimsiz faaliyetler ya tamamen silinip gidecek; ya da çok sınırlı bir çerçeve içinde devam edeceklerdi. Üretken sayılmayışlarının sebebi, üretimin her sistem için gerekli genel şartlarını taşımamaları, sadece kapitalist üretim tarzına has ve esas itibariyle artık değerin paylaşılması sonucunu veren faaliyetlerden ibaret olmalarıdır. Bilindiği gibi üretim, değerin (ve artık değerin) **yaratılmasıdır;** bizatihî paylaşılması değil.

Şimdi, sözünü ettiğimiz verimsiz faaliyetlerden en önemlilerini biraz daha yakından incelemek, artık değeri nasıl paylaştıklarını ve kapitalist ekonomideki özel görevlerinin ne olduğunu belirtmek faydalı olacaktır.

İlk önce ticareti örnek alalım. Acaba ticaret üretken bir faaliyet midir? Herhangi bir meta, örneğin bir tüketim malı, fabrika içinde imal edildiği anda bunun üretimi son bulmuş olur mu? Fabrika içinde yığılı duran ayakkabılar üretimin nihaî hedefine, yani tüketiciye, ayakkabıyı giyecek olan insanlara ulaştırılıncaya kadar üretimin devam ettiği kabul edilebilir. Aynı şekilde, ağaçların altında yığılı duran portakallar çiftçiden, tarım işçisinden gayrı üreticilerin emekleriyle tüketiciye ulaştırılıncaya kadar portakal üretimi son bulmuş sayılamaz.

Böylece ürünlerin dağıtılması, yani tüketicilere ulaştırılması ile ilgili faaliyetlerde bulunan emekçileri de üretken sayıyoruz. Fabrikadan veya tarladan ürünlerin kamyonlara, trenlere, gemilere yüklenmesi ve boşaltılması, gerekiyorsa depolanması ve ambalajı ve nihaî tüketicilere fiilen ulaştırılacak şekilde mağazalara yerleştiril-

mesi üretimin devamı, uzantısıdır. Bu işlerde fiilen çalışan emekçiler; tahmil tahliye işçileri, şoför, makinist ve denizciler, ambalaj sanayii işçileri ve hatta belirli bir ölçüde tezgâhtarlar da üreticidirler.

Bu durumda, fabrika ve tarladaki üretim son bulduktan sonra taşıma, depolama ve ambalajlama safhalarının herbirinde üreticiler metaya gerçek bir değer eklerler ve yine her safhada aynen kapitalist üretimde olduğu gibi, yarattıkları değerin bir kısmını (artık değeri) kapitaliste kaptırırlar.

İşte «ticaret» diye anılan faaliyet, üretimin uzantısı sayılması gereken bu zorunlu aşamaları içerdiği ölçüde üretken sayılmalıdır. Fabrika ve tarladan tüketiciye kadar uzanan bu üretken faaliyetler zinciri aslında fazla uzun değildir. Saymış olduğumuz taşıma, depolama, tezgâhlama ve bazı hallerde ambalaj faaliyetlerinden ibarettir. Örneğin fabrikatör kendi ürününü bizzat pazarlasaydı tamamen üretken olan ara safhalardan fazlasını kullanmadan en kısa yolla tüketiciye ulaşacaktı. Keza hem fabrikaların hem de ticaretin kamuya (devlete) ait olduğu sosyalist bir ekonomide fabrikadan tüketiciye ulaşmada zorunlu ve üretken ara faaliyetlerin dışında bir uğrağın olması için hiçbir makul sebep yoktur.

Buna rağmen kapitalist bir sistemde tüketim mallarının, hele tarım ürünlerinin fabrika veya tarladaki satış fiyatı ile üreticilerin alış fiyatı arasındaki fark, fabrika ile perakendeci arasındaki sınırlı üretken faaliyetlerde yaratılan değer farkı ile açıklanamayacak derecede büyüktür. Bunun sebebi imalâtla tüketim arasına çok sayıda üretken olmayan aracının girmiş olmasıdır. Ticaretin verimsiz, değer yaratmayan yönünü bu aracı unsurlar; toptancı tüccarlar, bayiler, kabzımallar v.s. meydana getirir. Perakende ticaret dahi yukarda değindiğimiz birtakım üretken olmayan faaliyetler içerir. Dış ti-

careti örnek alırsak, ürünlerin ülkeler arasında taşınması ve bu amaçla ambalajı ve depolanması, alan ve satan ülkeler arasında ilâve değer yaratan üretken faaliyetlerdir. Buna karşılık; ne nakliyeci, ne depocu, ne de ambalajcı olan ithalâtçı veya ihracatçının kârı tamamen verimsiz bir faaliyetten doğmuştur ve bir başka faaliyette yaratılmış olan artık değerin paylaşılmasından ibarettir. Kapitalist sistemde ticaretin önemli bir kısmı bu neviden üretken olmayan faaliyetlerden meydana gelir.

Ticaret bu anlamda geniş ölçüde sanayide, tarımda ve diğer üretken alanlarda meydana gelen, sanayi ve tarım işçileriyle köylülerin yarattığı artık değeri paylaşan bir faaliyet koludur. Bu sebeple üretimle tüketim arasına giren kademelerin artması, ticaret kesiminin aşırı bir genişleme göstermesi, sanayici ve tarımcı kapitalistin elinde kalabilecek artık değer miktarını azalır ve bu iki grup arasında ciddî bir menfaat çatışması doğurur. Tarımdaki küçük üretici de yarattığı değerin önemli bir kısmını diğer verimsiz faaliyetlerin yanısıra öncelikle tüccara kaptırır.

Ticaretin hiç olmazsa bir kısmının üretken bir karakteri olabileceğine böylece işaret ettik. Buna karşılık kapitalist sistemdeki diğer verimsiz faaliyetlerin hiçbirinde kısmen de olsa üretim yapılmaz. Bazı örnekler verelim:

Gelişmiş kapitalist ülkelerde başlıca üretim kollarında piyasanın birkaç dev şirket tarafından paylaşılmış olduğunu; şirketler arasında sürümü birbiri aleyhine artırmak için kıyasıya bir rekabetin bulunduğunu; ancak bu rekabetin fiyatlar kırılarak değil, alıcının zihnini çelmede ve gözlerini boyamada yarışarak yapıldığını görüyoruz. Bu göz boyama tekniklerinin en gelişkini **reklamcılıktır.** Sokak afişleri ile, gazete ve dergilerle, sinema radyo ve televizyonla reklam gelişmiş kapitalizmde gün-

lük hayatın bir parçası haline gelmiş; tamamen ayrı bir tekniğe dayanan ve bu işte ihtisaslaşmış şirketler tarafından yürütülen bir faaliyet olmuş çıkmıştır. A.B.D.'nde bir yılda reklamcılık için yapılan harcamalar Türkiye millî gelirinin iki yıllık toplamına yakın bir seviyeyi bulmuştur. Reklam, tüketicinin çeşitli mallar arasında objektif bir tercih yapmasını kolaylaştırmaz, aksine güçleştirir; satılmak istenen malın özelliklerini öğretmez, aksine gizler. Bilgi vermek bir yana, tüketiciyi aldatır. Beş sabun markasından herbiri «en iyisi» olduğunu iddia ediyorsa, en azından dördü yalan söylemektedir. Bu yüzden verimsizliği aşikâr olduğu gibi, tüketici açısından reklamcılığın zararlı bir faaliyet olduğu dahi söylenebilir. Her şirketin reklam gideri, masraflarına girer ve kapitalistin kârını azaltır. Bu masraf kalemi; reklam şirketlerinin ve radyo, gazete, televizyon gibi reklam vasıtalarının artık değerden aldıkları payı gösterir.

Esas itibariyle bir serbest meslek olan, fakat bazı kapitalist ülkelerde şirketler halinde de faaliyet gösteren avukatlık da verimsiz faaliyetlere bir başka örnektir. Hukukî ihtilâflarda şirketler, fertler ve hatta devlet kurumları mahkemelerde karşı karşıya gelince tarafları avukatlar temsil eder. İhtilâf halindeki iki taraftan en azından biri haksız olduğuna göre iki avukattan biri haksızı haklı göstermeye uğraşmakla para kazanmaktadır. Meslek hayatlarının ortalama olarak yarısında haksızların hukukunu aramakla maişetlerini kazanan insanlardan meydana gelen bu faaliyet türünü üretken saymaya elbette imkân yoktur. Hukuk sistemlerinin gittikçe daha çapraşık hale gelmesi; toplum hayatında ihtilâfları artıran sarsıntıların ve çöküntülerin, cürümün artması gibi olumsuz gelişmeler bu meslek grubunun iş hacmini ve refahını arttırır; sıhhatli bir sosyal gelişmeyle maddî menfaatleri çatışma halindedir. Avukatlığa benzeyen bir

başka verimsiz faaliyet olan malî müşavirliği de örneklerimize ekleyebiliriz. Bunların görevi çetrefil vergi kanunlarının boşluklarından ve açık bıraktığı kapılardan yararlanarak şirketlerin ve fertlerin, özellikle burjuvazinin vergi yükünü hafifletmektir. Bir meslek grubu olarak, devletin vergi tahsilâtını ne kadar azaltırlarsa, yani devlete ne kadar fazla zarar verirlerse o kadar başarılı olurlar; burjuvaziden toplayacakları parsa o kadar yüklü olur. Avukatlar ve malî müşavirler kapitalist şirketlerin maaşlı personeli olarak çalışıyorlarsa, gelirleri şirketin masrafı gösterilir ve artık değerden ilk ağızda pay almış olurlar. «Hizmet» lerini serbest meslek halinde ifa ediyorlarsa değerin paylaşılmasına biraz daha sonra katılmış olurlar. Burjuvaziye yaptıkları hizmetin karşılığını artık değerden alırlar; üretici gruplara yaptıkları hizmetin bedelini ise bu grupların ellerinde bırakılmış üretici payının bir kısmına el koyarak toplarlar.

Örnekleri çoğaltmak, zenginleştirmek; daha önce saydığımız bazı faaliyetlerin niçin verimsiz sayılması gerektiğini uzun uzadıya açıklamak mümkündür. Ancak öyle sanıyoruz ki verdiğimiz bir iki örnek meseleyi aydınlatmağa yetmiştir.

Görülüyor ki kapitalist üretim tarzına has birtakım faaliyetler üretime herhangi bir katkıda bulunmadıkları halde üretimden pay almaktadırlar. Bütün bu faaliyetlerin daha ziyade kapitalist işletmeler ve burjuvazi için vazgeçilmez bazı görevler yüklenmiş olduklarını görüyoruz. Bazı hallerde (reklamcılıkta, avukatlık hizmetlerinde olduğu gibi) rekabetle veya çıkarların çatıştığı ihtilâflarla ilgili olduğu için zıt yönlü etkiler icra ederler; A şirketi için ifa edilen bir hizmet B şirketinin aleyhinedir, böylece her iki şirket birlikte (veya bir bütün olarak kapitalist üretim) ele alındığında net bir hizmetten söz edilemez. Bazen, (bankacılıkta, ticarette olduğu gibi) ka-

pitalist üretimin pürüzsüz işlemesini kolaylaştırıcı görevleri vardır. Ancak bütün bu hallerde, üretken faaliyetlerde meydana gelen artık değeri paylaşarak varlıklarını sürdürürler.

Bazı hallerde ise (sigorta ve avukatlık faaliyetlerinin bir bölümünde olduğu gibi) belli bir tüketim ihtiyacını karşılamadıkları halde kapitalist sistem üretici sınıflardan fertleri de zaman zaman bu verimsiz faaliyetlere muhtaç kılar. Bunun sonucunda, üreticiler, kapitalist üretim sonunda ellerinde kalabilmiş değerlerden bir kısmını da bu verimsiz sınıflara kaptırmaya mecbur kalırlar.

Üretmeden üretimden pay alan, verimsiz oldukları halde artık değeri paylaşan bu faaliyetlerin, tarif icabı üreticileri sömüren sınıf ve gruplardan bir kesimini sinesinde barındırdığı açıkça ortadadır.

Soru 17 Verimsiz faaliyetlerde çalışan emekçilerin bölüşüm ilişkileri nasıl açıklanabilir?

Verimsiz faaliyetlerin yürütülmesinde emekçilere ihtiyaç vardır. Bankalarda, reklam ve sigorta şirketlerinde istihdam edilen memurlar, daktilolar, sekreterler, muhasebeciler, hukukçular v.s. çalışan, fakat üretken olmayan emekçilerdir.

Bu «verimsiz emekçiler» in elde ettiği gelirin mahiyeti nedir? Üretimde bulunmamakla beraber çoğunlukla işçi statüsündedirler; ücretli veya maaşlı olarak çalışırlar. İşveren, üretken sektörlerde yaratılan artık değerden payına düşeni bu sefer kendi çalıştırdığı emekçilerle bölüşür. Böylece verimsiz emekçiler, bir anlamda artık değerin paylaşılmasına; hiç olmazsa şeklen üretici sınıfların sömürülmesine katılmış olurlar. Ancak öte yan-

dan işveren, bütün masraflarını olduğu gibi, çalıştırdığı emekçilerin ücretlerini de düşük bir seviyede tutmak çabasındadır. Verimsiz faaliyete intikal eden artık değerin paylaşılmasında işveren - emekçi arasında böylece gerçek bir çıkar çatışması doğar.

Bölüşüm ilişkileri açısından verimsiz emekçilerin taşıdığı bu iki yönlü özellik, onların kapitalist toplumun çeşitli sınıfları arasında sallantılı bir yer almalarına sebep olur. Bir yandan kendilerini tam olarak işçi sınıfından hissedemezler; zira büyük işyerlerinde toplu halde maddî değerler, metalar yaratmanın, sosyal üretimde bulunmanın sınıf bilincini geliştiren şartlarından yoksundurlar. Sendikalaşma ve siyasî bilinçlenme bakımından işçi sınıfının gerisindedirler; burjuvazinin değer yargılarına, hayat tarzına özenirler. Bu özellikleri ile bazı Batılı yazarlarca «yeni orta sınıflar», «beyaz yakalılar» diye adlandırılan; sayıca ve oran olarak durmadan artan ve gelişen bir grup meydana getirirler. Kısaca, artık değeri paylaşarak yaşamakta olmaları bunları üretici ve sömürülen sınıflardan uzaklaştırır; burjuvaziye yaklaştırır.

Ancak öte yandan verimsiz emekçilerin büyük çoğunluğu vasıfsız işçilerden mürekkeptir; üstelik örgütlü değildirler, özellikle güçlü bir sendika hareketi kuramamışlardır. Bu sebepler yüzünden bütün burjuva görünüşlerine rağmen, ekonomik durumları işçi sınıfının gerisindedir; ortalama gelirleri sanayi işçilerinin ortalama ücretlerinden düşüktür. Ekonomik durumlarının zayıflığı ve bölüşüm ilişkilerinde ücret seviyesi bakımından işverenle çıkar çatışması içinde bulunmaları; verimsiz emekçileri, ezilen bir tabaka oldukları, toplumun diğer emekçi yığınlarıyla kader birliği içinde bulundukları bilincine itmektedir. Sanayi işçileriyle verimsiz emekçilerin geniş anlamda aynı işgücü piyasasının unsurlarını oluşturmaları gösteriyor ki bu kader birliğinin somut ve objektif

bir dayanağı vardır. Bu sosyal grubun sallantılı ve çelişkili görüntüsünün sebebi bölüşüm ilişkileri açısından taşıdığı ikili özelliktir. (1)

Soru 18 Kapitalist sistemde devletin bölüşüm ilişkileri içinde rolü nedir?

Kapitalist devlet, üretici olarak; üretken olmayan devlet faaliyetleri ile; fertlerin gelirlerini bir yandan vergilerle kısarak, bir yandan da yaptığı nakdî harcamalarla artırarak; kapitalist sistemin bölüşüm ilişkileri içinde önemli bir rol oynar.

Kapitalist devletin üretken faaliyetleri ikiye ayrılır. Bir kere, kapitalist bir işletme gibi piyasadan satın aldığı kaynakları ve işgücünü kullanarak üretim yapan, ürünlerini de yine piyasaya satan; böylece, prensip olarak kendi yağıyla kavrulan devlet işletmeleri vardır. İkinci olarak devletin bütçe kaynaklarından finanse ettiği ve piyasa için üretim yapmadan üretken olan faaliyetleri vardır. Eğitim ve sağlık hizmetleri, karayollarının işletme ve bakımı devletin bu ikinci anlamda üretken olan faaliyetlerine örnektir. Bu faaliyetlerde üretilen maddî veya kültürel ürünler piyasa fiyatı karşılığında tüketicilere satılmaz; onlara prensip olarak bedava verilir. Bu yüzden bu faaliyetlerin masrafları devlet bütçesinden karşılanır. Devletin üretken olmayan faaliyetlerine, devlet mekanizmasının genel idarî görevleri; savunma, adalet, emniyet gibi ürün üretmeyen, fakat sistemin bekası için gerekli kamu hizmetleri girer. Devletin verimsiz faaliyetleri, özel sektördeki verimsiz faaliyetlere yakından

(1) Bu sallantılı özelliği, değer yaratmakla beraber toplu halde maddî üretimde bulunmayan; üstelik vasıflı olması yüzünden gelir seviyeleri hem kol işçilerinin, hem verimsiz emekçilerinin çok üstünde olan fikir işçileri de göstermektedir.

benzer. Örneğin devletin emniyet teşkilâtı herhangi bir ürün yaratmaz; fakat sistemin işlemesi bakımından gerekli bir görev ifa eder. Aynı şeyi daha önce özel sektörün üretken olmayan faaliyetleri, örneğin bankacılık için de söylemiştik. Her iki faaliyet de verimsizdir; sistemin üretken kesimlerinde yaratılan ürünleri satın alır, kullanır ve insangücü istihdam ederler. Aralarındaki fark, finansman şeklindedir; bankalar gelirlerinin çoğunluğunu burjuvazinin meydana getirdiği müşterilerinden toplarlar. Emniyet teşkilâtının masrafları ise devlet bütçesinden karşılanır.

Böylece devlet, masraflarını bütçesinden karşıladığı üretken ve verimsiz faaliyetlerini; örneğin eğitim hizmetleri ile emniyet teşkilâtını yürütebilmek için hem çeşitli metaları satın almaya, hem de çok sayıda memur ve müstahdem çalıştırmaya mecburdur. Okullar için sıralar, laboratuvarlar; polisler için tabancalar satın alacak; öğretmen ve polislere devlet memuru olarak maaş verecektir. Bütün bunlar devlet bütçesinden nakdî harcamalar yapmakla mümkün olur. İşte bu nakdî harcamalar belli sınıf ve tabakaların gelirlerini artırır veya meydana getirir. Sıra, laboratuvar malzemesi ve tabanca imal eden endüstrilere devlet harcamalarından doğan talep bu kollardaki kapitalist işletmelerin kârlarını artırdığı gibi, aynı işletmelerde ilâve ücret ödemeleri yapılmasına da sebep olur. Öğretmen ve polis gibi üretken olan ve olmayan devlet memurlarının geliri ise tamamen devlet harcamalarından, devletten aldıkları maaştan meydana gelir. Böylece devletin yaptığı nakdî harcamalar hem bazı üretken kollara yönelerek bu kollarda yaratılan değer miktarını; artık değeri ve üretici gelirini (ücretleri) artırarak; hem de devlet memurlarının gelirini doğrudan doğruya sağlayarak, gelir dağılımı üzerinde etkili olur.

Ancak devletin harcama gücü yoktan varolmaz. Dev-

let harcadığı fonları ekonomiden toplamış olmalıdır. Devlet bütçesinin başlıca gelir kaynağı ise vergilerdir. Vergiler ya burjuvazinin ve üretken olmayan tabakaların çeşitli kesimlerinden toplanır; bu halde artık değerden alman bir paydır. Kapitalist sınıf; faiz ve toprak kirası gibi, üretken olmayan özel sektör faaliyetlerinin aldığı pay gibi, artık değerin bir diğer bölümünü de devletle paylaşmaya mecbur kalır. Kapitalist işletmelerin veya burjuvazinin tüketicilere ve emekçilere devredemedikleri, yansıtamadıkları vergi türleri böylece artık değerden ödenir. Vergilerin bir kısmı ise üretici sınıflar tarafından ödenir. Bu halde işçiler, köylüler ve diğer üretken emekciler, ürettikleri değerlerin gelir şeklinde ellerinde kalan bölümünün bir kısmını da devlete kaptırmış olurlar. Çeşitli vergiler arasında, yüklendikleri sınıflar açısından büyük farklar vardır. Böylece vergi sistemi ve devlet gelirlerinin toplanma tarzı da gelir dağılımı üzerinde etkili olur.

Demek oluyor ki devlet, devlet işletmelerinin tabi olduğu düzen içerisinde; ürettiği bazı ürünleri tüketicilere bedava (veya maliyetin altında) dağıtarak; verimli ve verimsiz faaliyetlerde bulunurken yaptığı nakdî harcamaların sebep olduğu gelir artışları ile; vergileri toplarken çeşitli grupların gelirlerini azaltarak, gelir dağılımını belirler ve özel bazı bölüşüm ilişkileri meydana getirir. Ayrıca, devlet otoritesini kullanarak, kanunlar ve iktisat politikası vasıtasıyle de gelir dağılımını değiştirmeye hiç olmazsa kâğıt üzerinde muktedirdir.

Soru 19 Devlet gelir dağılımını kaç yoldan değiştirebilir?

Kapitalist sistemin bazı sözcüleri kapitalizmin kendiliğinden çok adaletsiz bir gelir dağılımına sebep oldu-

ğunu, ancak modern «refah devleti» nin zenginlerden toplayıp yoksullara dağıtan bir vergi ve masraf sistemi ile bu adaletsizliği geniş ölçüde giderdiğini ileri sürerler. Bu görüş böylece devletin elindeki malî vasıtaların, yani vergilerin ve devlet giderlerinin gelir dağılımını esaslı surette değiştirmeye yeterli bir yol olduğunu; hatta aslında etkili tek yol olduğunu kabul etmiş oluyor. Bu yolun ne derecede yeterli olduğunu biraz sonra tartışacağız. İlk önce maliye politikasının gelir dağılımını değiştirmek isteyen bir devletin elindeki tek yol olup olmadığını araştıralım. Devletin önünde gelir dağılımını değiştirmeyi mümkün kılacak başlıca iki yol vardır. Birincisi, kapitalizmin temel bölüşüm ilişkilerini değiştirmek; ikincisi ise temel bölüşüm ilişkilerine el sürmeden bu ilişkilerin sonuçlarını düzeltmeye çalışmaktır.

Temel bölüşüm ilişkilerinin devletçe değiştirilmesinin en kestirme yolu, kapitalist sınıfın üretim araçları üzerindeki mülkiyetini kısıtlamak, bu mülkiyet yerine kamu mülkiyetini getirmektir. Daha açık ifade edilirse çeşitli faaliyet kollarındaki, özellikle temel endüstrilerdeki kapitalist işletmelerin kamulaştırılması, devlet yatırımlarının ekonomi içinde gittikçe daha geniş bir yer kaplaması üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyeti gittikçe daraltır; devlet mülkiyetini genişletir. Dolayısıyle kapitalist bölüşüm ilişkileri sistemde giderek talî bir yer kaplamaya başlar; bu bölüşüm ilişkilerinin doğurduğu gelir dağılımı kaynağından, kökeninden değişmiş olur. Artık değerin, kapitalist sınıfın el koyduğu ürün fazlasının nispî, hatta mutlak seviyesi gerilemeye başlar; dolayısıyle aylak sınıfların millî üretimden payları daralır ve gelir eşitsizliklerinin temel nedenlerinden biri ortadan kalkmış olur. Kapitalist sistemlerde devletin elinde bu yolu tutmak imkânı hiç olmazsa kâğıt üstünde vardır; bu imkânı (ileride ele alacağımız) kullanma şekli

ve kullanma derecesi devletin hangi sınıfları temsil ettiğini gösteren sağlam bir ölçüdür. Şimdilik şu kadarını tekrarla yetinelim: Gelir dağılımında köklü değişiklikler yapmanın en etkili yolu temel bölüşüm ilişkilerini değiştirmektir.

İkinci yol ise gelir dağılımında **adaletsizliklerin sebeplerini değil**, vergileri ve devlet masraflarını kullanarak **sonuçlarını** değiştirmektir. Sürekli olarak büyük gelir eşitsizlikleri yaratan, aylak sınıfların millî üretimin önemli bir kısmına el koymasını sağlayan bölüşüm ilişkilerine el sürmeden, zenginlerin vergi yükünü yüksek tutmakla; devlet masraflarından öncelikle yoksul sınıfların yararlanmasını sağlamakla gelir eşitsizliklerinin hafifleyeceği umulmaktadır. Bu, zatürreden 40 derece ateşle yatan bir hastanın alnına buzlu havlular koyarak ateşini düşürmeye benzer. Ateş belki 39'a düşüp hastanın gözleri açılacaktır ama hastalık vücudu kemirmeye devam etmektedir; havluları kaldırdığımız an ateş belki de daha fazla yükselecektir. Ateşi tamamen düşürmenin etkili tek yolu hastalığın tedavisidir: Bu yol belki biraz daha sancılıdır; hastanın kalçaları penisilin iğnelerinden çürüyecektir ama hem ateşi yoketmenin, hem de hastayı temelli ayağa kaldırmanın başka çaresi yoktur.

Üstelik devletin vergi ve masraflarla gelir dağılımını değiştirme çabaları sistemin temelinde yatan bölüşüm ilişkileri ile devamlı olarak çatışır ve bu mücadeleden çoğu kez yenik çıkar; esasen pek sınırlı olan hedeflerini dahi gerçekleştirmeyi başaramaz. Bu başarısızlığın niçin ve nasıl olduğunu bazı örneklerle açıklayalım.

Soru 20 Kapitalist sistemde özel teşebbüs vergi yükünü emekçilere nasıl devreder?

Kapitalist bir ekonomide uygulanan vergilerin büyük bir kısmının borçlusu, kanunî mükellefi sınaî işlet-

meler, ticaretle ve diğer verimsiz hizmetlerle ilgili teşebbüs ve şirketlerdir. Üretim ve gider vergileri, ithalâttan alman çeşitli resim ve vergiler gibi vasıtalı vergilerle kurumlar vergisi ve sosyal sigorta primlerinin bir kısmı sınaî işletmelerden, toptancı, bazı hallerde perakendeci tüccardan, vergi konusu olan faaliyeti yapan teşebbüsten toplanır. Görünüşe inanmak mümkün olsaydı bu vergilerin hepsinin burjuvazi tarafından, artık değerden ödendiğini; emekçi sınıfların (gelir vergisi gibi bazı vasıtasız vergiler hariç) vergiden muaf tutulduklarını söylemek gerekirdi.

Gerçekte ise burjuvazi bu vergilerin büyük kısmını emekçi sınıflara devretme imkânlarına sahiptir. Örneğin kapitalist, işletmesinde üretilen malın her biriminden belirli miktarda vergi ödemekle yükümlü kılınsa; bu vergiyi asla sineye çekmeyecektir. Ürettiği malın satış fiyatına vergiyi tamamen veya kısmen ekler; piyasa şartları verginin tamamen fiyata eklenmesine imkân vermiyorsa verginin bir kısmını da üretimde kullandığı kaynakların, öncelikle işgücünün alım fiyatlarına devreder. Ücretleri ve istihdam hacmini kısmaya, veya normal olarak yapacağı ücret artışlarını durdurmaya teşebbüs eder. Bütün bunların sonunda aslında kapitalistten alınan vergi bir miktar tüketicilere, bir miktar işçilere devredilmiş olur. Kapitalistin artık değerden ödediği vergi devede kulak kalır. Vergi sınaî işletmeden değil de tüccardan alınsaydı aynı tepkiler doğacak ve aynı sonuç meydana gelecekti.

Bir başka örnek verelim. Bütün kapitalist ülkelerde sosyal sigorta primlerine işverenlerin de geniş ölçüde katılmaları öngörülmüştür. İşveren çalıştırdığı her işçi için belirli bir miktar primi sosyal sigortalar kurumuna ödemekle yükümlüdür. Ancak görünüşte son derecede

âdil olan böyle bir yükümlülüğün altına girer girmez işveren prim borcunu sırtından atma imkânları arayacak ve bulacaktır. İşverenin açısından prim borcu işgücünün maliyetini artırmıştır. Artan maliyetler, arz talep şartlarına göre öncelikle fiyatları yükseltir; yani tüketiciye yansır. Buna ilâveten işçi çalıştırmak işveren açısından pahalılaştığı için, ücret artışı isteklerine karşı koyacağı gibi, az işçi - çok makine kullanan yeni teknikler uygulamaya teşebbüs eder; zira makinalar için sigorta primi ödenmemektedir. Bu da, birtakım işçilere yol verilmesi anlamına gelir. Böylece işveren sigorta prim borcunu kısmen tüketicilere, kısmen de bizzat çalıştırdığı işçilere ödetmiş olur.

Görülüyor ki, kapitalist işletmeyi, özel teşebbüsü vergilemek devlet için kolaydır ama verginin fiilen ve nihaî olarak kapitalist işletme tarafından ödenmesini sağlamak imkânsızdır.

Soru 21 Tüketicilere devredilen vergiler gelir dağılımını hangi yönde değiştirir?

Gördüğümüz gibi kapitalist işletme ve tüccar vergi yükümlülüklerinin önemli bir kısmını tüketicilere devreder. Ancak tüketicilerin içine kapitalist toplumun bütün sınıfları girdiğine göre, tüketimin fiilen vergilenmesi bütün sınıfları, zengini fakiri aşağı yukarı aynı oranda etkilemez mi? Durum böyle ise, tüketime yansıtılan vergilerin gelir dağılımını değiştirmeyeceği söylenebilir.

Gerçekte ise, tüketimin vergilenmesi yoksul tabakaları ve emekçi sınıfları zenginlerden ve burjuvaziden daha ağır bir vergi yükü altına sokar. Dolayısıyle gelir da-

ğılımım yoksul gruplar ve emekçi sınıfların **aleyhine** değiştirmiş olur. Nedenini açıklayalım.

Bilindiği gibi insanlar şahsî gelirlerini ya tüketime harcarlar, ya da tasarruf ederler. Ancak tasarruf etmek biraz lüks bir iştir; daha ziyade zenginlerin harcıdır. Yoksul sınıflar ve emekçiler gelişmiş bir kapitalist ekonomide dahi gelirlerini ancak tüketim ihtiyaçlarına yetiştirebilmektedirler. Hatta tüketim için dahi, taksitli satışlarla, borçlanmaktadırlar. İçlerinde bugün tasarruf edebilenler bunu yarının tüketimi için yapmaktadır. Kısacası, bir bütün olarak işçi sınıfı veya yoksul tabakalar ele alınırsa; bunların hayat süreleri boyunca yaptıkları tasarrufların toplamı sıfıra yakın kabul edilebilir. Kapitalist ekonominin uzun dönemde tasarruf edebilen kişileri esas olarak burjuvalardır; burjuva da ne kadar zenginse tasarruf etme gücü o kadar yüksektir. Tüketimden alınan vergiler, gelirin sadece tüketilen kısmına yüklenir; tasarrufları vergiden muaf tutar. Farzedelim ki (bazı ülkelerde olduğu gibi) bütün tüketim harcamaları tüketimin nevi ayırt edilmeden % 15 oranında vergiye tabidir. Bu durumda yoksul sınıflar ve emekçiler, gelirlerinin hepsini tükettikleri için **toplam gelirlerinin % 15'ini** vergi olarak ödeyeceklerdir. Burjuvazi ise, faraza gelirinin sadece % 60'ını tüketiyorsa sadece bu bölüm üzerinden % 15 vergi ödeyecek; tasarrufları vergiden muaf olduğu için **toplam gelirinin yalnız % 9'unu** devlete verecektir. Böylece verginin toplanması emekçi sınıfların ve yoksul tabakaların gelirlerini daha büyük bir oranda azaltır; dolayısıyle gelir dağılımını emekçi sınıfların aleyhine değiştirmiş; gelir eşitsizliklerini artırmış olur.

Demek oluyor ki kapitalist bir sistemde özel teşebbüsün çeşitli yollarla tüketiciye devrettiği vergiler, öncelikle emekçi sınıflara ve yoksul gruplara yüklenmekte; gelir dağılımını bunların aleyhine değiştirmektedir.

Soru 22 Müterakki gelir vergilerinin yükünü varlıklı sınıflar nasıl hafifletir?

Artık değer kapitalist işletmenin, şirketin kontrolünden çıkıp da burjuvazinin şahsî geliri haline geldikten sonra vergilenirse, bu vergilerin doğrudan doğruya emekçilere ve tüketicilere devredilmesine imkân kalmaz. İşte bu yüzdendir ki şahsî gelirlerden alınan ve gelir seviyesi arttıkça vergi oranı da yükselen **müterakki gelir vergilerinin** gelir eşitsizliklerini azaltıcı en etkili araç olduğu birçoklarınca kabul edilir. Gerçekten de Batı ülkelerinde şahsî gelir vergileri kâğıt üzerinde öylesine müterakkidir ki, gelirlerin oldukça yüksek, fakat yine de belirli bir seviyeyi aşan dilimlerinin hemen hemen hepsi vergi olarak alınır. Bu görüşüne inanacak olsaydık kapitalist sistemde fertlerin belli bir seviyeden fazla gelir elde etmelerine müsaade olunmadığını kabul etmemiz gerekirdi. Nitekim kapitalizmin propaganda makinası da müterakki gelir vergilerinin aşırı büyüklükteki ferdî gelirleri tasfiye ettiğini tekrarlar durur.

Gerçekten burjuvazi müterakki gelir vergilerini emekçi ve tüketici yığınlara devredemez; ama vergi yükünü hafifletmenin başka yollarını bulmuştur. Kanun koyucu bu hususta kendisine yardım eder; bir yandan aşırı müterakki vergi tarifelerini kabul eder; öte yandan da kaçamak kapılarını, sırf burjuvaziye mahsus olmak üzere, aralık tutar. Gerçekten de gelir vergilerinin yükünü hafifletmede kanun koyucunun aralık tuttuğu kapılar sadece burjuvaziye açıktır. Gelir kaynakları ücret ve maaştan ibaret olan sınıflar da gelir vergilerine tabidir; ancak bunlar ücretleri fiilen ellerine geçmeden önce vergiyi ödemiş olurlar; işveren, bordrolardaki kayıtlara göre işçinin önce vergisini keser, sonra kalan ücretini öder; kaynakta kestiği vergiyi de vergi dairesine teslim eder.

Bu durumda işçi, vergi yükünü hafifletmek imkânı bir yana, çoğu kere ödediği vergi miktarını bile bilmez.

Buna karşılık sanayi, ticaret ve diğer verimsiz faaliyetlerde işveren ve patron durumunda olanlar; serbest meslek sahipleri ve çeşitli sermayedar gruplar gelirlerini vergi dairelerine bizzat beyan ederler. Bunların verdiği beynnamelerin pek azı vergi memurlarınca kontrol edilir ve vergi borçları esas itibariyle beyan edilen gelir üzerinden hesaplanır.

Bu durumda burjuvazi için vergi yükünü hafifletecek çok çeşitli yollar ve imkânlar vardır. Bu yollardan en ilkeli vergi kaçakçılığıdır, yani kanunu ihlâl ederek gelirleri eksik beyan etmek veya hiç beyan etmemektir. Zengin Batı ülkelerinde vergi kaçakçılığının, mükelleflerin olgunluğu ve ahlâkı yüzünden hemen hemen görülmediği ileri sürülür. Gerçekten de vergi kaçakçılığı bu ülkelerde örneğin Türkiye'deki seviyede değildir; ama bunun sebebi kontrollerin Türkiye'den daha sıkı olması ve vergiden kanunu çiğnemeden kaçınma yollarının mevcut bulunmasıdır. Yine de beyan edilmeyen gelirler, pek de küçümsenmeyecek bir hacimdedir. Örneğin, 1957 yılı için yapılan bir tahmine göre A.B.D.'nde faiz gelirlerinin % 58'i, şirketlerin şahıslara dağıttığı kârların % 14'ü ve çiftçilerle serbest meslek gelirlerinin % 27'si beyan edilmemiş, yani vergiden kanunsuz olarak kaçırılmıştır.

Kanunu çiğnemeden, fakat boşluklarından yararlanarak, eski bir deyimle hile'i şeriye ile vergiden kaçınmanın yolları ise kapitalist ülkelerde o kadar çok ve çeşitlidir ki bunlardan pek azını, önemli olan bazılarını örnek olarak vermekle yetineceğiz.

Kapitalist ekonomide üretken ve verimsiz iktisadî faaliyetlerden başlıcaları şirketler vasıtasıyle yürütülür. Şahsî gelir vergisi şirketlerin fertlere dağıtılan kazançlarından alınır. Dağıtılmayan şirket kârları çok daha dü-

şük oranlı bir vergi olan ve tüketicilere ve emekçilere kısmen yansıtılabilen kurumlar vergisine tabidir. Bu durumda şirketlerin (ve hissedarların) tabiî eğilimi, gelirlerin ancak tüketime ayrılacak seviyede bir kısmını dağıtmak, gerisini şirketin bünyesinde alıkoymaktır. Farklı bir ifadeyle sermayedar sınıf tasarrufunu banka hesabında değil şirketin bünyesinde tutar; böylece, gelirin tasarruf ettiği kısmı (aynen tüketimden alınan vergilerde olduğu gibi) gelir vergisinden muaf olur. İç tasarrufları artan ve bu yüzden güçlenen bir şirketin hisse senetlerinin değeri artar. Bu değer artışı, hissedarların tasarruflarını şirket bünyesinde tutmalarının sonucudur ve tasarruf böylece istendiği anda (hisse senedi satılarak) nakde çevrilir. Bu şekilde sağlanan kazanç ya vergiden muaftır; ya da çok düşük oranda vergilenir.

Gelir vergisi yükünü hafifletmenin bir diğer yolu, vergi kanunlarının aslında burjuvazinin tüketimine dahil olan bir yığın harcamayı cömertçe masraf saymasından ve vergiye tabi tutmamasından doğar. İş münasebetleri çerçevesinde addedilerek iş adamlarının seyahat, lokanta, otel, telefon v.s. giderlerinin önemli bir kısmı vergi dışı masraflardan sayılır. Vergi kanunları faturası ibraz edilen bir tüketim harcamasının gerçekten bir iş münasebetiyle yapılıp yapılmadığını tespitte katiyen ince eleyip sık dokumadığı için iş adamları şahsî tüketimlerinin bir kısmını iş masrafları olarak gösterir ve gelir vergisinden kaçırırlar. Şirketler de yöneticilerinin ve büyük hissedarlarının bazı tüketim kalemlerini şirket masrafı olarak gösterirler. Örneğin şirket, yöneticinin emrine bir otomobil tahsis ederek hem yöneticiye vergiden muaf bir tüketim unsuru sağlamış olur; hem de şirket masraflarını otomobilin bedeli kadar artırarak kurumlar vergisine tabi kurum kârını azaltır. Kapitalist şirketler, yöneticilerine bu kabil vergiden muaf (ve şirketin

vergi yükümlülüğünü de azaltan) tüketim türleri dağıtmada (bedava tatil programları, lojmanlar, yöneticilerin çocuklarına tahsil bursları gibi) akla hayale gelmedik yenilikler icat etmektedirler.

Bu örnekler varlıklı sınıfların gelir vergisi yükünü hafifletmede başvurduğu yolların pek azını ortaya koymaktadır. Açıkça görüldüğü gibi bütün bunlar, emekçi sınıflara kapalı, sadece burjuvaziye açık yollardır.

Soru 23 Gelir vergilerinin kâğıt üzerindeki müterakkiliği ile gerçek müterakkiliği farklı mıdır?

Yukardaki örneklerden de görüldüğü gibi burjuva, şahsî tasarruflarını hissedarı olduğu şirketin bünyesinde tutarak şahsî gelir vergisinden kaçırır; tüketiminin bir kısmını da iş masrafı veya şirket masrafı göstererek yine vergiden kaçırır. Böylece aslında gelir olan tüketim ve tasarruf kalemlerinin bir kısmı, vergiye tabi gelir sayılmaz. Bunun dışında eksik gelir beyan ederek ve bir yığın başka yollarla vergi beyannamesinde gerçek gelirinin pek azını göstermiş olur.

Bunun sonucu olarak gelir vergisi kanunlarında son derecede dik olan müterakkilik, yani gelir seviyesi yükseldikçe vergi oranının süratle artması, kâğıt üzerinde kalır. Örneğin vergiye tabi yıllık geliri 100.000 TL. olan bir mükellefe kanunen uygulanması gereken ortalama gelir vergisi oranı % 60, vergi borcu ise 60.000 TL. olsun. Ancak aynı mükellef yukarıda açıklanan yolları hakkıyle kullanmış ve örneğin 80.000 TL. lık bir gelirini, tasarruf ve tüketimini vergi dışı tutmuş olsun. Bu durumda gerçek geliri 180.000 TL. olan mükellefimiz kanunî vergi borcunu, yani 60.000 TL. nı «namusuyla» ödediği za-

man, gerçek vergi oranı % 33'e düşmüş olur. Gelir vergisi kanunlarındaki vergi tarifelerinde görünen müterakkilik böylece **kâğıt üzerinde** kalır; **gerçek müterakkilik** çok daha hafiftir. Hatta yoksul sınıflar ve emekçiler vergiden kaçınma imkânlarından yoksun oldukları için gelir vergilerinin müterakkiliği, hiç olmazsa sınıflar arasında hemen hemen tamamen ortadan kalkabilir. Bazı ciddî araştırmalar bu durumu en müterakki gelir vergilerini uygulayan kapitalist ülkelerden bazıları için istatistikî olarak tespit etmişlerdir.

Soru 24 Kapitalist sistemde vergilerin gelir dağılımını değiştiremeyişinin temel sebebi nedir?

Kapitalist bir sistemde uygulanan vergilerin en önemli iki grubu olan özel teşebbüsten (artık değer fertlere dağıtılmadan önce) toplanan vergilerle şahsî gelir vergisinin, gelir dağılımında (bazı iddiaların aksine) esaslı bir değişiklik yapamayacağını gösterdik. İşletmeler, vergileri geniş ölçüde tüketicilere ve kendi işçilerine devreder; böylece bu vergiler gelir eşitsizliklerini artırır; emekçi sınıfların nispî durumunu bozar. Gelir vergisi ise ücretli gruplara harfiyen uygulanan, fakat sadece burjuvaziye açık bir yığın kaçınma yolu taşıyan bir vergi sistemidir. Bu yüzden göründüğünün aksine gelir dağılımında köklü değişiklikler yapmaya muktedir değildir.

Vergi sisteminin kapitalist bir ekonomide gelir dağılımını değiştirmekte bu kadar âciz kalmasının temel bir sebebi vardır. Kapitalist üretim tarzı ve kapitalist bölüşüm ilişkileri belli bir gelir dağılımı meydana getirir. Temel bölüşüm ilişkilerini değiştirmeden bu ilişkilerin ürünü olan gelir dağılımını vergiler değiştiremez;

vergilerin etkilerini sistem masseder, yumuşatır ve nihayet bertaraf eder. Temel bölüşüm ilişkileri hâkim olur.

Kapitalist işletme, ödemekle yükümlü olduğu vergiyi nasıl oluyor da bu kadar kolaylıkla işçilerine ve tüketicilere devredebiliyor? Zira, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin bahşettiği iktisadî imkânları kullanma serbestisi vardır. Temel iktisadî kanunlardan doğan zorunluluklara uymak şartıyla, işletmede üretilen malın satış fiyatını, çalıştıracağı işçi sayısını, kullanacağı teknikleri tespitte sınırsız hürriyeti vardır; vergiyi bu sayede kendi sırtından başkalarına devredebilir. Bu hürriyet kapitalist mülkiyetin vazgeçilmez bir unsuru olduğu için, kapitalist üretim tarzı ve bölüşüm ilişkileri mevcut bulundukça özel teşebbüs kontrol ettiği artık değerin vergilenmesine engel olacaktır.

Aynı şekilde şahsî gelir vergisinden doğan yükü burjuvaların hafifletmeyi bu derecede başarabilmeleri, kapitalist işletmede yaratılan artık değerin burjuvazinin şahsî gelirine dönüşme tarzına bağlıdır. Kapitalist işletme (veya genel olarak özel teşebbüs), hele şirketler şeklinde örgütlenince, kendi kontrolu altındaki artık değeri dilediği şekilde kullanma hürriyetine maliktir. Artık değerin hissedarlara dağıtılacak ve şirket tasarrufu olarak kalacak kısımlarını ayırmada; üretimle ilgili olmayan türlü sözde masraf türlerine tahsis etmede sınırsız hürriyeti vardır. Bu hürriyeti, yani artık değerin tahsisine ilişkin kararları alma hürriyetini, şirketin ve hissedarların vergi borcunu asgarîye indirecek şekilde kullanır; burjuvazinin vergi yükü böylece hafifler. Kapitalist işletmeye bu hareket serbestisini bahşeden temel bölüşüm ilişkileri, böylece gelir vergisi vasıtasıyle de gelir dağılımının değiştirilebilme imkânlarını sınırlıyor. Her iki halde de devletin vergi politikası, sistemin temel bölüşüm ilişkileri ile çeliştiği anda ona tabi olmaktadır.

Şimdi de madalyonun öbür yüzünü, yani devletin, masraflar yolu ile gelir dağılımını değiştirmede ne derecede başarılı olabileceğini araştıralım.

Soru 25 Verimsiz devlet masrafları gelir dağılımını ne yönde değiştirir?

Kapitalist devlet üretken olmayan faaliyetlerinin, yani askerî, idarî faaliyetlerinin, emniyet ve adalet hizmetlerinin finansmanı için bütçenin büyük kısmını harcar. Bu faaliyetlerin yürütülebilmesi için zorunlu olan bir insangücü kitlesinin devlet bünyesinde çalıştırılması dışında, devletin verimsiz masrafları özel teşebbüsten, kapitalist işletmelerden satın alınan metalara; devlet dairelerinin, askerî tesislerin v.s. yapımı için büyük inşaat şirketlerine, müteahhitlere verilen ihalelere harcanır; yani kapitalist işletmelere intikal eder.

Muazzam meblâğları bulan bu verimsiz harcamalar böylelikle aynen özel sektörün üretken olmayan faaliyetleri gibi, kapitalist ekonominin üretken kesimlerine ilâve bir talep yaratır. Böylece kapitalizmin kendiliğinden durgunluğa yönelen, işgücünü ve üretim araçlarını geniş ölçüde işsiz ve âtıl bırakacak olan eğilimini kısmen bertaraf eder. Kapitalist ekonomi için bir hayat şırıngası olur.

Devletin verimsiz masrafları, örneğin askerî masraflar, kapitalist sınıfa intikal eden artık değerle, kârlarla birlikte aynı işletmelerdeki işçi sayısını ve ücret ödemelerini de yükseltmez mi? Bu, esas olarak doğrudur. Gelişmiş bir kapitalist sistemin en büyük israflarından biri; üreticileri, işçi sınıfını verimsiz faaliyetlerin ihtiyaçlarını karşılayacak değerler üretmeğe mecbur etmesidir. Kısa vadeli maddî çıkarları açısından işçi sınıfı bu israf

sisteminin daralmasından değil genişlemesinden yana olabilir; örneğin üyelerinin bugünkü dar çıkarlarından ötesini göremeyen harp sanayii sendikaları, askerî masrafların artmasını ve böylece emperyalizmin mazlum milletlere karşı kullandığı savaş makinasınm güçlenmesini savunabilirler.

Ancak bazı araştırmalar göstermiştir ki kapitalist işletmelerin örneğin silah fabrikalarının devlete ait verimsiz faaliyetler için yaptıkları satışlardan sağladıkları kâr haddi, genel olarak ekonomideki ortalama kâr hadlerinin üzerindedir. Bu yüzden devletin askerî harcamalarla ve diğer verimsiz masraflarla yarattığı ilâve talep, hem artık değeri, hem ücretleri artırır ama kaideten artık değerin millî ekonomi içindeki payını yükseltir; yanı gelir dağılımını kapitalist sınıf lehine değiştirir.

Üstelik burada sözünü ettiğimiz devlet faaliyetleri üretken olmamakla beraber kapitalist sınıf için öncelikle gereklidir. Örneğin emperyalist bir devletin askerî faaliyetleri ve harcamaları, kapitalist sınıfın deniz aşırı çıkarlarını korumak ve dış sömürmenin bekasını sağlamakla görevlidir. Bunun gibi, adalet ve emniyet faaliyetlerinin önemli bir kısmı mülkiyeti korumak, mülkiyet ilişkilerinin zedelenmesini önlemekten ibarettir. Herkesin bildiği gibi «adalet mülkün temelidir.» O halde, verimsiz kamu masraflarının; üretken olmayan devlet faaliyetlerinin büyük ölçüde burjuvazinin menfaatlerini gözettiği; gelir dağılımını da varlıklı sınıflar lehine değiştirdiği söylenebilir.

Soru 26 Verimli devlet masrafları gelir dağılımını değiştirebilir mi?

Bütün kapitalist ülkelerde bütçe giderlerinin cüzî bir kısmıyla yürütülen eğitim ve sağlık gibi üretken dev-

let faaliyetlerinin gelir dağılımına etkisinde farklı bir unsur vardır. Verimli devlet faaliyetlerinin ürünleri, örneğin eğitim ve sağlık hizmetleri, bazı fertlere bedava (veya çok ucuza) dağıtılır. Böylece devlet okullarında parasız okuyan öğrencilerin veya ailelerinin, devlet hastanelerinde maliyetin altında bir bedel karşılığında tedavi gören kişilerin gelirleri parasız sağlanan hizmetin (ürünün) değeri kadar artmış farzedilebilir. Bu yüzden üretken devlet faaliyetlerinin gelir dağılımına etkisini, bu kabil hizmetlerden (örneğin eğitim hizmetinden) yararlanan fertlerin hangi sınıflardan olduğuna bakarak bulabiliriz.

Üretken devlet faaliyetleri içinde muhtemelen en önemlisi olan eğitim faaliyetini örnek alalım. Çeşitli kapitalist ülkelerin eğitim sistemleri arasında büyük farklar vardır; devlet okullarıyla özel okullarda okuyan öğrencilerin birbirine oranı, ülkeden ülkeye değişir. Ancak bütün kapitalist sistemlerin eğitimle ilgili tek bir ortak özelliği vardır: İlkokuldan yüksek öğretime yaklaşıldıkça öğrenciler içinde emekçi, işçi çocuklarının oranı gittikçe azalır; nüfus içinde kapladıkları oranın çok altına düşer. Kapitalist bir ülkede bir burjuva çocuğunun yüksek öğrenim yapamaması için aşırı derecede hevessiz ve kabiliyetsiz; bir işçi çocuğunun üniversite diploması alabilmesi için ise aşırı derecede azimli ve kabiliyetli olması gerekir. Genel olarak kapitalizmin eğitim sistemi bir sınıf sistemidir. Ancak her şeye rağmen kabiliyetli emekçi çocuklarının okuyabilmesi de kapitalist sistem için zorunludur. Modern kapitalist ekonomi çok sayıda teknik personele, uzmana, yöneticiye ihtiyaç duyar ve bu ihtiyaç teknoloji geliştikçe, ekonomi büyüdükçe yıldan yıla artar. Sürekli olarak artan bu yetişkin insangücü ihtiyacını sadece burjuva çocukları karşılayamaz; burjuvazinin nüfus artışı bunu sağlayacak hızda olmadığı gibi, bu

nüfus artışından verilen fireler yüzünden yetişkin insangücü ihtiyacının başka sınıflardan kapatılması zarureti artar. Esasen burjuva çocuklarının bir kısmı da yüksek öğrenim yapsalar bile hayatlarını edindikleri ihtisasla kazanmak yerine doğrudan doğruya iş hayatına geçeceklerdir; diplomalarını sadece bir ünvan olarak kullanacaklardır. Bu da yüksek tahsilli emekçi çocuklarına duyulan ihtiyacı artıracaktır.

Görülüyor ki kapitalist ekonominin ihtiyaçları en kabiliyetli emekçi çocuklarına yüksek tahsil kapılarının açılmasını gerektirir. Böylece kapitalist sistemin teknik komuta mevkileri taze kanla beslenir ve ekonominin müessiriyeti artmış olur. Bunun için parasız eğitim yapan devlet okullarının açılmış olması; kabiliyetli yoksul gençlere burslar verilmesi gerekir ve devletin eğitim giderlerinin önemli bir kısmı bu maksatlara tahsis edilir. Tabiî ki yüksek tahsil için emekçi sınıflara aralanan kapı burjuva çocuklarının aleyhine olacak derecede geniş tutulmaz; ancak onların dolduramadığı boşlukları kapatacak düzende kalır. Bu yüzden eğitim sistemi sınıf karakterini muhafaza eder. Burjuvazinin hizmetine giren, onun güvenilir uzmanlarını meydana getiren kadroların bir miktarının da emekçi sınıftan çıkmış olmasında burjuvaziden yana bir sakınca yoktur, zira sistem bunları süratle emekçi kökenini unutan küçük burjuva aydınları haline sokar.

İşte, kapitalist sistemde eğitim giderlerinin bir kısmı gelir dağılımını yoksul sınıflar lehine değiştirir görünmekle beraber, bu görüntünün gerçek anlamı burjuvazinin uzman kadrolar açığını yukarda açıklandığı şekilde kapatmaktır. Üstelik, askerî giderlerde olduğu gibi, eğitim faaliyetleri için gerekli bina, tesis, malzeme ve araçlar da kapitalist işletmeler tarafından karşılanır. Bu yüzden eğitime (ve diğer üretken faaliyetlere) yapılan

devlet harcamaları, (öğretmen maaşları ve diğer personel giderleri hariç) aynen askerî harcamalarda olduğu gibi, yarattığı ilâve talep sayesinde öncelikle kapitalistlerin kârlarını yükseltecektir.

Soru 27 Kapitalist bir ekonomide devlet işletmelerinin bölüşüm ilişkileri açısından önemi nedir?

Kapitalist ülkelerin bazılarında, özellikle Batı Avrupa'da devlet işletmeciliği önemli bir yer kaplar. Kullandığı kaynakları ve işgücünü piyasa şartlarına göre istihdam eden ve piyasa için üretim yapan devlet işletmelerinin kapitalist işletmelerden en önemli farkı, üretimde yaratılan (ve işçilere intikal etmeyen) değer fazlasına ilk ağızda ve doğrudan doğruya kapitalistin el koyamamasıdır. Tabiî ki bu çok önemli ve aslî bir farktır. Kapitalist bir patron olmadan da üretim yapılabileceğini, hem de kapitalist bir ekonominin orta yerinde, devlet işletmeleri ispat etmektedirler. Vergi ve masraf politikası ile aslî bölüşüm ilişkilerine dokunmadan gelir dağılımını değiştirmeye kalkışmanın etkisizliğine karşılık, devlet işletmeciliğinin genişlemesi, kapitalist işletmelerin kamulaştırılması, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyeti zayıflattığı için gelir dağılımını burjuvazi aleyhine köklü bir şekilde değiştirebilir. Ne var ki kapitalist ekonomilerde devlet, etkisizliği tecrübeyle sabit olmuş birinci yolu sürekli olarak kullanırken bu ikinci yola pek istisnaî olarak ve çok özel hallerde başvurmuştur. Başvurduğu hallerde de kamulaştırmanın uygulanma şekli ve seçildiği alanlar, çoğu kere kendisinden beklenen bu etkiyi gerçekleştirememiştir.

Avrupa'da devlet işletmeciliğini daha ziyade buhran-

lı, gerilemekte olan faaliyet kollarında görmekteyiz. Örnek olarak aşağı yukarı bütün dünyada önemini yitiren ve yer yer zarar eden demiryollarını; maliyetleri gittikçe yükselen ve bir yakıt olarak müessiriyetini yitirmekte olan maden kömürlerini; İngiltere'de temel sanayi kollarının en buhranlısı olan çelik endüstrisini verebiliriz. Bu faaliyet kolları çeşitli ülkelerde kapitalistler için cazibelerini kaybettiği zaman kamulaştırılmışlardır. Atom enerjisi gibi yeni ve bu yüzden kârlılığı şüpheli faaliyetlerin de devletçe kurulduğunu görüyoruz. Bunun sonucu şu olmaktadır: Kapitalist ekonomilerin kârlı olmayan, açık veren, fakat varlığı da halen zorunlu olan endüstrilerini işletme yükü devletin sırtına yıkılmıştır. Devletin bu yükü sırtlanmasının bir sonucu bu endüstrilerde üretilen ürünlerin değerinin altında fiyatlarla özel sektöre satılmasıdır. Böylece devlet işletmelerinde yaratılan değerin bir kısmı kapitalist sınıfa teslim edilmiş olur.

Buna karşılık özel tarihî şartların etkisi altında, daha da ileri giden kamulaştırmaların yapıldığını görüyoruz. Örneğin 2. dünya harbinden hemen sonra Fransa'da kurulan solcu koalisyon hükümeti işgal altında patronları Almanlarla işbirliği yapmış bazı işletmeleri kamulaştırdı. Ünlü Renault otomobil fabrikası bunlardan biridir. Ancak devlet işletmeciliğinin bu şekilde genişlemesi tamamen istisnaî addedilmelidir. Bugün Batı ülkelerindeki Sosyal Demokrat Partiler arasında dahi yaygın kanı devlet işletmeciliğinin (atom enerjisi gibi yepyeni alanlar hariç) artık sınırlarına ulaşılmış olduğu; yeni kamulaştırmalarla daha fazla genişlemesine lüzum bulunmadığı yönündedir.

Kapitalist ülkelerde başvurulduğu hallerde kamulaştırma nasıl yapılır? Kamulaştırılmasına karar verilen özel teşebbüs devlet tarafından yüksek bir bedel karşılığında satın alınır. İşletmenin hissedarlarına, genel ola-

rak hisse senetlerinin borsa fiyatını aşan bir bedel üzerinden devlet tahvilleri verilir. Buhranlı bir faaliyet kolunun kamulaştırılması halinde kapitalist, sermayesini batak bir yatırımdan kurtarmış; faiz getiren bir başka sahaya, yani devlet tahvillerine yatırmış olur.

Üretim araçları üzerinde kapitalist mülkiyetin devlet mülkiyetine dönüştürülmesi kapitalizmin temel bölüşüm ilişkilerini kökünden sarsan, dolayısıyle gelir dağılımını esasından değiştiren bir hamledir. Ancak kapitalist ülkelerde uygulandığı şekliyle devlet işletmeciliğinin kapitalist sınıfı uzun boylu rencide etmediği, hatta bazı hallerde bu sınıfın yararına olduğu söylenebilir. Kapitalist düzenin önemli sarsıntılar geçirdiği bazı dönemlerde bu dozu aşan ve burjuvazinin gücünü ve nüfuzunu gerçekten daraltan kamulaştırmalar istisnaî olaylar olarak kalmıştır.

Soru 28 Kapitalist bir ekonomideki devlet işletmeleri sosyalist işletmeler sayılabilir mi?

Kapitalist bir sistemde küçük adacıklar halinde belirmiş devlet işletmelerini «sosyalist adalar» sayamayız. Herhangi bir işletmeye, bir devlet teşebbüsüne sosyalist diyebilmek için üretilen değer fazlasının ilk ağızda kapitalist cebine girmemesi yeterli bir şart değildir. Asıl önemlisi, işletmeye vereceğimiz sıfatı tayin edecek olan husus, bu fazlalığın kullanılış biçimidir. Değer fazlasının kullanılış tarzı emekçi sınıfların yararına olacak bir şekilde emekçiler tarafından planlanıp kararlaştırılıyorsa; farklı bir ifadeyle siyasî iktidar kapitalist sınıfın elinden çıkıp çalışan sınıfların eline geçmişse, devlet işletmeleri gerçekten sosyalist adacıklar sayılabilir; böyle bir halde onların ekonomi içinde kapladıkları yerin genişli-

ği ikinci planda bir meseledir. Aksi takdirde, yani devlet işletmelerinde yaratılan değerden işçilerin ücret olarak aldığı pay dışında kalan fazlalığın kullanılış tarzı, ekonomiye hâkim olan kapitalist üretim ilişkilerinin etkisi altında ve bir burjuva iktidarının yön vermesine göre oluyorsa, değer fazlası ergeç büyük kısmıyla kapitalist sınıfa intikal edecektir. Bu halde devlet işletmesinin sosyalist üretim tarzının örnekleri olduğundan değil, olsa olsa «kapitalistsiz bir kapitalist işletme» den söz edebiliriz.

Soru 29 Kapitalist sistemdeki bölüşüm ilişkileri üzerinde şimdiye kadar söylenenleri özetleyebilir miyiz?

Kapitalist bir sistemde genel gelir dağılımını tayin eden çeşitli bölüşüm ilişkilerini böylece gözden geçirdik. Bunları bir kere de derli toplu olarak tekrarlamakta fayda olsa gerektir.

Kapitalizmin temel bölüşüm ilişkisi işçilerin yarattığı değerin işçilerle üretim araçlarına sahip olan kapitalistler arasında ücret ve kâr halinde paylaşılmasını belirleyen ilişkidir. Kapitalist sınıf bizzat üretici olmadığı için üreticiden (yani işçiden) bir pay alabilmesi onun sömüren bir sınıf olduğunu gösterir.

İşçilerin dışında kafa emekçileri ve küçük üreticiler (özellikle köylüler) kapitalist sistemin diğer üretken sınıf ve tabakalarıdır. Kural olarak bu üreticiler de ürettiklerinin hepsini muhafaza edemezler; kafa emekçileri kendi işverenleri, küçük üreticiler ise tüccar, bankacılar ve üretken olmayan diğer aracı tabakalar tarafından sömürülürler.

Toplam değerin işçilerde (ve diğer üreticilerde) bırakılmayan, onlardan alınan ilâve kısmı (artık değer)

toplumun üretken olmayan sınıf ve tabakları tarafından paylaşılır. Artık değerin paylaşılmasına üretim araçlarına sahip olan kapitalistlerin dışında nakdî sermaye sahipleri ve toprak sahipleri de katılır. Böylece artık değer kâr, faiz ve toprak kirası diye anılan gelir tiplerine ayrılır. Ancak bu paylaşma olayı burada bitmez. Üretken olmadığı halde kapitalist üretim tarzı için gerekli olan sigortacılık, ticaret, reklamcılık gibi faaliyetler de artık değerden pay alırlar. Bu faaliyetlerin yürütülmesi için gerekli olan, üretim yapmadan çalışan emekçiler de böylece artık değerden beslenmiş olurlar.

Devlet, kapitalist sistemdeki bölüşüm ilişkileri içinde önemli bir yer kaplar. Devletin üretken faaliyetleri; devlet işletmeciliği ve parasız olarak (veya maliyetin çok altında bedellerle) belli vatandaş gruplarına sağlanan eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetleridir. Devletin üretken faaliyetlerinde hâkim olan bölüşüm ilişkileri kapitalizmin temel bölüşüm ilişkilerinden ayrılır. Bu yüzden bu faaliyetlerin, hele devlet işletmeciliğinin genişleyerek özel teşebbüsün yerine geçmesi, gelir dağılımını köklü bir şekilde değiştirmek imkânı taşır. Ancak kapitalist sistemlerde bu yol, gelir dağılımının değiştirilmesinde izlenecek makbul bir hareket tarzı olarak tavsiye edilmez; üstelik, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkimiyeti devam ederken devletin üretken faaliyetlerinin genişlemesi bazı kereler kapitalist düzeni güçlendirecek, hatta burjuvazinin millî gelirden payını artıracak bir sonuç doğurabilir. Devletin verimsiz faaliyetleri ise esas itibariyle kapitalist sistemi ve burjuva mülkiyetini güçlendirmeyi hedef tutan faaliyetlerdir. Öte yandan devlet, bütçeden finanse edilen üretken ve verimsiz faaliyetleri için para harcarken kapitalist işletmelerle iş yapar; bunlara genel olarak yüksek kârlar transfer ederek kapitalist sınıfa artık değerden intikal eden payı artırır.

Devlet faaliyetlerinin finansmanı için toplanan vergiler ya artık değerden ya da doğrudan doğruya üretici sınıflardan alınır. Artık değerin vergilenmesi üreticilerin vergilenmesinden daha güçtür. İlk elde artık değerden toplanan vergileri burjuvazi büyük ölçüde geniş tüketici yığınlarına, ya da doğrudan doğruya emekçilere devredebilir; veya vergi yükünü hafifletici çeşitli imkânlardan yararlanabilir. Bu yüzden sadece vergi politikası ile gelir dağılımında önemli değişiklikler yapılması imkânsızdır.

Kapitalizmin temel bölüşüm ilişkisi aslında sadece kapitalist üretim yapan işletmelere hâkim olduğu halde; bu ilişkinin bazı görüntüleri giderek bütün ekonomiye hâkim olur. Üretim yapmayan verimsiz faaliyetlerde dahi işçi patron ayrılığı vardır; artık değerden bu grupların aldıkları paylar da kâr ve ücret diye isim almıştır. Kazanç hırsı, israfçı rekabet, paralı alış veriş, sistemin en ücra köşelerine kadar sızar. Üretimle hiç ilgisi olmayan çeşitli faaliyetler de meta üretirmiş gibi davranırlar; örneğin kiliseler «dinî hizmet» denilen bir metayı müşterilerine satmak için birbirleriyle yarışmaya başlarlar. Bu yüzden esas itibariyle meta üreten kapitalist işletmeye has olan üretim ve bölüşüm ilişkileri kapitalist sistemin tümüne birden damgasını vurur. İşte bu yüzden sözü geçen ilişki sistemin «temel ilişkisi» sayılır.

3. BÖLÜM

KAPİTALİST SİSTEMDE SÖMÜRMENİN VARLIĞINI İNKÂR TEŞEBBÜSLERİ

Soru 30 Burjuvazi kapitalizmin sömürmeye dayanan bir sistem olduğunu kabul eder mi?

Görüldüğü gibi kapitalizm sömürmeye dayanan bir sistemdir: Yani çeşitli aylak ve verimsiz sınıflar, üretken emekçilerin yarattığı değerin bir kısmına el koyarak yaşamaktadır.

Kapitalizmin üretim ve bölüşüm ilişkileri dikkatle incelendiği zaman sömürmenin nasıl gerçekleştiği; artık değerin aylak sınıflarca nasıl ele geçirilip paylaşıldığı açık seçik ortaya çıkar. Ancak aynı sınıflar meselenin bu kadar açıklıkla ortaya konmasını ve kavranmasını önlemeye çalışacaklardır. Sömürmenin varlığını idrak etmek sömürülmeyi reddetmenin ilk adımıdır. İşte bu yüzden burjuvazi, toplum içindeki hâkim durumunu sömürmeyi mümkün kılan bölüşüm ilişkilerini gizlemek amacıyla kullanır. Dinî ve ahlâkî inançlar, hukuk ve sosyal bilimler bu ilişkileri ya gizlemeye, ya meşrulaştırmaya, ya da doğru olarak kavranmasını önlemeye yönelmiştir. Örnek olarak bu iş bölümünde iktisatçıların üzerlerine düşen görevi nasıl ifa ettiklerine, sömürme meselesine karşı nasıl bir tavır aldıklarına bakalım.

Çağdaş iktisat teorilerinde bölüşüm ilişkilerine arka planda bir yer verilir; bu meselelere değinildiği zaman da sınıf tahliline, üretken ve verimsiz sınıfların ayrımına, değer ve artık-değer gibi bizi doğrudan doğruya sömürme olayına götüren kavramlara dayanmaktan ısrarla kaçınılır. Böylece meydana getirilen iktisat teorisi sınıflar arası bölüşüm ilişkileri hakkında hiç bir şey söylemez; sömürme kavramına yer dahi vermez; bütün bunlar sosyal bilimlerin uğraşması, aydınlatması gereken konulardan sayılmaz.

Ancak, sosyal olguları görmemezlikten gelmekle; bunların üzerine bir sünger çekmekle hayatın gerçek ve somut meseleleri halledilmiyor. Kapitalist sömürmeye karşı işçi sınıfının açtığı ekonomik ve siyasî mücadeleye paralel olarak sosyalist bilim adamları burjuva biliminin yan çizdiği meseleleri açıklamak ve aydınlığa kavuşturmak zaruretini duydular. Kapitalist sistemdeki üretim ve bölüşüm ilişkileri, sömürme olayı bütün çıplaklığıyla işte o zaman ortaya çıktı. Sistemin işleme ve gelişme kanunları da bu temel sosyal ilişkilerden hareketle bulundu.

Bu durumda burjuva ideolojisi bu temel meselelere yan çizmekle yetinemiyeceğini farketti. Sömürme olayının esası ve kaynakları açıklandıktan sonra sömürme gibi bir temel konu yokmuş gibi davranılamazdı. Bu yüzden burjuvazi meseleyi açıkça göğüslemeye, sömürmenin varlığını ispat eden olguları tartışmaya mecbur kaldı.

Sömürmenin mevcudiyetini inkâr için burjuvazinin ortaya attığı bazı propaganda şiarlarını daha önce ele almıştık. Kapitalistlerin de çalışan, üretken bir sınıf olduğu dolayısıyle kârın bir nevî emek geliri sayılması gerektiği veya kapitalistin işçiyi cebinden beslediği iddialarını 9. ve 10. sorularda incelemiş ve eleştirmiştik. Bun-

lar, tamamiyle propaganda karakteri taşıyan ve burjuvazinin ciddi temsilcilerinin tenezzül etmedikleri ilkel iddialardır. Biz burada bu iddialara dönmeyerek kapitalist sistemde sömürmenin varlığını toptan veya kısmen reddeden «bilimsel» görüşleri ele alacağız.

Şimdilik şu kadarına işaret edelim: Sınıfların üretimden aldıkları payların mahiyetini ve kökenini açıklamada çağdaş iktisat tutarlı ve derli toplu bir sistem yaratamamıştır. Bu yüzden modern iktisatta bölüşüm kategorileri ve bölüşüm teorileri üzerinde tam bir kargaşa hüküm sürmektedir. Aslında bir zihnî perişanlığın ifadesi olmakla beraber bu kargaşa açık ve seçik sosyal ilişkileri muğlâk ve anlaşılmaz bir tarzda göstermek gibi bir görev ifa etmektedir. Bu sebeple bölüşüm ilişkileri üzerindeki bütün teorileri ele alıp tartışmanın ne imkânı ne de gereği vardır. Mevcut teoriler içinde en önemli ve etkili olan bir kaçını incelemekle yetineceğiz.

Soru 31 Kapitalist sistemde haksız gelir tipleri toprak kirası ve faizden mi ibarettir?

Daha önce anlattık ki, işçiler yarattıkları değerin bir kısmını, artık değeri, üretim araçlarına sahip olan kapitaliste kaptırdıktan sonra kapitalist artık değeri toplumun üretken olmayan diğer grupları ile paylaşır. Faiz ve toprak kirası, nakdî sermaye sahibi ile toprak sahibinin bu ikinci bölüşmeden aldıkları paylardır.

Bazı iktisatçılar işte bu son iki gelir tipinin kapitalist bir sistemdeki «haksız» gelirleri meydana getirdiğini ileri sürerler. Faiz, nakdî sermaye sahibinin, gerçek müteşebbis - kapitalistten aldığı zararlı, bu yüzden de haksız bir paydır. Zararlıdır, çünkü kapitalist ancak piyasadaki faiz haddini aşan bir gelir elde edecekse yatırıma

girişecektir; aksi halde para babalarına ödeyeceği faiz, yatırımın kazancını aşacağı için borçlanarak yeni tesisler kurmaktan, üretim araçlarını artırmaktan vazgeçecektir. Veyahut da kendi sermayesini nakde çevirerek bizzat faizcilik yapma yolunu tutacaktır. Her iki halde de faiz, mevcudiyeti ile, toplumun gerçek sermayesinin, üretim araçlarının artmasına karşı bir engel olarak çıkmakta; üretim güçlerinin gelişmesini kösteklemektedir. Toplumların gelişmesine zarar veren bir payın aynı zamanda haksız bir pay olduğunu da kabul etmek rahatça mümkün olmaktadır.

Öte yandan topraklar arasındaki verimlilik farkının bir toprak kirası farkı olarak toprak sahibine intikal etmesi de sadece ekilebilir toprakların sınırlı olmasından, yani tabiatın bir cilvesinden doğan haksız bir gelir olarak görülmüştür. Üstelik toprak sahiplerinin geliri, gerek tarımda, gerekse ekonomide kapitalist sermaye birikimini sınırlayan zararlı bir gelir tipi olarak da telâkki edilmiştir.

Dikkat edilirse faiz ve toprak kirasının bu şekilde eleştirilmesi, artık değerin mevcudiyetini değil paylaşılma tarzını hedef almaktadır. Faiz ve toprak kirası ortadan kaldırıldığı takdirde (ve bu teoriler diğer verimsiz faaliyetleri de dikkate almadığı için) artık değerin bütünü müteşebbis - kapitalistte kalacaktır. Böylece özetlediğimiz eleştiriler mülk sahibi tabakalar arasındaki çıkar kavgasında müteşebbis kapitalistin sözcülüğünü yapmaktan; onun çıkarlarını para babalarına ve toprak sahiplerine karşı savunmaktan öteye gidememektedir. Artık değerin sadece kâr olarak da kalsa mevcudiyet sebebi; veya sırf kapitalistlerden de ibaret olsa üretimden pay alan verimsiz bir sınıfın üreticileri sömürüp sömürmediği meselesine yer verilmemiştir.

Soru 32 Kapitalist kârı sermayenin verimliliğinden mi doğar?

Kapitalist bölüşüm ilişkilerinin sömürmeye dayandığı iddiasına bazı iktisatçılar görüldüğü gibi önemli bir noktada taviz vermiş; toprak kirası ve faizin haksız (dolayısıyle sömürücü) gelir tipleri olabileceğini kabul etmişlerdir. Bu durumda, üretim aletlerine sahip olan kapitalistin bu haksız gelir tiplerinden arınmış saf kârını açıklamak zarureti ortada kalmaktadır.

Kârın kaynağını izaha çalışan çeşitli görüşlerden en derli toplusu, onu sermayenin verimliliğine dayandıran açıklamadır. Buna göre, üretim çeşitli unsurların bir araya gelmesi ile meydana gelen bir süreçtir. Başlıca üretim unsurları, sermaye, emek ve topraktır. Bu unsurlardan her birinin üretim miktarı üzerinde katkıları vardır; örneğin her bir unsurdan ilâve bir miktar kullanmak üretimi belli bir miktarda artıracaktır. Bu ilâve ürün miktarı ilgili üretim unsurunun (sermaye, emek veya toprağın) verimliliğinin delilidir. İşte bu üç unsura ait gelir tipleri; yani kâr, ücret ve toprak kirası; sermayenin, emeğin ve toprağın üretime katkılarının karşılığıdır. Böylece bütün üretim unsurları, dolayısıyle onların sahipleri, yani sermaye sahibi, emek sahibi (işçi) ve toprak sahibi, üretime katkıları olduğu için ve belli şartlar (özellikle serbest rekabet şartları) gerçekleşirse kattıkları kadar üretimden pay alırlar. Mesele böyle konunca üretim unsurlarından herhangi birinin, diğerini sömürmesi elbette bahis konusu olamaz.

Bu nazariyeyi tartışmadan önce, bir iki ayrıntıyı aydınlatmak gerekir. Bir kere yukardaki ifade şekliyle faiz ve kâr ayrımı ortadan kalkmaktadır. Bazı iktisatçılar, sermayenin verimliliğinden doğan paya faiz, «teşebbüs» diye adlandırdıkları dördüncü bir üretim unsurunun

risk, belirsizlik veya organizasyon gibi kaynaklara bağladıkları payına kâr demektedirler. İkincisi, toprak sahibinin geliri haksız bir pay olarak değil, toprağın üretime katkısının karşılığı olarak ortaya konmuştur. Bu teorinin böylece faizle toprak kirasını haksız addeden daha önce açıkladığımız görüşlerden ayrıldığı ortaya çıkıyor (1). Bu durum, burjuva iktisadının tutarlı bir bölüşüm teorisi yaratamamış olmasının bir delilidir. Ancak biz tartışmayı fazla güçleştirmekten kaçınmak istiyoruz. Bu yüzden toprak sahibinin gelirini burada yeniden ele almayacağız. Sırf sermayeye **sahip olmaktan** doğan geliri, yani kapitalist kârını (faiz - kâr ayırımının bir kere daha üzerinde durmadan) sermayenin verimliliği ile açıklamanın ne derecede mümkün olduğunu inceleyeceğiz.

Soru 33 Sermaye verimli midir?

İktisatçılar sermayenin verimliliği meselesi üzerinde pek fazla dururlar. Sermaye malları yani işçinin çalışırken bizzat kullandığı üretim aletleri emeğin verimini, üretkenliğini elbette ki arttırır. Sermayenin bu anlamda verimli olduğunu şimdiye kadar hiçbir teori inkâr etmemiştir. En basitinden bir iki örnek verelim. Çıplak elle bir kuyu kazmaya kalksak iş belki hiç bitmeyecek; kazma kürek kullanırsak kuyunun kazılması birkaç misli hızlanacaktır. Bir gömleğin dikiş iğnesi ile dikilmesi için geçen zaman içinde dikiş makinası kullanan bir terzi birkaç gömlek bitirecektir. Görülüyor ki üretimin

(1) Teori, daha sonraları, tabiattan veya tekel halinden doğan kısıtlamalar yüzünden, miktarı arttırılamayan üretim unsurlarına (örneğin toprağa) düşen gelirde verimliliği aşan bir unsur olabileceğini; dolayısıyle kısmî bir sömürmenin var olabileceğini kabul etmiştir.

miktarı veya sürati çıplak emekten üretim aletlerine geçtikçe veya kullanılan üretim aletlerinin değeri ve miktarı fazlalaştıkça artmaktadır. Emeğin verimliliğinin artması anlamına gelen bu apaçık gerçek üzerinde daha fazla durmak abes olur.

Ancak ufak bir noktanın dikkatten kaçmaması gerekir. Sermaye malları, yani üretim aletleri gökten zembille inmemiştir. Daha eski bir tarihte emekçiler tarafından üretilmiş nesnelerdir; farklı bir ifadeyle geçmişe ait emek veya geçmiş emeğin birikmiş, maddeleşmiş şeklidir. Emekçiler tarafından üretilmemiş, yani kökeninde insan emeğine dayanmayan bir tek üretim aleti yoktur. Demek oluyor ki, sermaye emeğin doğrudan doğruya değil de biraz dolambaçlı bir yolla üretime uygulanmış şeklidir. Yine çok basit bir kuyu örneği verirsek üçer kişilik iki grubun iki ayrı kuyu kazmak istediğini farzedelim. Birinci gruptaki üç kişi devamlı olarak çıplak elle kazıyorlar. İkinci grupta ise emekçilerden birisi çıplak elle kazmaya başlarken diğer ikisi çevrede bol miktarda bulunan hurda demirlerden yararlanarak bir kazma, bir de kürek imal ediyorlar, yani iki üretim aracı üretiyorlar. Kazma ve kürekle arkadaşlarına yardıma koştuktan bir müddet sonra ikinci gruptakilerin kazdığı çukurun derinliği birinci grubunkini geçecektir. Görülüyor ki sermayenin üretimde kullanılması, bir kısım emeğin önce üretim araçları (kazma-kürek) üretimine, sonra nihaî ürünün (kuyu) üretimine tahsisi anlamına gelir; emeğin dolambaçlı bir kullanım tarzından başka bir şey değildir. Emekçinin elindeki kazma daha önceki bir devrenin maddeleşmiş emeğidir, o kadar.

Bu bakımdan sermaye her ne kadar işçinin üretkenliğini artıran, verimli bir âmil ise de, kaynağında insan emeğine dayandığı için onu emekle tamamen paralel bir

üretim unsuru sayamayız. Üretimin iki aslî unsuru insan emeği ve tabiat (toprak) tır.

Soru 34 Sermayedar verimli midir?

Yukarıda açıklanan anlamda sermayenin (üretim aletlerinin) verimli olduğunu kabul ettiğimiz anda sermayedarın, yani üretim aletlerine sahip olanın da verimli ve üretken olduğunu itiraf etmiş olmuyor muyuz?

Burjuva iktisadı işte bu noktada büyük bir mantık sıçraması yapar: Üretimde kullanılan sermayenin sağladığı verim artışının, üretime yaptığı katkının, sermayenin **payını** temsil ettiğini; dolayısıyle **sermayedarın** üretimden alacağı **haklı** hisse olduğunu iddia eder. Farklı bir ifadeyle daha önceden üretilmiş üretim araçlarının, makine ve âletlerin katkısı, belli insanların üretimden pay almalarına haklı bir sebep olarak gösteriliyor, şu şartla ki bu insanlar bu âletlerin sahibi olsunlar.

Halbuki verimi artıran sermayenin, âlet ve makinanın kendisidir; onun üzerindeki mülkiyet değil. Kuyuyu kazan emekçinin elindeki kazma ister kendine ait bulunsun; ister bir başkasının, bir kapitalistin olsun; isterse toplumun ortak malı olsun; toprağı çıplak elden daha büyük bir hızla kazacaktır; yeter ki gereken maharetle kullanılsın.

Demek ki **sermayenin** (üretim aletinin) **verimliliği; sermayedarın,** yani üretim aletlerinin sahibi olan **kapitalistin verimliliği** anlamına gelemez. Birincisi maddî bir nesne, bir âlet veya makinedir; üretimde kullanılınca işçinin verimliliğini artırır. İkincisi ise bir insandır; benzerleriyle birlikte bir sosyal sınıfı, kapitalist sınıfı meydana getirir; sadece mülk sahibidir, çalışmaz ve verimli, üretken değildir. **Sermayenin** verimliliği bu yüzden

sermayedarın üretime katkısını ifade edemez.

Üretim aletlerine sahip olan kapitalist sınıfın niçin verimsiz, üretici olmayan bir sınıf olduğunu 9. soruda uzun uzadıya anlatmıştık. Orada anlattıklarımızı tekrar etmeksizin bir iki tarihî gözlemle bu iddiayı pekiştirelim.

İnsan emeğinin ve üretim aletlerinin verimli olması üretimin teknik, evrensel özelliklerindendir. Her toplum düzeni için, tarihin her devrinde doğru, geçerli olan olgulardandır. Aynı özellik yani verimlilik, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyet için de doğru olsaydı; kapitalist, üretimin vazgeçilmez bir unsuru olurdu. Kapitalist sınıf ta insan toplumlarının ezelden ebede kadar varolan demirbaş bir sınıfı olurdu. Gerçekte ise, 8. soruda da açıklandığı gibi, kapitalist sınıf toplumların belli bir aşamasında meydana gelmiş, ne geçmişi ne de geleceği olan bir sosyal sınıftır. İnsanlık tarihi, insan emeğinin ve âletlerin kullanılmadığı bir üretim tarzına tanık olmamıştır. Buna karşılık, tarihin karanlıkları bir yana, çağdaş insan topluluklarında dahi kapitalistsiz üretimin mümkün olduğunu sayısız örnek doğrulamaktadır. Kapitalist ekonomilerin göbeğinde bile kapitalist olmadan üretim yapan devlet işletmeleri vardır. Tek tek işletmelerin değil bütün bir sosyal sistemin kapitalist bir sınıf olmaksızın da işleyebileceğini sosyalist ekonomiler ispat etmiştir. Demek ki, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyet genel olarak üretimin vazgeçilmez bir şartı, insan emeği ve âletler gibi zarurî bir teknik unsuru değildir. Kapitalist sınıf ta bütün toplumların tarih boyunca değişmez bir unsuru olmamıştır. Bu sınıfın üretimden aldığı pay, yani kâr, bu yüzden üretim aletlerinin evrensel bir özelliği olan verimliliğinden doğamaz. Gerçek üreticilerin aylak bir sınıfa kaptırdıkları ürün fazlasına kapitalist üretim tarzında verilen addır. Kapitalist üretim tarzında sömürmenin tezahür ettiği başlıca biçimdir.

Soru 35 Faiz ve kâr kapitalist olmayan toplumlarda yok mudur?

Kapitalist sınıf evrensel ve ebedî bir sosyal sınıf olmamakla beraber, faiz ve kârın kapitalist olmayan toplumlarda, özellikle sosyalist ekonomilerde mevcudiyeti, bunların vazgeçilmeyen gelir tipleri olduğuna delil gösterilmiştir. Sosyalist bir ekonomi dahi kâr ve faiz gibi «kapitalist» kategorilere muhtaç olduğuna göre, bu gelir tiplerinin kapitalizmden gayri sosyal sistemlerde dahi bazı sosyal görevler taşıdıkları söylenemez mi?

Bu şekilde ortaya atılan bir soru esas olarak zihin karıştırmak amacı güdüyor olsa gerekir. Sosyalist ekonomilerde mevcut olduğu iddia edilen faiz ve kâr nedir? Emekçilerin yarattığı ürünlerin üretim aletlerine sahip olan bir başka sınıfa kaptırılan ilâve kısmı mıdır? Aylak tabakaların elde ettiği gelir tipleri midir? Elbette değildir; zira sosyalist bir sistemde mülkiyet üzerinden yaşayan sınıflar yoktur; dolayısıyle faiz ve kâr belli bir sınıfın geliri değildir.

Halbuki şimdiye kadar biz faiz ve kârı belli aylak sınıflara ait gelir tipleri olarak incelemiştik. Sosyalist bir sistemde faiz ve kâr sınıf gelirleri olarak mevcut olamayacağına göre bunların (eğer mevcut iseler) farklı anlamlar taşımaları gerekir.

Sosyalist ekonomilerin işleyişi üzerinde uzun boylu durmamıza burada imkân yok. Meseleye aydınlık getirmek için kısaca işaret edelim ki, bazı iktisatçıların faiz ve kâr dedikleri kategoriler, esas olarak, sosyalist ekonomilerin belli bir gelişme seviyesinde kullandıkları planlama vasıtalarından ikisidir.

Sosyalist bir ekonomi elindeki sınırlı yatırım imkân-

larını, yeni yeniden üreteceği üretim araçlarını hangi sahalarda kullanacağını planlamak zorundadır. Bunun için çeşitli sahalara yapılması mümkün yatırımların üretim artışına ne derecede katkıda bulunacağını hesaplaması, karşılaştırması gerekir. Örneğin 1000 yeni işçinin lokomotif, traktör veya torna tezgâhı üretimlerinden hangisinde çalıştırılması gerektiğine karar verirken, bu çeşitli üretim araçlarından herbirinin verimliliğini ayrı ayrı hesaplayacaktır. İşte planlamanın bu safhasında yatırımların verimliliği hesaplanırken kullanılan oranlara, yüzdelere bazı iktisatçılar faiz haddi diyorlar. Apaçık ortadadır ki, faiz bu anlamda bir sınıf geliri veya bölüşüm kategorisi değildir. Ve bu anlamda varlığı, burjuvazinin faiz adı altında elde ettiği artık değer unsurunun, gelir tipinin varlığıyla karşılaştırılamaz. Birisi bir planlama vasıtası, bir hesaplama unsuru; diğeri ise bir sınıf geliridir.

Aynı şey kâr için de söylenebilir. Sosyalist bir ekonomide yatırımlar ve toplumun diğer ortaklaşa ihtiyaçları için emekçilerin üretmeleri gereken ürün fazlası ve bunun toplanma tarzı üzerinde ileride duracağız. Şimdilik şu kadarını işaretle yetinelim ki sosyalist işletmelerin kârı, üretim için yapılan nakdî veya hesabî harcamalarla ürünlerin değeri veya satış fiyatı arasındaki farktır ve işletmenin ne kadar başarılı ve etkin çalıştığını belirten bir göstergedir. Bu anlamda kâr eğer işletmenin patronuna intikal etseydi, üretim araçlarının sahibi olan bir şahsın gelirini meydana getirseydi, bir sınıf geliri olurdu ve kapitalist kârına, artık değere çok yaklaşırdı. Sosyalizmde üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin olmaması bunu imkânsız kılar ve kâr bu yüzden bir gelir tipi sayılmaz. Kâr esas olarak sosyalist ekonomideki ürün fazlasının topluma maledilmesinin bir aracı ve işletmelerin bir başarı göstergesidir. Aynen faiz gibi bir sınıf ge-

liri değil, bir planlama ve iktisat politikası vasıtasıdır (1).

Görüldüğü gibi sosyalist planlamanın bazı vasıtalarına kâr ve faiz adlarının verilmesi, kapitalist mülkiyetten doğan belli sınıf gelirlerinin (burjuvazinin faiz ve kâr adı altında el koyduğu artık değer unsurlarının) ezelî ve ebedî, zorunlu bölüşüm kategorileri olduğunu ispat etmekten çok uzaktır.

Soru 36 Ücretlerin ve emekçilerin hayat seviyelerinin yükselmesi sömürmenin son bulduğunu gösterir mi?

Kapitalist gelişme ile birlikte sömürmenin giderek yok olduğunu ileri süren bir görüş zamanımızda bir hayli yaygınlaşmıştır. Buna göre kapitalizmin doğuş ve gençlik yıllarında işçi sınıfı ve emekçi yığınlarının ağır bir şekilde sömürülmüş olduğu doğrudur. Kapitalist sanayileşme, işçi sınıfının karın tokluğuna, çok ağır şartlar ve sefalet içinde çalıştırılması ile gerçekleşmiştir. Ne var ki Batı kapitalizmi son yüz yıllık gelişmesi sonunda çalışan sınıfların hayat seviyelerinde büyük sıçramalar gerçekleştirmiştir. Batı ülkelerinde bugünün işçisi tüketim seviyesi bakımından, karnı tok, sırtı pek, giyim kuşamı, radyosu, televizyonu, hatta bazı hallerde otomobili, yıllık ücretli tatili, sosyal güvenliği ile sömürülen bir sınıf sayılamaz.

---

(1) Ancak, son yıllarda, S.S.C.B. ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde işletme kârlarının önemli bir kısmını işletme personeline ve özellikle yönetici-teknik kadrolara dağıtan uygulamalar başlamıştır. 92., 94 ve 96. sorularda değinilen bazı meselelerle birleştirilirse bu yeniliğin, kârı bir **bölüşüm kategorisi** olarak sisteme sokan ve sosyalizmin temel ilişkilerine ters düşen bir gelişimi temsil ettiği söylenebilir.

Gerçekten de, bugün Amerika ve bazı Batı Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının, ulaşmış olduğu tüketim seviyesi örneğin 18. yüzyılın ilk kapitalistlerinden, hiç olmazsa bazı bakımlardan ileri addedilebilir. Bu olgu sömürmenin varlığı ile çelişmekte midir?

Dikkat edilecek olursa sömürme kavramını ve kapitalist sömürmenin aldığı özel biçimi açıklarken; işçi sınıfının üretimden elde tutabildiği miktarın büyüklüğü hakkında, ücretlerin seviyesi hakkında herhangi bir şey söylemedik. Sömürme, işçi sınıfının ve diğer üretici tabakaların sırtından yaşayan; üretken olmadığı halde üretimden pay alan aylak sınıflar bulunduğu sürece mevcut olacaktır. Buna göre, işçi sınıfının ve diğer emekçilerin yanında bir kapitalist sınıf, bir burjuvazi yaşıyorsa, sömürme de mevcuttur. Amerikan toplumunda, Batı Avrupa ülkelerinde burjuvazi hem de her zamankinden güçlü bir şekilde yaşamaya devam ettiğine göre; çalışan sınıflar üretimlerinin bir kısmını aylak bir sınıfa halen de kaptırmaktadırlar; yani sömürme süregelmektedir.

Kapitalist üretimde artık değeri, üretilen değerin işçi sınıfında kalan kısmına (ücretlere) bölersek elde edeceğimiz orana artık değer oranı deriz; bu oran büyüdükçe işçi sınıfının sömürülme derecesi artar. Hızlı bir iktisadî gelişme varsa; üretim hızla artmakta ise, işçi ücretlerinin gerçek seviyesi ve işçi sınıfının hayat standardı normal olarak yükselecektir. Ancak aynı anda artık değer daha büyük bir hızla büyümekte ise sömürme derecesi hayat seviyesinin yükselmekte olduğu bir dönemde de artabilir. Bazı hallerde ise işçi sınıfı sömürülme derecesini hafifletmeyi başarabilir. Bu meselelere kapitalist gelişmede gelir dağılımını incelediğimiz 39. ve 43. sorularda döneceğiz. Ancak burada şu hususun ortaya çıkması gerekir: Sömürmenin varlığı çalışan sınıfların hayat standartları, ücret seviyeleri ile değil; artık değerin

mevcut olup olmayışı, kapitalist sınıfın varlığını sürdürüp sürdürmeyişi ile anlaşılır.

Soru 37 Kapitalist ekonomideki verimsiz faaliyetlerin sömürücü özelliği nasıl gizlenmektedir?

Kapitalist sistemde üretimden bir pay aldığı halde bizzat üretken olmayan ve bu yüzden sömürücü kabul ettiğimiz verimsiz faaliyetleri çağdaş iktisatçılar üretim olarak kabul ederler. Bu iktisatçılar, «hizmet üretimi» diye bir kavram yaratmışlardır. Hizmet üretimine, kültürel üretimle birlikte bütün verimsiz faaliyetler dahildir. Gerçek bir tüketim ihtiyacına cevap vermediği halde kapitalist üretim tarzının özellikleri yüzünden işletmelerin (veya bazı hallerde şahısların) talep ettiği ve karşılığında bir bedel ödedikleri bütün verimsiz faaliyetler «hizmet üretimi» diye vasıflandırılır; devlet ise verimsiz faaliyetleri ile «kamu hizmeti» üretiyor farzedilir.

Bu anlayışa göre, bankaların borç verme ve faiz toplama faaliyetine «bankacılık hizmeti», tüketicinin gözünü boyamak için yapılan yarışmayı organize eden faaliyete «reklamcılık hizmeti», üç kâğıtçılıktan başka bir iş yapmayan birtakım aracı faaliyetlere «komisyonculuk hizmeti», emperyalist harpler için yapılan hazırlıklara «savunma hizmeti», muhaliflere işkence yapan faşist bir devletin polis mekanizmasına «emniyet hizmeti» denir.

Sağduyu ve normal bir muhakeme, **üretim** kavramının bu derece lâçkalaştırılmasına, bu derecede akıl-dışı bir biçim almasına isyan eder; fakat yine de bu şekilde yorumlanan bir hizmet kavramı, modern iktisatın tartışılmadan kabul edilen unsurlarından biri olmuştur ve millî gelir hesaplarına da esas teşkil etmiştir.

4. BÖLÜM

KAPİTALİST ÜLKELERDE GELİR DAĞILIMI

Soru 38 Kapitalizmin ve hâkim sınıfların yapısında ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir?

Kapitalist gelişmenin sınıflar arası gelir dağılımında meydana getirdiği değişmeleri kavrayabilmek için kapitalizmin bünyesinde, özellikle sınıf yapısında vaki değişiklikleri kısaca da olsa izlemek gerekiyor. Önce hâkim sınıfların, burjuvazinin gelişmesinden başlayalım.

Tarımda ve zanaatlerdeki küçük üreticileri mülksüzleştirerek tarih sahnesine çıkan kapitalist, Batı ülkelerinde 1850'lere kadar esas itibariyle bir küçük işletmeci olarak kalmıştır. Bu dönemin tipik kapitalisti bir fabrikatördür; nadiren birden fazla işletmeye sahiptir. Üretime şahıs veya aile işletmeleri, yahut ta bir iki hissedardan meydana gelen ortaklıklar hâkimdir. Belirli bir mal üreten her faaliyet kolu birbiriyle rekabet eden çok sayıda kapitalist işletmeye bölünmüştür. Bu yüzden bu döneme kapitalizmin dinamik-rekabetçi aşaması diyoruz. Kapitalistler kendi aralarında varolma savaşı yaparlarken üretim maliyetini düşürücü yeni teknikleri bulmada ve bunları üretime uygulamada yarışırlar. Hem faaliyet kollarından her birinin çok sayıda küçük kapitaliste bö-

lünmüş olması, hem de rekabetin amansız şartları yüzünden kapitalistin lüks tüketim içinde yüzme imkânları, işletmesini şahsen denetleme ve yönetmenin dışına ayıracak zamanı pek sınırlıdır. Bu yüzden kapitalizmin rekabetçi-dinamik dönemindeki tipik kapitalist, üretken olmasa bile çalışkan, şahsî hayat tarzı bakımından tasarrufa riayetkâr bir insandır.

Ancak rekabet kendi bünyesinde rekabetin son bulmasını gerektiren tohumlar taşır. Rekabetin doğurduğu teknik gelişme üretimin gittikçe daha büyük işletmeler içinde yapılmasını gerektiriyordu. Bu da her üretim kolunun daha az sayıda, fakat daha büyük işletmelere bölünmesine; dolayısiyle teknik gelişmeye rekabet şartları içinde ayak uyduramayan küçük kapitalistlerin tasfiyeye uğramasına sebep oldu. Ancak işletmelerin büyüme kabiliyeti, fabrikatörün şahsî kaynaklarına dayandığı sürece oldukça sınırlı idi. Bu yüzden işletme dışından gelecek nakdî kaynaklara, kredi imkânlarına ihtiyaç doğuyordu. 19. yüzyılın sonları bu yüzden kapitalist işletmenin genişlemesi, yeni ve daha büyük tesislerin kurulması için gerekli kısa ve uzun vadeli kredileri ve sermayeyi sağlamakla görevli bankaların, malî müesseselerin, borsaların süratle gelişmesine tanık oldu. Bu dönem malî sermayenin, kredi kurumları ve borsaların kapitalist işletmeye hâkim olduğu yıllardır. Dönemin tipik burjuvaları bankerler; çıkarlarını birden fazla işletmeye bağlamış, borsa muameleleri ile uğraşan spekülatör sermayedarlardır.

Bu gelişmeler, bir az önce de söylediğimiz gibi, kapitalist işletmelerin bir kısmının büyüyerek geride kalanların tasfiyeye uğramasına yol açıyordu. Üretim ve sürümdeki rekabet gittikçe eşit olmayan şartlar altında yapılmaya başladı; büyük borsa buhranları zayıf işletmeleri tasfiye etti. Öte yandan, işletmeler büyüme yarı-

şında uzun vadeli ihtiyaçları için sırf kredi kaynakları ile yetinemez oldular; borsalara sürdükleri hisse senetleri ile tasarruf sahiplerine ortaklık imkânlarını açtılar. Bu, yeni bir kapitalist işletme tipinin, anonim şirketlerin doğuşu ile mümkün oldu. Bu yeni örgütlenme şekli, büyük işletmenin daha da büyümesine, devâsâ boyutlara ulaşmasına imkân veriyordu. Böylece piyasaların büyük kısmı sınırlı sayıda birkaç şirket arasında paylaşıldı. Sermayenin temerküzü, az sayıda işletmede toplanması böyle meydana geldi. Dinamik rekabetçi kapitalizm bu şekilde son buldu ve kapitalizmin tekelci dönemine geçildi. Tekelci kapitalizmin tipik işletme şekli olan anonim şirketler güçlendikçe malî sermayenin hâkimiyetinden kurtulmaya, nakdî ihtiyaçlarını kendi iç tasarruflarından ve şirkete ortak olan tasarruf sahiplerinden karşılamaya başladılar. Banker ve spekülatör sermayedar, kapitalist sistem içindeki hâkim durumunu kaybetti. Buna karşılık dev şirketler, esas itibariyle az sayıda kapitalistin kontrolünde olmasına rağmen, tek bir patron tarafından yönetilemiyecek hacme ulaşmışlardı. Böylece büyük kapitalistler, üretimden iyice uzaklaştılar; aylak özellikleri tamamen ortaya çıktı; şirketlerinin yönetimini bir uzmanlar kadrosuna devrettiler. Bu yeni uzman-yöneticiler grubu, kaderlerini kapitalist şirketin kaderine bağlamış; onun aynı zamanda hissedarı olan; burjuva karakterli ve geniş ölçüde burjuva kökenli bir tabakadır. Böylece günümüzün tipik kapitalisti gayrı şahsî bir varlık olan tekelci dev şirkettir; kapitalist sınıfın tipik temsilcileri ise üretimin günlük yönetiminden tamamen koptuğu halde siyasî hayata ve temel iktisadî kararlara hâkim olmaya devam eden büyük sermayedarlar ve şirketlerin işleyişine hâkim olan yönetici burjuvalardır.

Kapitalizmin tekelci kapitalizm haline dönüşmesi sistemin dinamik yönünün kaybolup israfçı, yayılıcı ve

saldırgan bir karakter kazanmasına yol açtı. Daha önceleri sömürücü mahiyetini incelediğimiz verimsiz faaliyetlerin gelişmesi ve sermayenin millî sınırların dışına taşarak dış sömürmeye yönelmesi, yani kapitalizmin bir yandan da emperyalizme dönüşmesi bu dönemin belirleyici özellikleridir.

Soru 39 : Kapitalist gelişmede işçi sınıfının üretimden aldığı payı tayin eden etkenler nelerdir?

Kapitalizmin doğuş ve gençlik yıllarında işçi sınıfı esas itibariyle tarımdaki ve kentlerdeki küçük üreticilerin mülksüzleşmiş unsurlarından oluşmuştur. Toprağını yitiren köylü, atelyesini kapatmaya mecbur kalan zanaatkâr ücretli işçi haline gelerek bu genç sınıfın ilk unsurlarını meydana getirir. Bu dönemde işçi sınıfı gerek sayı, gerek nispet olarak hızla büyümektedir. Dolayısıyle ücretlerin millî gelir içindeki payı da hızla artar; ancak bunun sebebi işçilerin ortalama gerçek ücret seviyelerinde meydana gelen bir yükselme değil, sadece işçilerin sayısındaki süratli artıştır.

İşgücü, fiyatı piyasa şartları tarafından tayin edilen, bir meta haline geldiği için; ortalama ücretler işgücü arzı ile işgücü talebi tarafından tayin edilir. Kapitalizmin gençlik yıllarında sanayileşme hızının işgücü talebini artırması, tarımda ve kentlerdeki küçük üreticilerden kopup gelen insanlar tarafından fazlasıyle karşılanır. Özellikle köyler, sanayiye sürekli olarak işçi ihraç eden muazzam bir insangücü deposu halindedir. Tarımdaki kapitalist gelişim ve mevcut topraklara sığmayan nüfus artışı bu insangücü ihracını hızlandırır. Bu yüzden işgücü piyasası, yüksek bir işçi arzının sürekli etkisi altında bu-

lunur ve ortalama gerçek ücretlerin yükselebilme imkânları çok sınırlı kalır. Ücretler işçinin yaşayıp çoğalabilmesi ve çalışmasını mümkün kılacak maddî ve manevî gücü sağlayacak seviyede kalır.

Kapitalist gelişme tarımdaki insangücü yedeklerini zamanla tüketir; kentlerdeki küçük üreticilik te tamamen tasfiyeye uğrar. Böylece kapitalist üretim bir müddet sonra işgücü ihtiyacını **kendi dışından** sağlama imkânlarını yitirmiş olur. İşgücü piyasası dıştan beslenen işçi arzının baskısından kurtulduğu zaman, güçlü ve etkili bir sendika hareketinin doğması mümkün olur ve işçi sınıfı; gerçek ücretleri, hayat seviyesini yükseltme, hatta gelir dağılımını kendi lehine düzeltme imkânına kavuşabilir.

Ne var ki, burjuvazi bu yeni şartlar altında işçi sınıfına karşı nispî ekonomik durumunu koruyabilmek için yeni çarelere başvurur. Bunlardan birincisi, yedek insangücü deposunu sun'î olarak meydana getirmek, yani kapitalist üretimin bünyesi içinde bir işsizler ordusu yaratmaktır. Ücretlerde işçi sınıfının sağladığı önemli ve sürekli her yükselme; kapitalisti, üretim tekniğini daha az işçi, daha çok makina kullanacak şekilde değiştirmeye yöneltir; eski üretim hacmini daha az işçi ile gerçekleştirmeyi başarır. Birkaç yılda bir meydana gelen iktisadî buhranlarda meydana gelen işsizlik ve talep yetersizliğinin normal olarak sürekli bir işsizlik kitlesinin varlığına sebep olması da bu birinci âmile eklenir. Demek oluyor ki, işçi sınıfının nispî durumunun düzelmesine engel olan işgücü fazlası tarımda tükenmiştir ama bu fazlayı (yani bir işsizler ordusunu) kapitalist üretim kendi bünyesinde yaratır. Bir işsizler ordusu mevcutken, işçi sınıfı millî gelirden aldığı payı kapitalist sınıf aleyhine artırma imkânlarından esas itibariyle yoksundur.

Ancak kapitalizmin çelişkilerini kitlevî işsizlikle ben-

liğinde duyan işçi sınıfı devrimci bilincini geliştirerek, burjuva iktidarları tehdit etmeye başlayabilir. Yani, sürekli ve yaygın işsizliğin varlığı zaman zaman kapitalizmin bekasını tehlikeye düşüren bir âmil haline gelebilir. Bir bütün olarak burjuvazinin uzun vadeli çıkarlarını gözetmekle görevli olan kapitalist devlet bu yüzden işsizliği önleyici, hiç olmazsa kısıtlayıcı tedbirler almaya mecbur kalabilir. Böyle hallerde, yani işsizliğin azaldığı dönemlerde sendikalar önemli ücret artışları elde edebilirler.

Bu elverişli şartlar altında sağlanan ücret artışları dahi, işçi sınıfının nispî durumunu kapitalist sınıf aleyhine düzeltmede, yani gelir dağılımını işçi sınıfı lehine değiştirmede her zaman başarı sağlayamaz. Kapitalist sınıfın elinde bir savunma silâhı daha vardır: Artan ücretleri fiyatlara intikal ettirerek tüketiciler kitlesine yüklemek. Böylece işçilerin ücretleri paraca, nakden artar ama, aynı zamanda tüketici oldukları için, bu yükselmenin önemli bir kısmını artan fiyatlar eritir. Böylece **enflasyon**, işçi gelirlerinin kapitalistler aleyhine artmasına karşı burjuvazinin başvurduğu çarelerden sonuncusudur.

Görülüyor ki kapitalist sistem, gelir dağılımının işçi sınıfının lehine değişmesini önleyen bazı mekanizmalar taşır. Sistemin gençlik yıllarında kapitalist üretimi dışardan (tarımdan ve kentlerdeki küçük üreticilerden) besleyen insangücü fazlaları; daha sonraları kendi bünyesi içinde yarattığı işsizler ordusu; nihayet enflasyon, burjuvazinin savunma silâhlarıdır. İşçi sınıfının ise grev, sendikalar ve iktidar mücadelesi gibi silâhları vardır. Üretimin, bu iki büyük sınıf arasında paylaşılma tarzını bu objektif şartların çerçevesi içinde sınıfların karşılıklı güçleri tayin eder. Ancak bir noktayı gözden kaçırmamamız gerekir: Kapitalist gelişme içerisinde işçi sınıfı **gelir dağılımını** kendi lehine düzeltememiş olsa bile, **ha-**

yat seviyesi bakımından büyük ilerlemeler sağlamıştır. Kapitalist ekonomilerin uzun dönemdeki gelişme hızı ve kısmen de emperyalist sömürmeden emekçilere verilen rüşvetler bunu mümkün kılmıştır. Bu meseleye ileride 82. soruda biraz farklı bir açıdan bakmak üzere tekrar döneceğiz.

Soru 40 : Kapitalist sistem geliştikçe orta sınıflar güçlenmekte midir?

Çok sık tekrarlanan bir iddiaya göre az gelişmiş kapitalizmde, veya yarı-feodal geri kalmış ülkelerde millet iki zıt kutba ayrılmıştır ve bu ülkelerde orta sınıflar hemen hemen yoktur. Buna karşılık gelişmiş kapitalist ülkelerin orta sınıfları kalabalık ve güçlüdürler; hatta nüfusun büyük çoğunluğunu meydana getirirler. Dolayısıyle kapitalist gelişmenin orta sınıfları güçlendirdiği söylenebilir.

Bu iddiayı cevaplandırabilmek için «orta sınıf» lâfından ne kastedildiğini açıklamak gerekir. Orta sınıfları, olsa olsa, hem kapitalist olmayan, hem de işgücünü bir işverenin emrine vermeden yaşayabilen; kendi kendisinin patronu olan küçük üreticiler, esnaf ve bağımsız iş sahipleri olarak anlamak bir işe yarayabilir. Kapitalizmin bu anlamda orta sınıfları yok ederek geliştiğini şimdiye kadar birkaç kere tekrarladık. Uluslararası istatistikler de bu olguyu doğrulamaktadır. Örneğin, kafa veya kol emeğini bir işverene satarak yaşayan emekçilerin faal nüfus içindeki oranı gelişmiş kapitalist ülkelerde %70 ile %90 arasında değişmekte; «orta sınıflar» ise aynı ülkelerde faal nüfusun %20'sinden az bir yer kaplamakta; İngiltere ve A.B.D.'nde % 10'un altına düşmektedir. Buna karşılık geri kalmış ülkelerde, ücretli işçiliğin azaldığını; küçük üreticilerin ve bağımsız iş sahiple-

rinin (kendilerine aile içinde ücretsiz olarak yardım edenlerle birlikte) faal nüfusun genellikle yarısından fazlasını meydana getirdiğini görmekteyiz. Bu gelişmenin ileri kapitalist ülkelerde bugün dahi devam ettiğini son 15-20 yıllık istatistikler doğrulamaktadır. Böylece kapitalist gelişmenin orta sınıfları, küçük üretici ve bağımsız iş sahiplerini tasfiye ettiği hususunda herhangi bir şüphe kalmaması gerekir.

Ancak bazı hallerde «orta sınıf» terimi ile ücretli ve maaşlı emekçilerin bir kesimi; «beyaz yakalı emekçiler» kastedilmektedir. Bunlar, fikir işçileri ile verimsiz faaliyetlerde çalışan emekçilerden meydana gelirler. Beyaz yakalı emekçilerin üretken kol işçilerinden daha büyük bir hızla artmakta olduğu doğrudur ve bu durum tekelci kapitalizmin kaideten üretken olmayan faaliyetleri sanayi ve tarımdan daha süratle artırmasından doğmaktadır.

Beyaz yakalı emekçilerin özel durumuna 17. soruda verimsiz emekçilerden bahsederken kısmen değinmiştik. Sayı ve oran olarak büyüyen bu tabaka gelir seviyesi ve hayat standardı bakımından (bir bütün olarak) kol emekçilerinin gerisinde kalmaktadır. Bu yüzden nispî olarak genişlemesi aslında kapitalist sistemdeki genel gelir eşitsizliklerini artırıcı bir rol oynamaktadır. Öte yandan, tüketim hevesleri, giyim kuşamları, burjuvaziye özentileri, değer yargıları ile küçük burjuva zihniyetinin yeşerdiği bir tabaka olarak ta belirmektedir. Bu çelişkili durum, kapitalist toplumların evriminde şüphesiz ki önemli bir rol oynayacaktır.

Soru 41 : Kapitalizmde tekelci eğilimler günümüzde dahi devam etmekte midir?

Çağdaş kapitalizmdeki tekelci eğilimlerin günümüzde dahi devam ettiğini mevcut istatistikler ve gözlemler

doğrulamaktadır. A.B.D.'nde imalât sanayii ile ilgili rakamlara göre, en büyük 100 şirketin mülkiyetindeki maddî varlıkların (üretim araçları, bina v.s.) değeri 1929'dan 1962'ye kadar bütün imalât sanayiinin %44'ünden %58 ine çıkmıştır. Bu şirketler toplam kârların daha da büyük bir oranını elde etmişlerdir; zira büyük bir işletme güçlü durumu dolayısıyle kâr haddini daima aynı faaliyet kolundaki daha küçük bir işletmeden yüksek tutabilmektedir. Aynı şekilde A.B.D.'nde dev şirketlerin, yaratılan değer içerisindeki paylarının da arttığını görüyoruz.

Buna paralel bir gelişme Batı Avrupa'da da gözleniyor. Bazı Avrupa ülkelerinde sanayi gittikçe Amerikan sermayesinin nüfuzu altına girmektedir. Bu, sermayenin uluslararası planda temerküzünü gösteriyor. Öte yandan Ortak Pazar, üye ülkelerin aşağı yukarı herbirinde sermayenin temerküz hızını artırmıştır. Ortak Pazar içinde piyasanın büyümesi ve sürüm imkânlarının artması yüzünden millî hükümetlerin uluslararası rekabet şartlarına daha elverişli dev şirketlerin büyümesini; birleşmeler ve küçükleri yutma yoluyla iyice güçlenmesini teşvik ettiklerini görüyoruz. Bu hükümet politikası özellikle Fransa'da çok belirlidir.

Batılı iktisatçılar tekeli, bir piyasada tek bir firmanın mevcut olduğu mutlak bir hâkimiyet durumu olarak tanımlarlar. Bu anlamda tekel hemen hemen mevcut değildir; hatta örneğin A.B.D.'nde özel tarihî şartlar altında çıkarılmış bazı kanunlar tek bir piyasa üzerinde bir firmanın, veya aralarında anlaşmış bir şirketler grubunun mutlak hâkimiyet kurmasını önlemektedir. Ne var ki, tekelci kapitalizmde, açık anlaşmalar yapılmasa bile piyasayı paylaşmış olan az sayıdaki dev şirketlerin birçok meselede fiilen aynı hareket tarzını benimsediğini görüyoruz. Örneğin şirketler kendi aralarında, fiyatı kırma

şeklindeki bir rekabete prensip olarak girişmezler ve fiyatların yükseltilmesinde dahi şirketlerden birinin attığı ilk adım diğerlerince takip edilir. Böylece en azından fiyat politikası bakımından piyasayı paylaşan şirketlerin hareket tarzı mutlak bir tekelden veya tekelci bir anlaşmadan farklı sonuç vermez ve sisteme «tekelci kapitalizm» dememizi haklı gösterir. Dev şirketler ayrıca kendilerini günümüzde belli bir piyasa ile sınırlı hissetmemekte; birden fazla piyasaya girmekte; başka kollarda faaliyet gösteren şirketlerin hisselerini alarak ekonominin bütün kesimlerine; ve nihayet diğer ülkelere bir ahtapot gibi kollarını uzatmaktadırlar.

Böylece sistemin gelişmesi ile kapitalist, önce işletmenin, sonra belli bir piyasanın, sonra da ülkelerin sınırlarını aşmış; kelimenin tam anlamıyle devleşmiştir.

Soru 42 : Tekelci kapitalizm bir «halk kapitalizmi» midir?

Kapitalizm, rekabetçi aşamasından tekelci dönemine geçerken işletme hacimlerinin büyümesi ile artan ve kapitalist sınıfın tasarruflarından karşılanamayan nakdî sermaye ihtiyacını 38. soruda da belirtildiği gibi ilk önce malî müesseselere, bankalara ve şahıslara borçlanarak sağlar. Ancak bir süre sonra iyice güçlenen kapitalist işletme, kendi dışındaki gruplara, malî sermayeye bağımlı olmaktan ziyade kendi öz kaynaklarını besleyecek finansman şekilleri bulmayı tercih eder. Anonim şirketlerin kurulması ile toplumun diğer tabaka ve sınıflarındaki tasarrufları şirketin bünyesinde toplayabilmek; ancak bunu yaparken şirket üzerinde büyük kapitalistlerin kontrolünü devam ettirebilmek, kapitalist sınıfın bulduğu ideal çözüm yoludur. Sermayeyi genişletmek ihti-

yacı duyuldukça borsalara sürülen hisse senetleri, küçük ve dağınık tasarrufları şirketin öz kaynaklarına ekler. Böylece tipik kapitalist şirket; 3-5 büyük kapitalistin şirkete, gerek sermaye miktarları ile, gerekse şirket yönetiminde kendilerine özel imtiyazlar sağlamış olmalarından ötürü hâkim oldukları; fakat öte yandan 5'er, 10'ar hisse sahibi çok sayıda insanın da şirket kaynaklarını desteklediği bir görünüştedir.

İşte bu durum, tekelci kapitalizmin sözcüleri tarafından, modern kapitalizmin milyonlarca kapitaliste dayanan bir «halk kapitalizmi»ne dönüştüğünü iddia etmelerine yol açmıştır. Şirketin yönetimine sermayesi ile hâkim milyoner kapitalistle, sınırlı tasarruflarını kısa bir süre için şirketin 3-5 hisse senedine bağlamış küçük adamı aynı kefeye koyarak her ikisine de «kapitalist» diyen; yeni bir finansman ve tasarruf şeklinin belirmesini «halk kapitalizmi» diye vasıflandıran bu iddiayı bilimsel görüşlerden değil, propaganda şiarlarından saymak yerinde olur.

Kapitalizmde işçi sınıfı ve diğer emekçilerin bir bütün olarak ve uzun vadede (hayatları boyunca) tasarruf etmediklerini kabul edebileceğimize 21. soruda işaret etmiştik. Emekçi sınıfların bir kesimi tüketimlerini (taksitli satışlarla ve başka yollarla) borçlanarak karşılarken; bir diğer kesimi ileride tüketmek için tasarruf etmektedir. Modern kapitalizmde tasarruf eden emekçinin önünde birkaç yol açıktır: Parasını bankaya yatırmak, borsalardan şirketlerin tahvillerini veya hisse senetlerini satın almak gibi. Bu çeşitli yollar arasında yapacağı tercih emekçi için (hisse senedi alarak) kapitalist olmakla olmamak arasında değildir. Çeşitli tasarruf şekilleri arasında müstakbel faiz miktarı, risk ve emniyet bakımından farklar vardır. Tasarruf sahibi kararını bu mülâhazalarla verir; yaptığı tercih onun sınıf değiştirmesine yol açmaz.

Kapitalist işletmeler ve özel teşebbüs açısından bakarsak, küçük tasarruf sahibi hangi tasarruf şeklini seçerse seçsin, **esas itibariyle** aynı sonuç doğacaktır: Şirketlerin ve işletmelerin nakdî kaynakları (farklı finansman şekilleriyle) genişleyecektir. Bankalara yatırılan özel tasarruflarla genişleyen mevduat hacmi, bankaların kapitalist şirketlere açacağı kredi miktarını ve böylece işletmelerin nakdî fonlarını artırır; kapitalist işletmenin malî sermaye aracılığıyla finansmanını sağlar. Tasarruf sahibi tahvil satın alırsa, şirketlerin nakit ihtiyaçları yine bir dış kaynaktan karşılanmış olacak; şirket ileriki yıllarda kâr-zarar durumu ne olursa olsun, borçlandığı belirli faiz miktarını ve ana parayı ödeme yükü altına girecektir. Hisse senedi alan tasarruf sahibi ise şirketin nakdî sermaye ihtiyacını şirkete şeklen ortak olarak karşılayacak, bu şekilde öz kaynaklarını artıran şirket, müstakbel kâr zarar durumuna ve temettü dağıtma politikasına göre miktarı değişen, belirsiz bir meblâğı küçük tasarruf sahibine ödemeyi taahhüt etmiş olacaktır.

Görüldüğü gibi küçük tasarruf sahibi hangi yolu seçerse seçsin; elinde ister bir banka cüzdanı, ister bir tahvil, isterse bir hisse senedi tutsun; kapitalist şirketin sahibi değildir; onun yönetimi ve kaderi üzerinde zerrece etkisi yoktur; sadece kendisine küçük bir faiz getiren ve teminat dereceleri farklı bir tasarruf şekli seçmiştir; bu da büyük bir ihtimalle yarının tüketimi için yapılmıştır; bir süre sonra tekrar nakde çevrilecektir. Ancak borsaya yönelmiş küçük tasarrufların borsa dalgalanmalarından (bilgisizlik yüzünden) zaman zaman büyük kayıplara uğradıkları da bilinmektedir.

Öte yandan her üç halde de emekçinin tasarrufu, kapitalistin yatırımı anlamına gelir; kapitalist şirketin genişlemesine farklı şekillerde katkıda bulunur. Şüphesiz ki bu farklı finansman şekilleri, kapitalist şirketin müs-

takbel taahhütlerine, ilerideki malî muamelelerine farklı etkiler icra eder ve bu yüzden yapılan tercih şirket için önem taşır. Ancak bu, ne büyük kapitalistlerin ekonomi içindeki güçlerinin zayıflaması ne de tekelci kapitalizmin bir «halk kapitalizmi» haline gelmesi anlamına gelecektir.

Bütün bunların dışında, küçük tasarrufların hisse senetlerine yönelmiş kısmının da kapitalist ülkelerde son derecede sınırlı olduğunu istatistikler gösteriyor. Kapitalist sistemde gayri menkul, tahvilât v.s. gibi çeşitli servet kalemleri içinde, dağılımı en ziyade eşitsizlik göstereni, hisse senetleridir. İngiltere'de nüfusun % 5'i hisse senetlerinin % 96'sına sahiptir. A.B.D.'nde ise, küçük tasarrufların borsaya yöneldiği olağanüstü bir yıl olan 1959 da dahi, nüfusun % 92'den fazlası herhangi bir hisse senedine malik değildir.

Görülüyor ki emekçilerin tasarruflarını hisse senetlerine yatırmaları esas itibariyle kapitalist sınıfın ihtiyaçlarına cevap veren bir gelişmedir ve emekçilerin kapitalistleştiğine bir delil olarak gösterilemez; esasen bu yol, emekçi sınıflar için halen son derecede istisnaî bir tasarruf tarzıdır.

Soru 43 : Kapitalist gelişme ile artık değerin toplam üretim içindeki payı hangi yönde değişmiştir?

Kapitalizmin gelişmesi ile sömürme derecesi artar mı, azalır mı? Bu sorunun cevaplandırılması için, artık değerin millî ekonomi içinde kapladığı oranın değişmelerine bakmak gerekir.

Artık değeri çok dar bir şekilde tanımlarsak, yani ekonominin verimli ve verimsiz kesimlerinde kâr, faiz ve toprak kirası adı altında dağıtılan gelir tiplerinden

ibaret sayarsak ve bunlara mesken kirası gibi bazı mülk gelirlerini eklemekle yetinirsek doğru bir sonuca varmış olmayız. Birçok araştırıcı şimdi saydığımız gelir tiplerinin toplamına «mülkiyetten doğan gelirler» adını vermekte ve bunların uzun dönemdeki seyrine bakarak kapitalist gelişmenin mülk sahibi sınıfların nispî ekonomik durumlarını hangi yönde değiştirdiğini tespite çalışmaktadır. Gerçekte ise kapitalizmin gençlik döneminde artık değerin unsurlarını büyük ölçüde kapsayan bu gelir tiplerine çağdaş tekelci kapitalizmde yepyeni unsurlar eklenmiştir. Aylak sınıflar, artık değeri bölüşürken, paylarının önemli bir kısmını faiz, kâr, rant diye anılan gelir tiplerinden farklı biçimlerde, farklı isimler altında almaya başlamışlardır.

Sistemler geliştikçe gelirlerin ödenme tarzı biçim değişiklikleri gösterir. Dünün fabrikatör kapitalisti bütün gelirini kâr ismi altında alırken bugünün kapitalisti kendisini şirketin yönetim kurulu üyesi tayin edip kendi kendisine astronomik bir maaş bağlarsa, bu değişme sadece burjuvazinin artık değerin bir kısmını **maaş** adı altında almaya başladığını gösterir; emek gelirlerinin, yani emekçi sınıflara intikal eden gelirlerin arttığını değil.

Amacımız eğer üretken sınıfların sömürülme derecesinde meydana gelen değişmeleri tesbit etmekse, artık değere hangi isim altında olursa olsun dahil olan unsurların değer olarak büyüklüğünü; üretken sınıfların gelirler toplamı ile karşılaştırmak gerekir. Artık değer toplamını millî gelire oranlamak ta aynı sonucu verir. Bu oranlar zaman içinde büyüyorsa ekonomide sömürme derecesinin artmakta olduğu anlaşılır.

Buna göre, Batıda yapılan araştırmalarda «mülkiyetten doğan gelirler» adını alan ve kabaca faiz, kâr, kira toplamından ibaret olan meblâğdan gerçek anlamda artık değere varmak için bazı ilâveler yapmak gerekir. İlk

olarak ücret veya maaş adı altında burjuvaziye intikal eden veya işletme masraflarında gösterilen çeşitli gelir tiplerinin; şirket yöneticilerinin maaşlarının, şirketin büyük hissedarları ve yöneticileri için yapılan (parasız tatil, tahsil bursları v.s.) çeşitli giderlerin eklenmesi gerekir. İşletmelerin hizmetinde çalışan, fakat üretken olmayan; avukat, propagandist, reklâmcı gibi şahıslara ödenen ücret ve maaşlar da artık değere dahildir. Kapitalist işletmenin masraflarına dahil göründüğü için kârlara dahil olmayan amortisman payları, üretim araçlarının fiilî ve teknik aşınma paylarını aştığı miktarda keza artık değerin içindedir; zira vergi kanunlarının cevaz verdiği bu fazla miktarlar şirketin bünyesinde kalan kârlar gibi kullanılmaktadır. İşletme masraflarının artık değere dahil başka unsurları da vardır. Bunlara ilâveten üretken olmayan serbest mesleklerde (avukatlık, komisyonculuk gibi) elde edilen gelirlerin tümü de artık değerden sayılmalıdır. Bu ilâveler artık değer toplamından burjuvaziye intikal eden bölümü verir ve resmî istatistiklerden hesaplanan «mülkiyetten doğan gelirler» toplamını önemli derecede aşar.

Ancak bilindiği gibi artık değer toplamından verimsiz faaliyetlerde çalışan emekçiler de pay almaktadır. Özel sektördeki verimsiz faaliyetlerde dağıtılan ücret ve maaşlar (bu faaliyetlerden burjuvazinin faiz ve kâr adı altında elde ettiği paylar daha önce mülkiyet gelirlerine dahil edilmiştir); keza devletin verimsiz faaliyetleri için ödenen memur ve müstahdem maaşları da artık değere eklenecektir.

Burjuvaziye ve üretken olmayan emekçilere çeşitli isimler altında intikal eden gelirler böylece artık değerin genel toplamını verir. Bu toplamın millî gelire veya üretici sınıfların gelirlerine bölünmesi ile elde edilen oran kapitalist gelişme ile büyümekte ise; bu kapitalizmin za-

man içinde sömürme derecesini artırdığını gösterir.

Çağdaş iktisadın kavramları ve kapitalist ülkelerde millî gelirin hesaplanma tarzı; sömürme derecesinin tespitine elverişli değildir. Bu yüzden mevcut araştırmaların büyük kısmı eksik ve yanıltıcı olmaktadır. Yine de, yukarda açıkladığımız metoda yaklaşan bazı çalışmalar ve istatistiklerin genel olarak değerlendirilmesi aşağı yukarı kesinlikle **kapitalist gelişmenin sömürme derecesini artırdığını** ortaya koymaktadır.

Soru 44 : Kapitalist gelişmede gelir eşitsizlikleri hangi etkenlere bağlı olarak değişir?

Gelir dağılımındaki değişmelere sınıfların nispî durumları veya sömürme derecesi açısından değil de, (mensup oldukları sınıflara bakmaksızın) fertlere veya ailelere intikal eden gelirler arası eşitsizlikler açısından da bakmak mümkündür. Acaba kapitalist gelişme gelir eşitsizliklerini hangi yönde değiştirir? Gelir eşitsizlikleri ne gibi etkenlere bağlı olarak değişecektir?

Kapitalist gelişme, tarımın nispî olarak daralması ve tarım dışı faaliyetlerin genişlemesi ile birlikte meydana geldiğine göre gelir eşitsizliklerinin seyri bu iki sektörün iç yapıları açısından incelenebilir.

Kapitalist gelişmenin başlangıcında tarımdaki üretim ilişkileri iki farklı yapı göstermiştir. Bazı ülkelerde feodal toprak mülkiyeti tasfiye edildikten ve küçük üreticilere dayanan bir tarımsal üretim tarzı hâkim olduktan sonra kapitalist sanayileşme başlamıştır. Bu ülkelerde, kapitalizmin doğuş döneminde gerek köylerde, gerekse kentlerde gelir eşitsizliklerinin bir hayli hafif olduğu söylenebilir. Buna karşılık kapitalist gelişme (tarımda toprağın, sanayide sermayenin temerküzü ile) her iki sek-

törde de gelir eşitsizliklerini artıran bir seyir gösterdiği için gelir dağılımı bu ülkelerde süratle eşitsizliğe yönelmiştir. Üstelik bu gelişme içinde tarım dışındaki gelir eşitsizlikleri hemen hemen daima tarımdaki eşitsizliklerden daha büyük bir hızla artmıştır. Nispî olarak genişleyen kesim tarım dışı faaliyetler olduğuna göre bu âmil, genel gelir eşitsizliklerini daha da fazla artırıcı bir rol oynamıştır.

Buna karşılık Almanya'da, bazı Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinde kapitalist gelişim, feodal toprak mülkiyeti tasfiyeye uğramadan başlamıştır. Bu ülkelerde feodal beyler, giderek kapitalist çiftçiler halini almışlar ve böylece toprakların dağılımındaki eşitsizlik kapitalist üretim tarzına geçilirken de devam etmiştir. Bu ülkelerde kapitalizm, büyük gelir eşitsizlikleri esasen mevcutken doğmuş olduğu için kapitalist sanayileşme içinde genel gelir eşitsizliklerinin sanayileşme ile uzun boylu artmadığı, hatta bazı ülkelerde bir miktar hafiflemiş olduğu dahi söylenebilir.

Ancak her iki gelişme tarzı içinde, özellikle rekabetçi kapitalizmin son bulması ile, tarım dışı faaliyetlerde gelir eşitsizliklerinin süratle arttığı ve bu durumun nihaî olarak millî gelirin dağılımındaki eşitsizlikleri de artırdığı söylenebilir. Bu genel eğilimi kısmen frenleyen bir unsurun burada zikredilmesi gerekiyor: Tarım kesiminde ortalama gelirlerin, sanayi ve verimsiz hizmetlerden çok daha düşük olması yüzünden köyden kente göçenlerin gelir seviyeleri daima bir sıçrama göstermiştir. Daha büyük eşitsizlikler gösteren bir kesime geçerken de olsa, bu sıçrama gelir eşitsizliklerinin artma eğilimini frenlemiştir.

Gelir eşitsizliklerinin seyrini tayin eden bu eğilimler tarımdaki nüfus fazlasının tükendiği döneme kadar hâkim olmuş; kapitalist sistemin olgunlaşması ile gelir

eşitsizlikleri çok daha farklı ve karmaşık âmillere bağlı olarak değişmeye başlamıştır.

Soru 45 : Gelişmiş kapitalist ekonomilerde gelir eşitsizlikleri azalmakta mıdır?

Kapitalist sanayileşmenin genel olarak gelir eşitsizliklerini artırdığını bugün Batılı iktisatçıların dahi büyük kısmı kabul etmektedir. Ne var ki çağdaş kapitalizmde gelir dağılımının seyri bahis konusu olunca ortaya atılan iddialar büyük çoğunlukla zıt yöndedir: Günümüzün gelişmiş kapitalist ekonomilerinde gelir eşitsizliklerinin azalmakta olduğu ileri sürülmektedir. Bu iddia, zaman zaman «kapitalist ekonomilerde gelir dağılımında bir **devrimin** meydana geldiği», «zenginlerle yoksullar arasındaki farkın ortadan kaybolmaya başladığı, «sosyalizmle kapitalizm arasında gelir eşitsizlikleri bakımından bir fark olmadığı» ifadeleriyle kapitalist propaganda mekanizması tarafından geniş kitlelere yayılmaktadır.

Bu iddiaların gelir dağılımı üzerindeki bazı araştırmalara dayandırıldığını görüyoruz. Gelişmiş kapitalist ülkelerde gelir eşitsizliklerini tespite yönelmiş araştırmaların nasıl yapıldığını; bunların ortak özelliklerini ve zaaflarını ana hatlarıyla tespit etmeden bu konuda nihaî bir hükme varmaya, zikredilen iddiaların gerçeğe uyma derecelerini tespite imkân yoktur.

Kapitalist ekonomilerde gelir eşitsizliklerini tespite yönelen araştırmaların büyük kısmı gelir vergisi beyannameleri incelenerek yapılmıştır. Vergi kanunlarının «gelir» kabul ettiği ve mükelleflerin beyan ettiği gelirler esas alınarak ekonominin tümüne teşmil edilen gelir dağılımları hesap edilmiştir.

Halbuki gelir vergisi beyannamelerinde mükellefle-

rin geliri olarak gösterilen miktarlar, aslında şahısların gerçek gelirine dahil olan bazı önemli gelir kalemlerini ihtiva etmez. 22. soruda da değindiğimiz bu vergi dışı gelir unsurlarından başlıcaları şunlardır:

— Vergi beyannamelerinde gösterilmeyen, kaçırılan gelirler.
— İş adamlarının tüketimine dahil olan, fakat «iş masrafları» sayılarak vergi matrahından düşülen harcama nevileri.
— Şirketlerin, hissedarlara dağıtılmayan kârları; bunlar hissedarların tasarrufu sayılmalıdır.
— Hisse senetlerinin ve diğer servet tiplerinin değerlerindeki artış ve bunların satılması sonunda elde edilen net kazanç.
— Şirketlerin hissedar ve yöneticilerine yaptığı çok çeşitli hizmetler ve masraflar.
— Kârlar içinde görünmediği halde, şirketin yıllık cirosundan bünyesinde tutabildiği ve (aynen dağıtılmayan kârlar gibi) şirketin (dolayısiyle hissedarların) varlığını artıran masraf türleri.

Beyannamelerde şahsî gelirler içinde gösterilmeyen bütün bu gelir kalemleri, emekçilerin ve yoksul sınıfların değil; yüksek gelirli grupların, burjuvazinin gelirlerine dahil unsurlardır. Bu yüzden gelir dağılımı tespit edilirken bu kalemlerin ihmali, yüksek gelirli grupların aldığı payı gerçektekinden çok daha az gösterir ve gelir eşitsizliklerini sun'î olarak hafifletir.

Üstelik bu durum sadece gelir eşitsizliklerini gerçekte olduğundan daha az göstermekle kalmaz; zaman içinde de bu eşitsizliklerin (aslında böyle bir şey yoksa bile) hafiflediğini gösterir. Bunun da sebebi açıktır: Gelir vergisi kapitalist ülkelerde kabul edildikten bu yana gittikçe daha müterakki bir hal almış; yüksek gelirlilere uygulanan vergi oranları zaman içinde artmıştır. Vergi-

ler yükseldikçe zengin sınıflar gelirlerinin gittikçe artan bir oranını beyan etmekten kaçınmışlar; gelirlerini vergi dışı unsurlar şeklinde elde etme yulunu tutmuşlardır. Böylece gelir beyannamelerine göre zengin grupların gelirden aldıkları pay, zaman içinde de azalır görünmüştür. Fakat bu, sadece bir görüntüden ibarettir.

İşte Batı ülkelerinde gelir eşitsizlikleri üzerinde araştırma yapanlar, insanı hayrete düşürecek bir körlükle, kullandıkları kaynakların bu yetersizliklerini, yanıltıcı özelliklerini görmemezlikten gelmişler; vardıkları sonuçları hiçbir düzeltme yapmadan kapitalizmin propaganda mekanizmasının emrine vermişlerdir.

Bütün bunlara rağmen elde ettikleri bu eksik ve yanıltıcı sonuçlar dahi yapılan propagandaları her zaman doğrulamamaktadır. Örneğin A.B.D. ile ilgili rakamlar, nüfusun en düşük gelirli % 20'sinin toplam gelirler içindeki payının son 40 yıl içinde azaldığını gösteriyor. Aynı araştırmalar nüfusun en yüksek gelirli % 10'unun payında da bir düşme göstermekle beraber, bu husus yukarda zikredilen sun'î etkenlere bağlanabilir ve bu yüzden 20. yüzyılda A.B.D.'nde gelir eşitsizliklerinin artmış olması muhtemel görünmektedir. Başka bir araştırma Batı Almanya'da 2. Dünya Harbinden sonraki hızlı kalkınmanın gelir eşitsizliklerini artırarak gerçekleştiğini göstermektedir. Fazla ileri gitmeden, ihtiyatı elden bırakmadan bir genelleme yaparsak, 20. yüzyılda ileri kapitalist ülkelerde gelir eşitsizliklerinin genel olarak ve gerçekten azalmış olduğunu gösteren güvenilir delillerin mevcut olmadığını söyleyebiliriz (1).

(1) Birleşmiş Milletlerin bir yayınına göre 1954 - 1964 döneminde 8 Batı Avrupa ülkesinden üçünde gelir eşitsizlikleri azalmış; ikisinde sabit kalmış; üçünde ise (Fransa, İsveç, Finlandiya) çok belirgin bir şekilde artmıştır.

Soru 46 : Kapitalizm emekçi sınıfları nasıl tatmin edebilmektedir?

Çağdaş kapitalist ekonomilerde sömürme derecesi artmakta ve gelir eşitsizlikleri hafiflemeden devam etmekte olduğuna göre, işçi sınıfları ve diğer emekçiler nasıl oluyor da iktidarları hâlâ burjuvazinin elinde bırakmaktadırlar? Kapitalist sistemler emekçi sınıfları nasıl olup ta hâlâ tatmin edebilmektedir?

Bu sorunun tam bir cevabı kapitalizmin gelişme kanunlarının, iç çelişkilerinin ve sınıf kavgaları tarihinin incelenmesi ile mümkündür. Burada meseleye sadece gelir dağılımı açısından değinelim. Belli bir sosyal sistemin çöküp yenisinin kurulmasında gelir dağılımı birinci planda bir rol oynamaz. Yine de emekçi sınıfların kapitalist sömürmeye ve gelir eşitsizliklerine karşı tepkilerinin niçin umulabileceği kadar sert olmadığı sorusuna karşılık vermek gerekir.

Kapitalist sistemlerde gelir eşitsizlikleri ve sömürme hafiflemeden devam etmesine rağmen, mülk sahibi sınıflarla emekçilerin tüketim seviyeleri, hayat standartları arasındaki farkın nispî olarak azalmış olduğu söylenebilir. Emekçiler genel olarak gelirlerinin tümünü tüketime harcadıkları halde burjuvazi artan gelirinin gittikçe azalan bir oranını tüketir. Bunun sonucunda millî gelir ve artık değer içinde kapitalist sınıfa ait tüketimin kapladığı pay azalır. Kapitalist ekonomiler gelişme, büyüme kabiliyetlerini sürdürebildikçe emekçi sınıflar **toplam tüketim** içindeki paylarını artırabilmişler; burjuvazi ise tekelleşme ve sermaye temerküzü ile **iktisadî kaynaklar üzerindeki hâkimiyetinin** yoğunluğunu ve derecesini artırmıştır. Bu durum, gelir eşitsizlikleri hafiflemeden; hatta sömürme derecesi artarken meydana gelebilmiştir.

Kapitalist ekonomilerde seri halde ve düşük maliyetle üretim yapan tüketim malları endüstrileri, sınıflar arası tüketim farklarının kalite bakımından değilse bile görünüşte geniş ölçüde daralmasına yol açmıştır. Evinde 50 takım elbisesi olan milyonerle iki üç takım elbise ile yetinen işçi arasında şıklık bakımından fark vardır; ama bu, kapitalizmin gençlik yıllarında yamalı pantolonla dolaşan, kışın giyimsizlikten titreyen işçi ile patronu arasındaki farkla aynı mahiyette değildir; aynı görünüşü taşımaz. Evlerinde birer televizyon olan emekçi ile burjuva, televizyon markaları arasında kalite farkı olsa da olmasa da aynı programları seyredebileceklerdir. Tüketim standartları arasında bu şekilde azalan farklar büyük çapta ve düşük maliyetli üretimin bir nimetidir.

İşte kapitalist sistem, tüketim standartlarındaki yükselmeleri emekçi sınıflar için bir afyon olarak kullanabilmiştir. Sistemin siyasî ve iktisadî yönetimi üzerinde hiçbir fiilî denetimi olmayan, iktisadî kaynaklar üzerinde kapitalist sınıfın artan kontrolünü sineye çeken emekçiler; artan bir tüketim seviyesinin getirdiği rehavet içinde; sınıfların hayat standartları arasındaki farkın hiç olmazsa görünüşte daralmakta olması ile tatmin olma yolundadırlar. Öyle görülüyor ki, kapitalist sistem, emperyalizmin iflâsı ve iç ekonomik çelişmeler yüzünden büyüme ve gelişme yeteneğini yitirinceye kadar, emekçi sınıfların siyasî mücadelesi tarafından ciddî olarak tehdit edilmeyecektir.

III.

TÜRKİYE

5. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Soru 47 Türkiye'deki bölüşüm ilişkilerini nasıl özetleyebiliriz?

Üretim tarzı bakımından tanımlayacak olursak, Türkiye geri kalmış, veya ilkel bir kapitalist ekonomidir.

Üretim ve bölüşüm ilişkileri açısından Türk kapitalizminin geriliği nasıl tezahür eder?

Bir kere kapitalizm öncesi bazı ilişkilerin, halen de devam ettiğini görüyoruz. Bunlar göçebe aşiret ilişkileri ve feodal ilişkilerdir. Göçebelik hemen hemen kaybolmak üzeredir. Feodal üretim ve bölüşüm ilişkileri ise Doğu Anadolu'nun pek sınırlı bazı yerlerinde kuvvetli olarak mevcuttur; daha geniş bir sahada ise (kapitalizmin feodaliteyi tasfiye ederek değil, feodal unsurların burjuvalaşması şeklinde gelişmesi yüzünden) çeşitli ekonomik, hukukî ve siyasî kalıntılarıyla yaşamaktadır. Bunlar, sistemin temel ilişkisi addedilecek kadar yaygın değildirler; üstelik gerileme halindedirler; fakat yine de kapitalizm öncesi ilişkilerin (ve kalıntıların) varlığı, Türk kapi-

talizmine geri kalmış dememizin bir sebebidir.

Gelişkin kapitalist ekonomilerde bir hayli daralmış olarak görülen küçük üreticiliğin, Türkiye'de gerek tarımda gerek tarım dışında çok yaygın olduğunu görüyoruz. Bu da Türkiye'de kapitalizmin geriliğini gösteren bir başka delildir.

En önemlisi, kapitalist bir ekonominin temel bölüşüm ilişkisini meydana getiren işçi-kapitalist ilişkisi ve artık değerin üretim araçlarına sahip (sanayici veya tarımcı) kapitalist sınıfça elde edilmesi henüz Türk ekonomisinde birinci plana çıkmamıştır. Türkiye'de sömürme, müteşebbis-kapitalistten çok, çeşitli üretici sınıf ve tabakalarla tüketici (veya nihaî kullanıcı) arasına giren tüccar, aracı, bankacı, tefeci gibi unsurlar ve çeşitli verimsiz faaliyetlerde bulunan burjuvazi tarafından yapılır. Artık değerin paylaşılmasında maddî üretim araçlarına sahip olan kapitalistin payı, şimdilik nakdî veya ticarî sermaye sahipleri ile çeşitli verimsiz aracı işler yapan burjuva unsurlarının payının çok daha gerisindedir. Bu olgu, Türk kapitalizmini geri kalmış diye vasıflandırmamızın önde gelen sebebidir.

Nihayet, geri kalmış kapitalist veya yarı-feodal ülkelerden hepsinin derece derece maruz kaldığı emperyalist sömürmeye; yabancı sermaye yatırımları, dış krediler, dış ticaret ilişkileri içinde emperyalist ülkelere bağımlı kılınma durumuna Türkiye de maruzdur; bu da ülkemizdeki kapitalizmin geri kalmışlığının aslî bir nedeni ve bir başka belirtisidir.

Bunların dışında devlet işletmeciliğinin sanayide çok geniş bir yer kaplaması, bölüşüm ilişkileri açısından gözlenen özelliklerden birisidir.

Türkiye'deki bölüşüm ilişkilerini bir de üretken olan ve olmayan sınıflar açısından açıklayalım: Üretken sınıflarımız; ortakçı, kiracı ve küçük üretici olarak çalışan

köylüler; ücret karşılığı işgücünü satarak hayatını kazanan toprak ve fabrika işçileri, verimli kafa emekçileri ile tarım dışındaki küçük üreticilerdir. Üretken olmayan sınıf ve tabakalar ise, topraktan aldığı kirayla veya ortakçıdan aldığı payla yaşayan toprak sahibi, kapitalist çiftçi, tarım dışında maddî üretim araçlarına sahip olan kapitalist; tüccar, aracı bankacı tefeci gibi çeşitli nakdî ve ticarî sermaye sahipleri, bir kısmı gelişkin kapitalist ülkelerde de görülen (sigortacılık, komisyonculuk gibi) diğer çeşitli verimsiz faaliyetler içinde işveren ve emekçi olarak hayatlarını kazananlar ve nihayet gayri menkul kiraları ile geçinenlerdir. Bunların dışında, bizden olmadığı halde, türlü mekanizmalarla millî insan gücümüzün bir kısmını karşılıksız olarak kendine çalıştıran yabancı kapitalistleri de sayabiliriz.

Üretici sınıflarla üretken olmayan sınıfların yanyana yaşamakta olması Türkiye'nin de sömürmeye dayanan bir sistem içinde olduğunu gösterir. Verimsiz tabakalar üretim ve bölüşüm ilişkileri içinde kapladıkları yere göre değişen tarzlarla, verimli sınıflarca üretilen ürünün bir kısmına el koyarlar. Türkiye'de bu el koyma olayını, yani sömürmeyi tayin eden çeşitli bölüşüm ilişkilerini anlatmaya şimdi başlayabiliriz.

Soru 48 Türkiye'de feodal sömürme var mıdır?

7. soruda açıklandığı gibi feodal sistemde köylünün sömürülmesi başlıca iki şekilde meydana gelirdi: a) Köylünün kendi toprağında yetiştirdiği ürünün bir kısmına feodal beyin el koyması. b) Köylünün beye ait toprak üzerinde angarya şeklinde çalışması. Acaba halen ülkemizde bu eski sömürme ilişkilerinin mevcut olduğu yerlere rastlanmakta mıdır?

Muzaffer Erdost Şemdinli'deki yerleşik Kürt aşiretleri üzerinde yaptığı çok ilginç bir araştırmada aşiret mensubu köylü ile aşiret reisi arasında tipik feodal sömürme ilişkileri tespit etmiştir. Üretici sınıfı teşkil eden köylü, ürününün bir kısmını çeşitli vergiler şeklinde (çoğu kere parayla değil ürün halinde) aşiret reisine vermekte; buna ilâveten yılda birkaç gün beyin arazisinde ve diğer işlerinde karşılıksız (angarya şeklinde) çalışmaktadır. Böylece aşiret reisi köylünün ürün fazlasına ve emek fazlasına el koyarak üreticileri sömürmektedir. Bunlara ilâveten aynı aşiretlerde feodal sömürmenin saf bir şekli olmaktan ziyade feodalizmin çözülme devrinde ortaya çıkan ortakçılık ilişkisi de vardır ki, bu ilişkiyi 50. soruda ayrıca ele alacağız. Şu kadarına işaret edelim ki Şemdinli aşiretlerinde beye ait arazinin angaryadan ziyade ortakçılıkla işlendiği anlaşılmaktadır.

Şemdinli'de ayrıntılı olarak tespit edilen bu ilişkiler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun başka bölgelerinde de dağınık şekilde gözlenmektedir. Özellikle Şeyhlik ve tarikat reisliği gibi dinî etkenleri büyük toprak mülkiyeti ile birleştirmiş feodal unsurların, köylüyü ürün vergisi, hediye, angarya gibi tipik feodal vasıtalarla sömürdüğü görülmektedir.

Sömürme ilişkisinin taşıdığı tipik feodal görünüşe rağmen, bir bütün olarak feodal üretim tarzının anlatılan bölgelerde dahi mutlak hâkimiyetinden bahsedilemez.

Bir kere, köylünün toprağa bağlılığı bir hayli zayıflamıştır; köyünü veya beyin nüfuz bölgesini terkeden köylüyü geri getirmek için (feodalizmde olduğu gibi) devletin emniyet ve adalet kuvvetleri kullanılamaz. Bu da feodal ilişkilerin, feodal olmayan iktisadî ve hukukî kurumların ortasında, onların henüz tamamen nüfuz edemediği adacıklar olduğunu gösterir. Bu yüzden dış âlemle bağıntılar arttıkça feodal ilişkiler zayıflar; çözülür.

Örneğin bey veya aşiret reisi ürününü ticarî kapitalizme has ilişkiler içinde satmak ve sömürme derecesi imkân veriyorsa eline geçen parayı sermayeye çevirmek durumundadır; dış dünya ile, devletle olan bağıntılarını feodal temeller üzerinde sürdürmek imkânından yoksundur.

Demek oluyor ki Anadolu'da tipik feodal sömürme vasıtalarının görüldüğü yerlerde bile katıksız, saf bir feodal üretim tarzından söz edilemez. Esasen buna Türkiye gibi geri kalmış ta olsa kapitalist ilişkilerin çok yaygın olduğu bir ortam içinde imkân yoktur (1).

Soru 49 Türkiye'de tarımda feodal kalıntılar, yarı - feodal ilişkiler var mıdır?

Belli bir üretim tarzı, örneğin feodalizm silinip gitse bile, bu üretim tarzına has bazı ilişkiler, durumlar ve zihniyet bir süre daha devam edebilir. Hatta halen gözlenmeyen bir üretim tarzının geçmişteki varlığını, bu üretim tarzına ait tipik ilişki ve kurumların bazı kalıntılarını tespit ederek ispatlayabiliriz.

Feodalizmi örnek alalım. Bu üretim tarzında sömüren ve sömürülen sınıflar arasında, bey ile köylü arasında birtakım şahsî bağlılık ve nüfuz ilişkileri vardır. Bey, köy hayatı üzerinde (günümüzde devlete verilen) bazı görevler ifa eder. Köylüler arasındaki ihtilâfları halleder; köylünün zaruret halinde güvenliğini sağlar; köyün düzen ve güvenliğinden sorumludur. Merkezî devlet ne ka-

(1) Toprak mülkiyetinden yoksun göçebe (hayvancı) aşiretler Türkiye'de hemen hemen toplum dışı yaşayan ve nüfusun çok küçük bir kısmını kapsayan topluluklardır; bu yüzden bunlara ait bölüşüm ilişkilerine hiç değinmedik. Bu konu ile ilgilenen okuyucuya Dr. İsmail Beşikçi'nin göçebe bir aşireti inceleyen **Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar** adlı kitabı tavsiye edilir.

dar zayıfsa beye düşen bu gibi görevlerin sahası da o kadar geniş olur.

Feodal üretim ilişkileri silinip gittikten, toprağın mülkiyeti ve işlenmesi farklı bir düzene tabi olduktan sonra dahi; devlet, hukuk, emniyet ve sosyal güvenlikle ilgili görevleri köyde fiilen ifa edebilecek duruma gelinceye kadar feodalizmin kalıntıları olan veya onların yerine geçen büyük toprak sahipleri eskiden feodal beye ait olmuş görev ve yetkilerden bir kısmını devralırlar. Türkiye'de sadece toprak sahibi olmaktan öteye köylü üzerinde siyasî ve hukukî nüfuzu olan; saf feodal üretim ilişkilerinin olmamasına rağmen köylü ile belli bir ölçüde şahsî bağlılık ilişkilerini sürdüren unsurlara genel olarak **Ağa** denmektedir.

Ancak böyle bir hukukî ve siyasî nüfuzun mevcudiyeti için köylü ile ağa arasında belli bir bölüşüm ilişkisi olması da gerekir. Her zengin köylü ağa değildir; ücretli ve mevsimlik tarım işçisi çalıştıran kapitalist çiftçi (mahallî olarak kendisine ağa dense bile) işçileri üzerinde ağalık nüfuzuna kaideten sahip değildir (1). Küçük mülkiyete dayanan köylü işletmelerinin hâkim olduğu bölgeler de ağalığın yeşereceği topraklar değildir.

Ağalık, **ortakçılık** adı verilen bir işletme tarzı ve bölüşüm ilişkisi ile birlikte mevcutsa gerçekten bir feodal kalıntı, daha doğrusu bir yarı-feodal ilişki görünüşü alabilir. Esasen ortakçılığın feodalizmle ilgisi Avrupa ülkelerinde tarihî olarak ta tespit edilmiştir; Batı Avrupa'da feodal mülkiyetin çözülme döneminde, feodal beyin arazisinin angarya şeklinde işlenmesi, yerini ortakçılığa bırakmıştı.

---

(1) Feodal unsurların kapitalistleşmesi halinde, yeni üretim ilişkileri içinde dahi eski Ağalık nüfuzunun bir süre daha devam ettiği gözlenmektedir.

Türkiyede ortakçılığın göründüğü her hal, bir feodal kalıntı diye yorumlanamaz; ancak ağalıkla birleştiği takdirde bir yarı-feodal ilişkiler sistemi doğar. Ağa ile toprağını ortakçılıkla işleyen köylüler arasında şahsî bağlılık ilişkileri vardır; köyün sosyal hayatı üzerinde ağanın hâkimiyetinden, siyasî ve hukukî nüfuzundan söz edilebilir. Ağanın bütün köye sahip olduğu hallerde bu ilişkiler daha da güçlüdür.

O halde, tipik feodal sömürme ilişkileri dışında, tarımda yarı feodal ilişkilerden bahsedebileceğimiz haller, ortakçılığın ağalıkla birleştiği durumlardır.

Bu yarı-feodal işletme tarzının doğurduğu bölüşüm ilişkilerine biraz daha yakından bakalım.

Soru 50 Ortakçılık nedir?

Ortakçılık öyle bir işletme şeklidir ki kendisine ait olmayan bir arazi parçası üzerinde çalışan üretici (ortakçı köylü) ürün toplandıktan sonra bunun önceden kararlaştırılan bir oranını (örneğin yarısını) toprak sahibine verir. Üretim aletlerinin sağlanması, tohumluk ve diğer üretim giderlerinin karşılanması, bazan ortakçının bazan toprak sahibinin yükümlülüğüdür; bazı hallerde de giderler paylaşılır; örf, âdet ve anlaşma iki tarafın karşılıklı görevlerini düzenler. Ortakçılık ülkemizde bölgelere göre yarıcılık, marabacılık adlarını da almaktadır.

Görülüyor ki ortakçılıkla doğan bölüşüm ilişkisi üretici köylünün ürünün bir kısmını, toprak sahibine doğrudan doğruya teslimini gerektirmekte ve böylece feodal ilişkilerde görüleni andırır bir şekilde açık-seçik, gizlisiz saklısız bir sömürmeyi mümkün kılmaktadır. Toprak sahibinin payını bir nevî aynî (ürün şeklinde) toprak kirası olarak yorumlamak akla gelebilir; bu yorum, ara-

zilerini ortağa veren küçük toprak sahipleri açısından doğru sayılabilir. Ancak toprak sahibinin ağa, ortakçının yoksul köylü olduğu hallerde ortakçılığı kiracılıktan kesinlikle ayırmak gerekir: Toprak **kirası,** götürü olarak veya dönüm başına hesaplanarak tespit edilir; elde edilen mahsule bağlı değildir; ortakçılıkta ise toprak sahibinin payı mahsule göre değişir. Bu yüzden toprak sahibi (ağa), ortakçıyı şahsen veya adamlarıyla kontrol altında tutar; sömürmenin etkili olabilmesi için işlenen araziden, köyden uzakta oturmaması, veya güvenilir adamları ile köylünün üzerinde varlığını duyurabilmesi gerekir. Ortakçılıkla ağalığın böylece birleşmesi, bu işletme tarzına yarı-feodal bir görüntü vermektedir.

Ortakçılığın en ziyade yarı-feodal özellikler taşıdığı bölgeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dur. Buralarda bir veya birkaç köyün bütün arazisine sahip ve bütün köylüyü ortakçı olarak çalıştıran ağa ailelerinin, yerleşik aşiret reisleri veya daha eski feodal unsurların kalıntıları oldukları söylenebilir. Bu bölgelerde, ortakçılık ilişkilerine ilâveten, fakat talî olarak eski feodal yükümlülüklerin, örneğin angaryanın yaşamakta olduğunu da görüyoruz. Örneğin Ali Aras 1953 yılına ait bir çalışmada (1) Güneydoğu Anadolu'da ortakçıların mülk sahiplerinin bazı şahsî hizmetlerini gördüklerini ve ayrıca yılda 20 gün ağanın işletmesinde ücretsiz olarak çalıştıklarını ifade ediyor. Bu şekliyle, ortakçılığın feodal bir kökene dayandığı âşikârdır. Ancak bazı hallerde, feodal bir kökene dayanmadan dahi, mülk sahiplerinin çeşitli yollarla ellerine geçirdikleri toprakları, tarımın modernleşmesinden önce ortakçılıkla işlettikleri görülüyor. 1. Dünya harbinden itibaren köy hayatını allak bullak eden olaylar (seferberlik, Ermeni tehciri, İstiklâl Harbi, Rumların

(1) **Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri.**

Anadolu'yu terki) sonunda türeyen köy zenginleri devlet gücünden yararlanarak el koyuverdikleri, sahip çıktıkları toprakların üzerinde ötedenberi yaşayan köylüleri ortakçı yapmışlardır.

Ortakçılığın ağalıkla birlikte olmadığı birçok hal de vardır. Sahipleri köy dışında yerleşmiş olmakla beraber henüz mülkiyeti muhafaza edilen küçük topraklar, toprak sahibinin akraba ve yakınları tarafından ortakçılıkla işletiliyor olabilir. Küçük toprak sahibi köylü, arazisini bizzat işleyemiyorsa nakdî kiraya değil de ortakçıya vermeyi tercih edebilir; ve bu durumlar ortakçılığın muhtemelen en yaygın şekilleridir. Bunların dışında Yahya Kanbolat (1) Hatay'da ve Amasya'da geçimini ortakçılıkla sağlayan ve belli bir mahsul üzerinde uzmanlaşmış topraksız köylülerin varlığından sözediyor. Vasıflı bir tarım emekçisi şeklini alan bu tür ortakçılığın, yarı-feodal ortakçılık ilişkileriyle gerçek bir benzerliği yoktur.

Soru 51 Toprağın verimini yükselten gelişmeler ortakçının sömürülme derecesini değiştirir mi?

Sulama, gübreleme, tohumluğun ıslâhı gibi toprağın verimini yükselten veya buğdaydan pamuğa geçilmesi veya ürün fiyatlarının artması gibi üretimi daha kazançlı hale getiren gelişmeler, ortakçılık şartları değişmeden kalırsa, hem ortakçının hem toprak sahibinin gelirlerini aşağı yukarı aynı oranlarda artırır, sömürme derecesini uzun boylu değiştirmez.

Ancak Mübeccel Kıray, Yahya Kanbolat, Bahattin Akşit ve Ali Aras'ın Çukurova, Hatay, Antalya ve Güney

(1) **Türkiye Ziraatında Bünye Değişimi** adlı çalışmasında.

Doğu'da yaptıkları tespitler ülkemizde durumun hiç te böyle olmadığını gösteriyor. Tarımsal üretimdeki olumlu gelişmelerden doğacak kazançları toprak sahibi kaideten ortakçıya bırakmamakta, ortakçılık şartlarını ağırlaştırarak sömürmeyi daha yoğun hale getirmektedir.

Toprak sahibi bunu genel olarak iki şekilde gerçekleştirmektedir: Ya ortakçı ile kendisi arasındaki ürünü paylaşma oranlarını ortakçı aleyhine değiştirir; örneğin ortakçı payını 1/2'den 1/3'e düşürür. Veya önceden kendisinin üstlenmiş olduğu üretim masraflarını; tohumluk, pamukta çapa ve toplama giderlerini; üretim aletlerini sağlama yükümlülüğünü giderek ortakçıya yükler; hatta bazı hallerde dönüm başına belli bir kira bedelini de nakden almaya başlar.

Görülüyor ki ortakçılığın dayandığı bölüşüm ilişkileri içinde toprak sahibi ortakçıyı gittikçe daha ağır bir şekilde sömürmeyi, tarımsal gelişmenin nimetlerinden gerçek üreticiyi yoksun bırakmayı başarabilmektedir.

Soru 52 Tarımda kiracılık nedir?

Kiracılık Türk tarımında, mahsul miktarına bağlı olmaksızın toprak sahibine nakden götürü bir kira bedeli ödenmesine dayanan bir bölüşüm ilişkisidir. Bu şekliyle, kapitalist sistemdeki bölüşüm kategorileri arasında saydığımız **toprak kirası** tamı tamına mevcuttur.

Ortakçılık ilişkileri içerisinde sömürülen üretici iktisadî bakımdan toprak sahibine göre genel olarak zayıf olan ortakçıdır. Kiracılıkta ise durumun bu derecede açık-seçik olmadığını görüyoruz.

Kiracılık bazı hallerde ortakçılığın bir uzantısıdır. Üreticinin mahsulü paylaşmak yerine götürü ve nakdi bir kira ödeyerek sömürüldüğü bir ilişkidir. Ancak başka

durumlarda, kiracının kapitalist bir çiftçi olduğunu; özellikle tarımın makinalaşmasından sonra bizzat malik olamadığı küçük toprak parçalarını kiralayıp kendi arazisine ekleyen ve büyük üretime geçmiş zengin çiftçi tabakasına dahil bulunduğunu görüyoruz. Bu halde, kiracılık toprak sahibi ile üretici çiftçi arasında bir sömürme ilişkisini göstermez; kapitalist çiftçinin elde ettiği artık değeri genellikle küçük toprak sahibi olan bir diğer tabaka ile paylaşmasını ifade eder.

İleride 57. soruda vereceğimiz rakamlara göre Türk tarımında kiracılıkla geçinen topraksız köylü ailelerinin sayısı, toprağının tamamını kiraya veren küçük toprak sahiplerinden azdır. Başka bilgilerle birleştirilince bu durum kiracılığın ülkemizde daha ziyade büyük ve orta çiftçilerin işletmelerini genişletmek için başvurdukları bir yol olduğunu gösteriyor.

Soru 53 Türk tarımında kapitalist bölüşüm ilişkileri var mıdır?

Kapitalist çiftçi ile ücretli tarım işçisi arasında tezahür eden ve tarım işçisinin yarattığı artık değere el konmasına imkân veren bölüşüm ilişkileri Çukurova, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde önemli bir yer kaplamaktadır.

Kapitalist ilişkilerin özellikle pamuk üretiminde oldukça eski bir geçmişi vardır. Ancak 1950'den sonra tarımda makinalaşmanın hızlanması, piyasa için üretilen sınaî ürünlerin ekiminin artması tarımda kapitalizmi genişletmiştir. 1948 yılında Türkiye'de sadece 1750 traktör varken bu sayı 1952'de 31.000'i geçmiş, 1970'te 100.000'i geçmiştir. Diğer tarım makinalarında da buna yakın süratle artışlar meydana gelmiştir. Tarımda kulla-

nılan makinaların özelliği toprağın veriminden çok işgücünün verimini artırmasıdır. Böylece, örneğin traktörlü tarım, dönüm başına elde edilen ürün miktarını artırmaktan ziyade, aynı ürünün daha az işgücü ile üretilmesini sağladı; işletmelerin büyümesini ve tarım ekimine yeni arazilerin açılmasını mümkün kıldı. İthal edilen tarım makinalarına hangi çiftçi gruplarının sahip olacağı meselesi de geniş ölçüde artırılan Ziraat Bankası kredilerinin öncelikle nüfuzlu büyük toprak sahiplerine ve Demokrat Parti devrinin yeni köy zenginlerine tahsisi ile çözümlenmiştir. Küçük işletmelerde kullanılması esasen ekonomik olmayan yeni tarım makinaları böylece gerek öz varlıkları gerekse devlet kredileri ile bunları satın almaya imkân bulan büyük toprak sahiplerinin eline geçmiş; bu da yeni arazilerin kiralanması veya mülk edinilmesi suretiyle tarımda toprak temerküzünü (hem işletme hem de mülkiyet açısından) artırmıştır. Bu süreç, küçük işletmelerin tasfiyesini, tarımda mülksüzleşmeyi hızlandırmış; topraksız köylülerin ve tarım işçilerinin sayısını artırmış; modern anlamda kapitalist çiftliklerin doğmasını ve gelişmesini mümkün kılmıştır.

Tarımdaki kapitalist bölüşüm ilişkilerini teşhis ederken, bu ilişkilerin kendine has bazı özelliklerini gözden kaçırmamak gerekir. Bir kere, ücretli işçiliğin görüldüğü her yerde bir kapitalist çiftçinin varlığından söz edilemez. Orta büyüklükteki aile işletmelerinin önemli bir kısmı (1963 tarım sayımına göre 550.000'den fazla işletme) belli mevsimlerde sınırlı miktarda ücretli tarım işçisine ihtiyaç duyar: Ancak bu işletmelerde yaratılan değerin büyük bir kısmı köylü ailesinin emeğinin ürünüdür. Toprağında bizzat çalışan, alın teri döken köylü, yılın bir iki ayında çalıştırdığı ırgatın artık değerine sahip çıkmakla beraber, kapitalist çiftçi değildir.

İkinci olarak, sanayinin aksine, tarımsal üretimde

işgücü ihtiyacı aydan aya büyük dalgalanmalar gösterir. Bu yüzden kapitalist çiftliklerde devamlı tarım işçileri nispeten az bir yer kaplar (1); asıl işçi kitlesi mevsimlik işçilerden meydana gelir. Bu, tarım işçilerinin sendikalaşmasını, sınıf bilinçlerinin gelişmesini fazlasıyle güçleştiren; bölüşüm ilişkileri içinde kapitalist çiftçiye karşı zayıf durumda bulunmalarına sebep olan bir olgudur. Mevsimlik işçiler bu yüzden yılın büyük kısmını köylerinde geçiren ve belli aylarda kitleler halinde zeytinliklere, pamuk tarlalarına taşınan yarı köylü-yarı işçi bir tabakadır.

Tarım işçilerinin bu durumu, kapitalist çiftçi tarafından sömürülmelerini yoğunlaştıran bir ilkel iş-bulma kurumunun mevcudiyetine yol açmıştır. Mevsimlik işçiler iş bulmada, ücretlerin ve çalışma şartlarının tespitinde ne ferdî pazarlık ne de sendikalarca yapılan kollektif pazarlık imkânlarına sahiptirler. Bütün bu şartlar, **elçi, dayı, çavuş** gibi isimlerle anılan aracılar vasıtasıyle daha köylerinde iken tarım işçilerine empoze edilmiş olur. Bu aracılar vasıtasıyle peşinen belli bir çiftçiye bağlanan, bir miktar avans alan tarım işçisi, köyünden iş yerine (bazen aracıların sağladığı vasıtalarla) taşındığı zaman, aldatılmış olduğunu, gerçek pazarlık gücünün daha yüksek bir ücret getirebileceğini farketse bile; artık bağlanmıştır; şartları değiştiremez.

Bütün bu özellikler tarımdaki kapitalist bölüşüm ilişkilerinde serbest bir işgücü piyasası şartlarının dahi gerçekleşememesine ve mevsimlik tarım işçisinin çok yoğun bir derecede ve ilkel bir tarzda sömürülmesine sebep olmaktadır.

Sömürmenin ilkelliği ve yoğunluğu bölgelere göre

---

(1) 1965 Nüfus sayımından bunların 350.000 civarında olduğu tahmin edilebilir. Bk. Soru 58.

azap, bekâr, yanaşma diye anılan **devamlı** tarım işçilerinin bir kesimi için de geçerlidir. Kapitalist bir sınaî işletmenin tipik özelliği olan serbest işgücü ve sözleşme serbestisi bu tarım emekçilerinin bir bölümü için geçerli değildir; çiftçi ile aralarında sınırsız yükümlülükler ve şahsî bağlılıklar ağır basmaktadır.

Tarımda kapitalist işletmecilik bir yandan tarımsal üretimin özellikleri, bir yandan da eski bağıntıların damgalarını taşımakta olması yüzünden, kapitalist bölüşüm ilişkilerinin çok ilkel bir türünü meydana getirmektedir.

Soru 54 Tarımda küçük üreticiler kimlerdir?

Türkiye'de köylü ailelerinin büyük çoğunluğu halen küçük üreticilerden meydana gelmektedir. Kendi toprağı üzerinde esas itibariyle aile mensuplarının emeği ile çiftçilik yapan küçük ve orta toprak sahiplerine küçük üreticiler diyoruz. Belli aylarda aile emeğinin az sayıda ücretli tarım işçisi ile takviyesi köylüyü küçük üretici olmaktan çıkarmayacağı gibi, zaman zaman küçük toprak sahiplerinin de ücretli işçilik yaptığını görüyoruz. Burada önemli olan, gelirin büyük kısmının hangi tür emek sarfı ile elde edildiğidir.

Küçük üretici kendi tüketimi için üretim yapar. Şeker, çay gibi sınırlı birkaç unsur dışında yiyecek tüketiminin büyük kısmını kendi üretiminden karşılayan; geri kalan ürününü ise köy dışında üretilen sigara, kumaş, gazyağı gibi tüketim malları sağlamak amacı ile piyasaya süren köylü ailesi bunun tipik örneğidir. Ancak küçük üreticilik piyasa için üretimle de bağdaşabilir. Tütün, fındık ve pamuk tarımında küçük üretici ürününün hepsini piyasaya sürer; ancak üretim masrafları çıktıktan sonra elinde kalan geliri yıllık tüketim ihtiyacına hasre-

der; sermaye birikimine ayrılacak bir kaynak kaideten elde kalmaz. Böylece, üretimin piyasaya yönelmiş olması tüketim amacı ile yapılmasına engel değildir.

Soru 55 Küçük köylü üreticiler nasıl sömürülür?

Tarımdaki küçük üreticilikte bölüşüm ilişkileri (az sayıda işçi istihdamını ihmal edersek) köylü, piyasa ile temas kurduğu anda ortaya çıkar. Bütün ihtiyacını bizzat ekip biçtiği toprak parçasından sağlayan ve piyasa ile hiçbir ilişkisi olmayan köylünün herhangi bir bölüşüm ilişkisi içinde olduğu söylenemez. Devletle de anlamlı iktisadî ilişkiler içinde değilse, ürününün hepsini elinde tutan ve tüketen, bu yüzden de ne sömüren ne sömürülen bir üreticidir.

Buna karşılık küçük üretici piyasa ile temas kurduğu anda bölüşüm ilişkileri içine girer ve sömürülmeye başlar. Sadece piyasadan sağlanabilen şahsî tüketim mallarını ve üretim giderlerini bir önceki yıldan elinde kalan nakdî gelirden tamamen karşılayamadığı sürece, Türk tarımında büyük bir önem taşıyan tefecilere ve nadiren bankalara borçludur. Tefeci faizleri her yerde aşırı derecede yüksektir. Genel olarak çevredeki zengin çiftçilerden ve tüccardan meydana gelen tefeciler birçok hallerde ipotek karşılığı borç verirler ve böylece küçük işletmelerin tasfiyesine, toprak temerküzüne doğrudan doğruya vasıta olurlar. Piyasa için üretim yapan fındık, tütün, zeytin ve pamuk gibi ürünlerde küçük üretici yıllık aile içi tüketimini de geniş ölçüde borçlanarak karşılamaya mecburdur; nitekim tefeciliğin de en ziyade piyasaya dönük küçük üreticilerin yaygın olduğu yerlerde önem kazandığını görüyoruz. Tefeci sermayesi, taşra zenginlerinin birikmiş varlıklarına dayandığı halde, kendi kendini besleyerek büyümüş; ve üstelik devletin kredi

kaynaklarınca da desteklenmiştir. Birçok hallerde tefeci, Ziraat Bankası'ndan aldığı krediyi birkaç misli yüksek bir faizle küçük üreticilere devreder.

Böylece küçük üretici ürününün satışından elde ettiği meblâğın üretim giderleri çıktıktan sonra önemli bir kısmını, örneğin Doğan Avcıoğlu'nun resmî kaynaklara dayanarak verdiği rakamlara göre (1) Söke'de % 75'ini, faiz yükü olarak öder. Üreticinin, yarattığı değerin bir kısmını, üretken olmayan, aylak bir gruba kaptırması bilindiği gibi, tipik bir sömürme olayıdır.

Piyasa ilişkileri içinde küçük üretici, bir de ürününü sattığı tüccar, ihracatçı, ve yabancı firma tarafından; tüketici veya nihaî kullanıcı ile kendisi arasına giren ve üretken olmayan çeşitli aracı unsurlar tarafından sömürülür. Üreticinin eline geçen satış fiyatı ile ürünün nihaî fiyatı arasındaki fark, ürüne işlenme, depolanma, ambalaj, taşıma gibi faaliyetlerle ilâve edilen değer düşüldükten sonra, üreticinin tüccar ve diğer aracı unsurlar tarafından sömürülme derecesini gösterir. Bir örnek olarak yine Avcıoğlu'nun tütün üretimi üzerine verdiği rakamları kullanalım: Piyasa fiyatlarının değerleri yansıttığını farzedersek, 1 kg. tütün üretiminde tütün üreticisinin yarattığı yeni değer 1964 yılında 312 kuruştu. 1 kg. tütünde yaratılan değerin 56 kuruşluk kısmı ekicide kalmış; 256 kuruşluk bir kısım, bir değer fazlası, ise ihracatçı tüccara gitmiştir. Sömürme oranı % 450'yi aşmaktadır. Farklı bir ifadeyle tütün ekicisi, çalıştığı her ayın 5-6 günü kendisi için, kalan 24-25 günü ise ihracatçı için çalışmaktadır (2).

(1) **Türkiye'nin Düzeni**'nde.

(2) Aslında, yaratılan yeni değere yabancı ülkedeki ithalâtçının kârını da eklemek gerekir; bu halde tütün ekicisinin sömürülmesi daha da yoğunlaşır. Bununla ilgili rakamlar bulunmadığı için yukardaki örnekte meselenin bu yönünü ihmal ettik.

Bu şekilde bir değer farkının sadece küçük üretici için değil, büyük çiftçiler için de mevcut olduğu söylenebilir. Kaideten bu doğrudur; ancak büyük çiftçi bizzat yaratmadığı, sadece el koymuş olduğu değer fazlasını tüccar ve ihracatçı gibi diğer unsurlarla paylaşmış olur, bir sömürme ilişkisi değil, ürün fazlasını paylaşma olgusu vardır. Küçük üretici ise bizzat yarattığı değerin hepsini idrak edememiş; bir kısmını kaptırmış; yani sömürülmüştür. Aradaki bu farkı gözden kaçırmayalım.

Ayrıca aynı piyasaya ürünlerini satsalar bile küçük üretici ile büyük çiftçi eşit şartlar altında değildirler. Daha düşük maliyetle üretim yapması, tefeci baskısından azade olması bir yana, büyük çiftçi maddî imkânları ve nüfuzu sayesinde aracı unsurlardan bir kısmını atlatmak imkânına sahiptir. Birçok hallerde, ürününü pazara taşıyabilecek maddî araçlardan ve imkânlardan dahi yoksun olan küçük üretici, ürün henüz toplanmadan tarlada veya ağaç üzerinde iken düşük fiyatla ve belli bir avans karşılığında tüccara satış yapar. Eline geçen fiyat, daha sonra teşekkül edecek piyasa fiyatının genellikle altındadır ve bu fark küçük üreticinin (avanstan doğan bir faiz yükü şeklinde de yorumlanabilecek) bir ilâve sömürülme payıdır. Aynı şekilde, üretimde kullanılan çeşitli araç, gereç, gübre v.s. satın alırken de, büyük çiftçi küçük üreticiden çok daha elverişli şartlar altında alış veriş yapar.

Böylece küçük üretici, üretimde kullandığı unsurları kendisine satan tüccar, tefeci ve kendisi ile nihaî tüketici arasına giren bütün aracı unsurlar tarafından ağır bir şekilde sömürülür; yarattığı değerin pek azını elinde tutabilir. Yukarda verdiğimiz tütün örneğinde açıkça görüldüğü gibi ve zeytin, fındık ve pamukla ilgili bilgilerin de doğruladığı üzere küçük köylü yıllık emeğinin büyük kısmını sözünü ettiğimiz sömürücü unsurları beslemek için sarfetmektedir.

Türk tarımında gözlenen bölüşüm ilişkilerini böylece saydıktan sonra, bunların nispî genişliklerini ve hangi yönlerde gelişmekte bulunduklarını mevcut istatistiklerden yararlanarak göstermeye çalışalım.

Soru 56 Tarımdaki feodal ve yarı feodal ilişkilerin genişliği ne kadardır?

Tarımda feodal ve yarı-feodal ilişkilerin genişliğini kesin olarak tespit edecek bilgilerden yoksunuz. Ancak dolaylı olarak bazı göstergelerden yararlanabiliriz.

Gerek ortakçılık tarzında, gerekse daha koyu ve saf biçimlerde tezahür eden feodal ve yarı-feodal bölüşüm ilişkilerinin, ağanın bir veya birden fazla köye sahip olduğu hallerde gerçekten yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Köy İşleri Bakanlığının 43 ilde 22047 köyü kapsayan Köy Envanter Etüdlerine göre, topraklarının tamamı bir şahsa, bir aileye veya sülâleye ait olan köylerin sayısı 701 olup, toplamın sadece % 3,2'sini meydana getirmektedir. Bu oran, bekleneceği gibi bazı Doğu ve Güney Doğu illerinde yükseliyor. Tunceli, Ağrı, Hatay, Mardin, Erzurum, Diyarbakır, Siirt, Urfa, Gaziantep illeri içerisindeki 5424 köyün % 11'i, yani 596'sı bir şahıs, aile veya sülâleye aittir. O halde bu göstergeye bakacak olursak Türkiye çapında oldukça sınırlı olan feodal ve yarı-feodal ilişkiler, bazı Doğu illerinde köylerin % 10'undan fazlasını kapsamaktadır.

Burada bir husus üzerinde peşinen dikkati çekmekte fayda vardır: Türkiye'de özellikle son yıllarda toprak mülkiyeti ve işletme şekilleri üzerinde toplanan istatistiklerin büyük toprak mülkiyetini kısmen gizlediği, toprak temerküzünü gerçektekinden daha az gösterdiği biliniyor.

27 Mayıs'tan sonra köylerde toprak mülkiyeti ve tarımsal yapı üzerinde yapılan bütün resmî araştırmalarda büyük toprak sahipleri, doğru bilgi verirlerse ileride yapılacak bir toprak reformunda arazilerine el konacağı korkusuyla araştırıcıları yanıltmışlar ve topraklarını gerçekte olduğundan daha az göstermişlerdir. Bu sebeple yukarda zikredilen Köy Envanter Etüdleri ve 1963 Tarım sayımı gibi resmî yayınlarda bu konuyla ilgili bütün rakamları şüpheyle karşılamak gerekir.

Feodal ve yarı feodal ilişkilerin sınırını gösterebilecek bir başka gösterge **tamamen topraksız** köylüler içinde geçimini ortakçılıkla sağlayanlar olabilir. Köy Envanter Etüdleri, 43 il için bunları toplam çiftçi ailelerinin % 2,6'sı kadar tesbit ediyor. Bu rakama, çok az toprağı olup ta ortakçılık yapmaya mecbur köylü ailelerini eklersek, oran bir hayli yükselecektir. 1963'te yapılan Tarım Sayımı en geniş anlamda ortakçı ailelerini köylü ailelerinin % 15'i civarında tesbit etmiştir. Ancak ortakçılığın bir yarı-feodal ilişki sayılabilmesi için küçük işletme şeklinde olması gerekir: Buna göre 100 dönümden küçük toprak parçaları işleyen ortakçı ailelerinin sayısının 421.000 kadar olduğunu ve bunların toplam çiftçi ailelerinin % 12'sini meydana getirdiğini görüyoruz. Ne var ki bunların büyük kısmı (aşağıdaki rakamlardan anlaşılacağı gibi) küçük mülk sahiplerinin ortakçılarıdır.

Buna karşılık işlediği arazisinin büyüklüğü 500 dönümden fazla olan çiftçi aileleri içinde arazisinin bir kısmını (veya tamını) ortakçıya (veya kiraya) verenlerin sayısı 5.855'tir. Çiftçi ailelerin binde ikisinin altında olan bu miktar yarı-feodal geleneksel ağa sayısına bir yaklaşım sayılabilir. Bu grubun ortakçılık (veya kiracılık) şeklinde işletilen arazî yüzölçümü ise işlenen arazinin % 6,5'i, yani 231.000 hektardır. Ortalama ortakçı arazisi büyüklüğüne oranlanırsa; 5.855 ağanın 90.000 köylü ai-

lesini ortakçı olarak çalıştırdığı tahmin edilebilir. Bu da köylü ailelerinin % 2,6'sını verir.

Ağalık sınırını biraz daha genişletirsek, örneğin 200 dönümden büyük işletmesi olanlardan bir kısım arazisini ortağa verenleri alırsak; 23.755 ağanın, toplam işlenen arazinin % 8,3'ünü ortakçılık şeklinde işlettiği ve bu işletmelerde takriben 115.000 köylü ailesinin (tarımcı ailelerin % 3,3'ü) çalıştığı görülür.

Görülüyor ki feodal ve yarı-feodal ilişkilerin göstergesi olarak: a) Topraksız ortakçı aileleri; b) veya, büyük toprak sahiplerine ait arazilerin bir kısmında ortakçı olarak çalışan ailelerin sayısını, c) yahut ta bir şahıs, aile veya sülâleye ait bulunan köylerin toplam köy sayısına oranını alacak olursak, Türk tarımında ağa-ortakçı bölüşüm ilişkisinin % 2,6 - % 3,3 arasında bir yer kapladığını görüyoruz. Bir bütün olarak ortakçı ailelerin oranı çok daha yüksek olmakla beraber, bunların genel olarak bir ürün kirası şeklini alan bölüşüm ilişkilerini temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Soru 57 Kiracılık ve küçük üreticiliğin genişliği ne kadardır?

Ülkemizde topraksız köylüler arasında kiracılık ortakçılığa göre çok daha az bir yer kaplamaktadır. Köy Envanter Etüdlerine göre toplam çiftçi aileleri içinde bunların oranı % 1'in altındadır.

Bunun tam karşıtı olan durum, yani toprağının tamamını kiraya veren küçük toprak sahipleri ise biraz daha kalabalıktır. 1963 tarım sayımına göre bunlar toplam köylü ailelerinin % 3'ünü meydan getiriyorlar (1).

(1) 104.000 aileyi kapsayan bu grup, Tarım Sayımında «toprağının tamamını kiraya veya ortağa veren küçük işletmeler» diye adlandırılmıştır.

Bu grubun bir kısmı köydeki toprağını kiraya vererek şehirde iş tutmuş emekçilerden, bir kısmı ise toprağını işlemenin maddî imkânlarından yoksun kalarak toprak işçiliğine geçmiş köylülerden meydana gelmektedir.

Bu iki grubun yanı sıra işletmesini kira yoluyla genişleten çiftçiler veya arazisinin bir kısmını kiraya veren toprak sahipleri vardır. İstatistikler 20 dönümden küçük toprak sahipleri içinde kiraya verilen arazinin kiralanan araziden daha fazla olduğunu; orta ve büyük toprak sahiplerinde ise durumun tersine döndüğünü, yani kiralanan arazilerin kiraya verilen araziyi yüzölçümü bakımından geçtiğini gösteriyor. Bu da, tarımda makinalaşmadan sonra başlayan işletmelerin temerküzü olgusunu ve yarı-feodal işletme biçimlerinin yerini kapitalist işletme tarzının almaya başladığını ortaya koyuyor.

Türk tarımı içinde küçük üreticiliğin kapladığı yeri hesaplamada bazı güçlükler vardır. Zaman zaman ücretli işçi kullanmasına rağmen esas olarak aile emeğine dayanan küçük ve orta çiftçilerin sayısını mevcut istatistiklerden çıkarmakta güçlüklerle karşılaşılıyor. 1963 tarım sayımına göre tarımdaki faal nüfus (aile sayısı değil) içinde kendi hesabına çalışanların ve bunlara yardım eden aile efradının kapladığı yer % 83; 1965 nüfus sayımına göre ise % 96'dır. Ancak her iki oranın içine mülk sahibi olmayan kiracı ve ortakçı aileler girmektedir. **İşlenen mülk arazisine** bakarsak, 100 dönümden az toprağa sahip olarak kendi toprağını bizzat işleyen köylü ailelerin, toplam köylü ailelerin % 73'ünü meydana getirdiğini görüyoruz. Bu oranın; ortakçılık, kiracılık ilişkilerinin karışmadığı küçük üreticiliğin alt sınırını meydana getirdiğini tahmin edebiliriz. Küçük üreticilikle kapitalist işletme tarzı arasında yer alan toprak sahiplerinin bu oranın dışında kaldığı söylenebilir.

Soru 58 Tarımda kapitalist bölüşüm ilişkileri ne kadar geniş bir yer kaplamaktadır?

İşletme büyüklüklerine göre çiftçi ailelerinin dağılımını gösteren bazı rakamlar mevcut ise de, bu rakamlardan kapitalist bölüşüm ilişkilerinin kapladığı yeri çıkaramayız; zira arazinin verimine, bölge özelliklerine ve ürüne göre kapitalist üretim için elverişli işletmenin sınırı Türkiye'nin her yerinde değişmektedir. Buna rağmen kaba bir faraziye yaparak, 500 dönümden büyük işletmeleri kapitalist üretim yapmaya elverişli çiftlik sayarsak, bunların sayısını 1963 yılında, 15.352 işletme, yani çiftçi ailelerin binde dördü olarak tesbit ederiz (1). Bu grup, toplam işlenen arazinin % 11'ini işler görünmektedir ki; bu oranın gerçekte çok daha yüksek olduğu tahmin ediliyor. 1965 nüfus sayımı tarımcı nüfus içinde 21.719 işveren tesbit ediyor. Bu rakamın kapitalist çiftçilerin sayısını kabaca temsil ettiği de kabul edilebilir. Öte yandan 1963 tarım sayımı, yıl boyunca geçici veya sürekli bir veya daha fazla ücretli işçi kullananların sayısını 569.000 olarak tesbit ediyor ki, bunların çoğu küçük üreticilik yapan orta çiftçiler kabul edilmelidir.

Meseleye bir de kapitalist işletmelerin ve çiftçilerin sayısını değil de toprak işçilerini tesbit açısından bakarsak, istatistikler arasında büyük tutarsızlıklar belirmektedir. 43 ile ait Köy Envanter Etüdleri tarım işçisi durumundaki topraksız ailelerin, köylü ailelerin % 28'ini meydana getirdiğini göstermektedir. Bu oran diğer istatistiklerle uzlaştırılamayacak derecede yüksektir, ve sıh-

(1) Bunların içinde 5.000'den fazla çiftçi, arazilerinin bir kısmını ortakçıya veren «ağa» işletmeleridir. Ancak, ortakçıdan bir yarı-feodal bölüşüm kategorisi olan ortaklık payını alan ağa, bizzat işlettiği toprağında, tarım işçisinin artık değerini alan kapitalist çiftçi hüviyetine girebilir.

hati de henüz doğrulanmamıştır. Ekim sonunda yapıldığı için daha ziyade devamlı tarım işçilerini tesbit etmesi gereken 1965 nüfus sayımı (2) faal tarımcı nüfusun % 3,9'unu yani 377.000 kişiyi tarım işçisi olarak gösteriyor. 1963 tarım sayımına göre ise bu oran % 7,2'ye çıkıyor. Aynı sayımdaki diğer bilgilere göre tarımcı ailelerinin en az % 10'unun geçinmek için işgücünü satmaya muhtaç durumda olduğunu; devamlı ve mevsimlik işgücü arzını meydana getirdiğini kabul edebiliriz.

O halde Türkiye'de ücretli işçi istihdam eden kapitalist çiftliklerin sayısının 1963'te 15.000, 1965'te ise 22.000 civarında olduğunu; buna karşılık zaman zaman ücretli işçi çalıştıran köylü ailelerinin birkaç yüz bini bulduğu söylenebilir. İşleyecek topraktan yoksun ve işgücünü tarımsal işgücü piyasasına arzetme durumundaki köylülerin, toplamın en az % 10'u civarında olduğu söylenebilir. Bu işgücü arzının esas itibariyle büyük kapitalist işletmelere yöneldiği; orta köylü işletmelerinde doğan sınırlı işçi talebinin ise mahallî olarak diğer az topraklı köylü ailelerinden karşılandığı tahmin edilebilir. Bu şekilde geçici işçilik yapan küçük üreticiler de hesaba katılırsa tarım işçileri oranının Köy Envanter Etüdlerinde tesbit edilen % 28'e yaklaşacağı söylenebilir. Ne var ki, bu, tarımdaki kapitalist bölüşüm ilişkilerinin genişliğini bir hayli aşmaktadır.

Soru 59 Tarımdaki çeşitli bölüşüm ilişkilerinin nispî genişliklerini özetleyebilir miyiz?

Elimizdeki istatistiklerin birbirini tutmamasına ve özellikle büyük toprak mülkiyetini ve büyük işletmeleri

(2) Tarım işçilerinin sayısı, «geçen hafta çalışılan meslek» sorusuna verilen cevaplardan tespit edilmiştir.

önemli derecede gizlemesine rağmen, çeşitli bölüşüm ilişkileri hakkında mevcut bilgileri kabaca toplayabiliriz.

Ağa - ortakçı bağıntısı şeklinde tezahür eden yarı feodal bölüşüm ilişkileri, tarımdaki üretici nüfusun % 5'inden azını kapsar görünmektedir. Küçük **mülkiyete** dayanan üreticilik en yaygın ilişki olup, ortakçı - kiracı ilişkilerinden arınmış şekliyle tarımsal nüfusun takriben % 75 - 80'ini kapsamaktadır. Buna karşılık tarımdaki üreticilerin % 10'u işleyecek topraktan yoksun tarım işçilerini meydana getirmekte ve kapitalistleşen çiftçilere artık değer yaratarak sömürülmektedirler. Tarımdaki faal nüfusun geri kalan % 5 - 10'u kiracılık ve feodal bir kalıntı şeklinde tezahür etmeyen ortakçılık ilişkileri içerisindedirler.

Çiftçilerin % 1'inden daha az bir oranı toprak ağası veya kapitalist çiftçi durumundadır. Birçok hallerde bu iki durum aynı şahısta birleşiyor. Büyük çiftçiler bugün topraklarını ortağa veya kiraya vermekten ziyade kiralayan durumundadırlar. Örneğin 1963 Tarım Sayımına göre 500 dönümden büyük işletmelerin çeşitli şekillerde kiraladıkları arazi toplamı 294.000 hektar, ortağa ve kiraya verdikleri arazi ise 231.000 hektardır. Bu durum, büyük işletmelerde, ağalık ilişkilerinden ziyade kapitalist çiftçilik ilişkilerinin ağır bastığını gösteriyor.

Büyük çiftçilerin sayıca azlığına rağmen işlenen arazinin önemli bir kısmına hâkim olduklarını görüyoruz. Toprak temerküzünü tam olarak yansıtmadığı bilinen 1963 sayımına göre 15.000 civarında çiftçi ailesi (yani toplam ailelerin binde beşi) işlenen arazinin yüzde 11'ine hâkimdir. Buna karşılık malik, kiracı, ortakçı olarak 100 dönümden küçük toprak parçalarını işleyen köylü aileleri **çiftçi** nüfusun % 77'sini (hatta bunlara toprak işleyemeyen köylü ailelerini eklersek % 88'ini) meydana getirirken işlenen arazinin ancak % 47'sine hâkim bulunabilmektedir.

Tespit edilen oranlarda önemli yanılma payları olsa bile, kapsanan nüfus bakımından Türk tarımında küçük üreticiliğin en yaygın bölüşüm ilişkisini meydana getirdiği; kapitalist ilişkilerin bunu takip ettiği; yarı-feodal bölüşüm ilişkilerinin ise bunlardan daha dar bir yer kapladığı ortaya çıkmaktadır.

Soru 60 Türk tarımında gözlenen bölüşüm ilişkileri hangi yönlerde değişmektedir?

Çeşitli köy araştırmaları ve tarım istatistikleri Türk tarımında bölüşüm ilişkilerinin gösterdiği değişme eğilimi hakkında bir fikir vermektedir.

Saf feodal bölüşüm ilişkilerinin gelecekte artması ve gelişmesi beklenemez. Bu tip ilişkilerin doğması için tek elverişli durum göçebe aşiretlerin yerleşmesi halinde aşiret reisinin lehine bazı yeni gelir tipleri doğması ihtimalidir. Ancak topraksız göçebe aşiretlerin sayısının ihmal edilecek kadar az olması yüzünden bu ihtimal üzerinde durmayacağız.

Halen mevcut koyu feodal bölüşüm ilişkilerinin zamanla sadece ortakçı-ağa ilişkileri şeklinde kalması; yerleşik aşiret reislerine ödenen vergi, angarya nevinden sömürme unsurlarının silinip gitmesi beklenmelidir.

Belli bir bölgede toprak ağasının arazisinde yerleşmiş ortakçı aileler için üç ayrı gelişme çizgisi vardır. Birincisi, ortakçı köylülerin ağanın topraklarını satın alarak küçük üretici durumuna dönüşmeleri halidir. Bu ihtimal, ağanın topraktan tamamen kopmuş olması ve ortakçı köylülerin arazi satın alacak birikimi yapabilmiş olmaları ile varittir. Ağanın değil de arazisini işleyemeyen küçük toprak sahibinin ortakçısı durumunda olanların mülkiyeti elde etmeleri çok daha muhtemeldir.

İkinci ihtimâl, ortakçılığın kiracılığa dönüşmesidir. Bu yönde belirli bir gelişme eğilimi şimdilik görünmüyor; sadece ortakçılık şartları ağırlaşırken, bazı yerlerde köylünün mevcut yükümlülüklerine, bir de dönüm başına cüzi bir bedel ödenmesi, arazi vergisini ortakçının sırtlanması gibi nakdî kira yükleri eklenmektedir. Ancak bu, istisnaî bir gelişmedir ve topraksız köylülerin kiracılığı, Türk tarımında ihmal edilecek kadar küçük bir yer kaplamaktadır. Nihayet son ihtimal ortakçı köylülerin ücretli toprak işçilerine dönüşmeleridir. Türkiye çapında ortakçılığın gerileyip tarım işçiliğinin geliştiği doğrudur; ancak bu gelişme çoğu kere ortakçıların işçileşmesi şeklinde olmuyor. Sanayi işçiliğine nisbetle hem gelir, hem güvenlik bakımından çok geri bir durum olan toprak işçiliğini ortakçı köylüye kabul ettirmek oldukça güçtür. Bu yüzden kapitalist çiftçi haline gelen toprak ağası, ortakçılarını işçi statüsüne dönüştürmede çok şiddetli tepkiyle karşılaşırsa; toprak işçiliğini, işletmeye yeni açılan topraklarda uygulayacaktır. Bu işçiler çoğunlukla mülksüzleşmiş küçük üreticiler olacaktır.

Bu çeşitli etkenlerle ağa ortakçı bağıntıları, halen mevcut ilişkilerin tasfiyeye uğramasından ziyade, yeni arazilerde, yeni ürünlerde, hatta yeni toprak sahiplerince uygulanmayan bir işletme tarzı olduğu için tedricen daralmaya mahkûmdur. Türkiye çapında topraksız ortakçıların oranı 1950'den 1964'e kadar % 3'ten % 2,5'a düşmüştür. 1939'da Trakya'da yapılan (ve Y. Kanbolat'ın zikrettiği) bir araştırmaya göre 80.662 köylü ailesinin 1626'sı ortakçı iken; 1964'ten sonra yapılan Köy Envanter Etüdlerine göre yine Trakya'daki 122.789 köylü ailesinin sadece 243'ü ortakçı görünüyordu. Buna karşılık Ali Aras'ın 1950 tarım sayımından tesbit ettiği rakamlara, Köy Envanter Etüdlerine ve Nüfus Sayımı sonuçlarına bakarsak, 1950 - 1964 arasında ortakçı ailelerin sayısı

Güneydoğu Anadolu'da % 55 artarken, aynı dönemde bölgenin köylü nüfusu sadece % 40 civarında yükselmiştir. Ancak bu gelişme, Türkiye'ye teşmil edilemeyecek mahallî bir özelik taşımaktadır.

Kiracılık ilişkilerinin gelişen şekli, daha ziyade büyük veya orta çiftçilerin, birçok bakımlardan toprağını işleme imkânından yoksun kalmış küçük toprak sahiplerinden arazi kiralamasıdır. Bu yüzden nakdî toprak kiralarının tesbitinde küçük toprak sahibi toprağın sınırlı olmasından doğan tabiî imtiyazını tamamen kullanamamaktadır. Ortakçılık şartlarının her yerde süratle ortakçı aleyhine değişmesine rağmen, nakdî toprak kirasının dönüm başına üretim maliyeti içinde kapladığı oran, Yahya Kanbolat'ın verdiği rakamlara göre, buğdayda 955 - 961 arasında muntazaman azalmıştır. Demek oluyor ki tarımda gelir dağılımının seyrini hukukî durum değil, iktisadî güç belirliyor: Ortağa veren (hukuken kiraya veren) büyük toprak sahibi üretimden aldığı payı artırırken; toprağını daha ziyade büyük çiftçiye **nakden** kiraya veren küçük toprak sahibinin üretimden aldığı pay azalmış görünüyor.

Küçük üreticilerin tarımdaki durumu ise genellikle kapitalistleşme sürecinin etkisi altındadır. 1950'den sonraki makinalaşma; tefeci, tüccar ve diğer aracı unsurların baskısı, küçük üreticilerin en alt kesimindeki mülksüzleşmeyi hızlandırmış; toprak işçilerindeki artma esas olarak bu kaynaktan beslenmiştir. Ancak her şeye rağmen Orta Anadolu'da, ayrıca tütün ve fındık gibi belli ürünlerde küçük üreticiliğin çok derin kökleri vardır ve uzun yıllar böyle kalması da beklenebilir.

Tarımdaki kapitalistleşmenin bir göstergesi olan topraksız tarım işçilerinin sayıca ve nisbî olarak artması tabiîdir. Çeşitli yıllara ait rakamlar, Türkiye çapında tarım işçilerinin sayısındaki gelişmeleri izlemeye imkân

veremeyecek kadar metot ve kapsam farklılıkları göstermektedir. Ancak Köy Envanter Etüdlerinin illere ait tarım işçisi rakamlarını, eski yıllara ait mahallî araştırmaların bulgularıyla karşılaştırmak anlamlı olabilir. Örneğin Trakya illerine ait 1939 rakamları ile 25 yıl sonrasının Köy Envanter Etüdleri karşılaştırılırsa ortakçılık ve kiracılığın gerilemesinin yanında, topraksız işçi ailelerinin toplam köylü ailelerine oranının % 5'ten % 22'ye çıktığını görüyoruz. Bu muazzam artışın bir kısmı bilgilerin toplanmasında uygulanan metod farklılıklarına yorulsa bile; tarımda proleterleşme eğilimi esas itibariyle ortaya çıkmaktadır.

Soru 61 : Tarım dışındaki temel kapitalist bölüşüm ilişkilerinin genişliği nedir?

Gelişkin bir kapitalist ekonominin temel bölüşüm ilişkisi, yani işçinin yarattığı değerin bir kısmına, artık değere, kapitalistin el koyması şeklinde beliren ilişki Türkiye'de tarım dışında öncelikle imalât sanayiinde gözlenmektedir. Bunun yanı sıra inşaat, madencilik, ulaştırma ve taşıma gibi diğer üretken faaliyet kollarında da kapitalist - işçi ayrılığına dayanan bölüşüm ilişkisi gözleniyor.

Bu faaliyet kollarında kapitalist üretim içinde yer alan emekçilerin sayısı 68. soruda devlet kesimi işçileri ile birlikte tahmin edilmiştir. Oradaki bilgilerin dökümü yapılırsa, 1963 Sanayi ve İşyerleri Sayımının kapsadığı üretken işkollarında (imalât sanayii, ulaştırma ve bazı üretken hizmetlerde) 181.000 emekçi (bunların 20.000 kadarı idarî işler ve büro hizmetleri yapmaktadır); madencilikte 10.000 civarında, inşaatta ise tahminen 120.000 işçi kapitalist üretim içerisinde kabul edilebilir.

Buna karşılık Sanayi Sayımının kapsadığı büyük üretken işkollarında 3443 özel işyeri ve 6069 işveren ve ortağı tesbit edilmiştir. Gelir vergisi istatistikleri 1963 için madencilikte 765, inşaatta 9310 kişinin gelir vergisi beyannamesi verdiğini gösteriyor. İnşaatçılar için bu rakam kapitalist imalâtçıdan biraz farklı bölüşüm ilişkileri içinde bulunan müteahhitleri de kapsamaktadır; fakat yine de bu son iki rakamı madencilik ve inşaattaki kapitalistlerin azamî sayısı kabul edebiliriz.

O halde Türkiye'de tarım dışında kapitalist üretim 1963 yılında takriben 311.000 işçi ve 16.000 kapitalisti karşı karşıya getirmektedir. Burada işçi sayısı içine zikredilen işkollarında çalışan üretken olmayan emekçiler girmekte, buna karşılık kapitalist sayısı aile ortaklıkları, mükerrer sayılma gibi sebeplerle gerçekte olduğundan biraz daha fazla görülmektedir. Bu unsurları dikkate almazsak yaklaşık olarak 20 işçinin bir kapitalist için artık değer yarattığı tesbit ediliyor. Ancak artık değerin hepsinin kapitalistin elinde kalmadığını hatırlayalım. **İşyeri sayısı** Sanayi Sayımının kapsadığı işkollarında kapitalist sayısından daha azdır: Kapitalist üretimin sınırı olarak farzettiğimiz 10 ve daha fazla işçi çalıştıran özel işyerlerinden herbirinde ortalama olarak 57 emekçi çalışmaktadır.

Soru 62 : Tarım dışındaki kapitalist bölüşüm ilişkileri Türkiye'de ne gibi özellikler gösterir?

1963 yılına kadar ücretlerin ve çalışma şartlarının tesbitinde toplu müzakere, toplu iş sözleşmeleri ve grev hakkı yoktu. Bu yüzden sendika hareketi son bir kaç yıla gelinceye kadar, en önemli silâhlarından yoksun bırakılmıştı.

Ancak toplu sözleşmelerin ve grev hakkının kapitalist üretimde çalışan Türk işçi sınıfının nihaî olarak işgücü piyasasında tayin edilen gerçek hayat şartlarında önemli bir sıçrama sağlayacağı, hele gelir dağılımını burjuvazi aleyhine değiştirmesine imkân vereceği pek umulmamalıdır. Bu husus esasen 81. soruda açıklayacağımız gibi, istatistiklerde de ortaya çıkıyor.

Özellikle imalât sanayiinde bölüşüm ilişkilerinin bir diğer özelliği belli kapitalist grupların tekelci kârlar elde edebilmeleridir. Ekonominin diğer kesimlerinde tekelleşme hâkim değilken belli üretim kollarında tekelci kârların elde edilmesi şu anlama gelir: Kapitalist, kendi işletmesinde yaratılan artık değere ilâveten, sistemin başka noktalarında yaratılmış değerin bir kısmına da el koyabilmektedir. İmalât sanayiinde bu durum, çok yüksek gümrük duvarları ve ithalât tahditleriyle himaye edilen belli üretim kollarında satış fiyatlarının dünya fiyatlarına kıyasla birkaç misli daha yüksek olması ile gerçekleşir. Fiyatlar malların değerlerini böylesine aşınca kapitalist, kârların bir kısmını kendi işletmesinde yaratılan artık değerden, yani kendi işçilerinden almakla beraber; bir kısmını da malın tüketicilerinden elde etmiş olur. Gerçekten de bazı sanayi kollarında yatırılan sermayenin iki üç yılda amorti edilmesi, hem sanayide sömürme derecesinin yoğunluğunu; hem de, sistemin diğer kesimlerinin sömürülmesine imkân veren tekelci kârların varlığını gösterir. Bu tekelci kârların bir kısmı da yabancı kapitalistlere intikal eder. İthalât tahditleri yüzünden Türkiye'ye serbestçe sürüm yapamayan yabancı sermayenin ülkemize arka kapıdan girmiş şekli olan montajcı sanayinin yüksek kârları, bir kısım büyük yabancı firmalara yerli kapitalistlerce ödenen patent hakları ve nihayet yabancı sermayeye tamamen ve kısmen ait olan sınaî işletmelerde doğan kârlar; Türk üreticilerinin yarat-

tığı değerlere uluslararası kapitalizmin el koymasını temsil eder.

Soru 63 : Sanayide ve madencilikte sömürme derecesi hesaplanmış mıdır?

1963 sayımının sonuçlarından yararlanılarak imalât sanayiindeki artık değer oranını Kenan Somer hesaplamaya teşebbüs etmiştir (1). Yaratılan artık değerin üretken işçilere yapılan ücret ödemelerine bölünmesi ile elde edilen bu oran, sanayi içindeki sömürme derecesini gösterir.

Kenan Somer, imalât sanayiinin kapitalist kesiminde artık değer oranını % 242 buluyor. Bu kabaca şu anlamlara gelir: Kapitalist üretim içindeki sanayi işçileri ortalama olarak bir saat kendileri için çalıştıktan sonra 2 saat 25 dakika başkaları (ön planda kapitalist sınıf) için çalışmaktadırlar. Farklı bir deyişle, işçi her gün 8 saat boyunca yeni değer yaratıyorsa; bu sürenin 2 saat 20 dakikasında ürettiği değer kendisine ait olmakta, geri kalan 5 saat 40 dakikada ise kapitalist sınıf ve onun diğer ortakları için üretmektedir. Biraz daha değişik bir şekilde ifade edersek; 100 liralık bir yeni değer üreten işçi bunun ancak 29 lirasını ücret şeklinde alıkoymakta; kalan 71 liralık kısmı, yani artık değer, üretken olmayan sınıflara gitmektedir. Bu rakamlar işçi sınıfının sanayide yoğun bir şekilde sömürüldüğünü gösteriyor.

Ancak sömürme derecesiyle ilgili bu rakamların yorumlanmasında bazı hususlara dikkat etmek gerekir. Kapitalist bir ekonomide herhangi bir sektörün teknolojik yapısı sömürme oranını belirleyen etkenler arasında-

(1) 1 Ekim 1968 tarihli Forum dergisinde.

dır. Bunun yanısıra, artık değer oranı, imalât sanayiinde tekelci şartlar yoksa, yani mal fiyatları tekelci etkenler yüzünden değerlerden uzun boylu sapmıyorsa tamamen doğru kabul edilebilir. 62. soruda açıkladığımız gibi sanayi mamullerinin fiyatları rekabet şartlarına kıyasla çok yüksek bir düzeyde ise, kapitalist kârının içinde tekelci unsurların bulunduğu ortaya çıkar. Bu halde, artık değerin bir kısmı o malı üreten işçiler tarafından değil, ekonominin başka kesimlerinde yaratılmıştır ve malı tüketen gruplar tarafından kapitaliste nakledilmiştir. Bu yüzden, imalât sanayiindeki işçilerin sömürülme derecesi yukardaki orandan bir miktar daha hafif olabilir.

İkinci olarak, imalât sanayiinde teşekkül eden artık değerin hepsi bu faaliyet kolundaki kapitalistlerde kalmaz. Kapitalist sistemdeki bölüşüm ilişkilerinden bahsettiğimiz zaman belirtildiği gibi, fabrikatör artık değeri, diğer mülk sahibi gruplarla (faiz, kira v.s. ödeyerek); devletle ve üretken olmayan çeşitli faaliyetlerle paylaşır. Türkiye'de kapitalist işletmelerin en belirgin özelliklerinden biri, gerek işletme, gerekse yatırım için kullanılan nakdî fonların önemli bir kısmının işletmenin öz varlığından değil; dış kaynaklardan, özellikle kredilerden sağlanmış olmasıdır. Bu durum; ülkemizdeki kapitalistleri, artık değerin önemli bir kısmını faizci sermayedarlarla paylaşmaya zorlamaktadır.

1960 - 1967 maden istatistiklerinden, madencilikteki sömürme oranını da hesaplamak mümkün oluyor. Bu hesaplara göre, bu dönem içinde devlete ait maden işletmelerinde sömürme oranı %39 %84 arasında değişmiş; çok daha yoğun bir sömürmenin var olduğu özel maden işletmelerinde aynı oran %115 %220 arasında seyretmiştir. Bu oranların imalât sanayii ile karşılaştırılması da gösteriyor ki, «sömürme oranı», üretim kollarının teknolojik yapısı ile yakından ilgilidir.

Soru 64 : Tarım dışındaki küçük üreticilerin Türkiye'deki durumu nedir; bunlar hangi yönde gelişmektedirler?

1963 Sanayi ve İşyerleri Sayımı tarım dışında esas itibariyle küçük üreticilik yaptığı kabul edilebilecek 10'dan az işçi çalıştıran işyerleri hakkında da zengin bilgi toplamıştır.

Sayım sonuçlarına göre Türkiye'de 1963 yılında çeşitli zanaatlerde, küçük imalâtta, nakliye ve taşıma işlerinde, üretken hizmetlerde faaliyet gösteren 211.094 işyeri ve 238.544 işveren, daha doğrusu küçük üretici vardır. Her işyerine aşağı yukarı bir küçük üretici düşmekte ve bunlar işlerinin başında bulunarak bizzat çalışmakta ve kendilerine ücretsiz olarak yardım eden 52.236 aile efradı ile küçük üretimin başlıca insan gücünü meydana getirmektedir.

Buna karşılık yukarıda sayılan faaliyetleri içeren küçük üretimde ücretsiz veya karın tokluğuna çalışan çıraklar v.s. de dahil olmak üzere 186.942 işçi çalışmaktadır. Görülüyor ki küçük üreticilikte çalışan insanların aşağı yukarı %60'ı basit üretim araçlarına bizzat sahip olan (ve asıl vasıflı emeği meydana getiren) zanaatkâr, tamirci, terzi v.s. ile aile efradı; %40'ı ise ücretli işçi veya çıraklardan meydana gelmektedir. Bu yüzden bölüşüm ilişkilerinde ağırlık noktası işçinin artık değere el konarak sömürülmesi değildir. Küçük üretim içinde yer alan (küçük imalât, zanaatler, nakliye - taşıma, üretken hizmetler) 187.000 işçiye, sigortasız 179.000 inşaat işçisini de eklemeyi doğru bulduk. Böylece TABLO I'de «küçük üretimdeki işçi sayısı» 366.000'i buluyor. Küçük üreticiler grubu, bir anlamda tarımdaki küçük üreticiler gibi, piyasa ilişkileri içine girdikçe sömürülen bir sınıf haline dönüşmektedirler. Doğrudan doğruya nihaî tüketi-

ciyle siparişe göre iş yapan üreticilerin (örneğin terzilerin, çeşitli tamircilerin) sömürülmeleri bir hayli sınırlıdır. Kapitalistin veya aracı tüccarın siparişlerine göre çalışan, bunlara bağımlı küçük üreticilerin ise (halıcılıkta olduğu gibi), tarımdaki küçük toprak sahiplerine benzer bir tarzda sömürüldükleri söylenebilir. Ürettikleri mal karşılığında tüccardan elde ettikleri fiyatla malın nihaî tüketiciye satış fiyatı arasındaki (taşıma v.s. ile ilâve edilen değerden hariç) fark, küçük üreticinin sömürülme derecesini gösterir. Buna karşılık küçük üretici olmakla beraber pahalı bir üretim aracı kullananların, örneğin kendisine ait kamyonu, minibüs veya taksiyi kullanan şoförlerin sömürülmesi müşteri ile ilişkileri içinde değil, üretim aracının alımı ve bakımı sırasında meydana gelir. Bir otomobilin veya yedek parçanın alıcıya (şoföre) maliyet bedeli, üretim değerini dört - beş misli aşar. Aradaki fark devlete (gümrük vergileri v.s. şeklinde) ve ithal yasakları yüzünden türemiş komisyonculara, yedek parçacılara şoförün fazla emeği ile ödenecek, yani küçük üretici günlük emeğinin önemli bir kısmını, devlet için ve sözünü ettiğimiz aracıları beslemek için sarfederek sömürülecektir.

Türkiye'de tarım dışındaki küçük üreticiler hangi yönde gelişmektedirler? Küçük üreticilerin bir kısmı geleneksel zanaatleri sürdürenlerdir ve bunların çok eski kökleri vardır: Halıcılık, debbağlık, demircilik, bakırcılık gibi. Bir kısmı ise modern sanayinin uzantıları şeklinde beliren yeni faaliyet kollarıdır; oto tamirciliği, klişecilik, matbaacılık gibi. Bu yüzden ekonominin modernleşmesine karşı intibak güçleri açısından birbirinden çok farklıdırlar. Fakat normal bir kapitalist sanayileşme süreci içersinde, Batı ülkelerinde olduğu gibi, küçük üretim faaliyetlerinin ve özellikle zanaatlerin giderek tasfiyesi gerekir. Hatta kapitalist sanayileşmenin sıhhatli

olup olmadığı küçük üreticilerin yavaş yavaş gerileyip gerilemediği ile ölçülür.

Türkiye'deki durum ise bu bakımdan ilgi çekicidir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, el sanatlarına ait 31 faaliyet kolu ile küçük sanayiye ait 15 faaliyet koluna ait iş yerlerinin sayılarında 1963 - 1965 arasında meydana gelen değişmeler veriliyor. Bu rakamlara bakılırsa 46 küçük üretim kolundan sadece 5'i (deri ve kösele imalâtı, mobilyacılık, el dokumacılığı, debbağlık ve urgancılık) gerileme, diğerleri ise gelişme halindedirler. Bu olgu, kapitalist sanayileşmenin henüz tarım dışı küçük üretimde bir mülksüzleşme sürecinin başlamasına sebep olacak sürati kazanmadığını göstermektedir. Tarım dışı faal nüfus yapısındaki gelişmeleri incelediğimiz 76. soruda bu meseleye döneceğiz.

Soru 65 Türkiye'de üretken olmayan faaliyetler geniş bir yer kaplamakta mıdır?

16. soruda açıklandığı gibi, kapitalizmin talî bölüşüm ilişkilerinden biri üretken olmayan, verimsiz faaliyetlerin üretimden pay alması şeklinde ortaya çıkıyordu. Geri kalmış bir kapitalist ülke olan Türkiye, bu bölüşüm ilişkisinin gelişme düzeyi bakımından Batının çok gerisinde değildir.

1965 nüfus sayımının sonuçları gösteriyor ki Türkiye'de tarım, imalât sanayii, madencilik, inşaat, ulaşım, haberleşme, depolama, elektrik, gaz, su gibi üretim yapan kesimler içinde hayatını kazanan insanlar faal nüfusun % 85'ini, bunların dışında esas itibariyle üretken olmayan çeşitli faaliyetlerle gelir elde edenleri ise faal nüfusun % 15'ini meydana getirmektedirler. Ancak istatistiklerin mesleklerle ilgili dökümüne bakacak olursak,

üretken faaliyetlerin içinde yer alan birçok insanın aslında üretimle ilgili olmayan kişiler olduğunu görürüz. Rakamları bu duruma göre düzeltince ülkemizde faal nüfusun % 83'ünün üretici, % 17'sinin ise esas itibariyle verimsiz faaliyetler içinde bulunduğu ortaya çıkar. Bu ayırım, istatistiklerin bizim anlayışımıza tam uymayan bir sınıflama yapması yüzünden bir miktar hata payı taşımaktadır; ancak kaba bir fikir vermesi bakımından yararlıdır. Tabiî ki üretken olmayan nüfusun büyük bir kısmı verimsiz emekçilerden meydana gelir. Sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte tam anlamıyla aylak tabakalar nüfusun çok küçük bir azınlığından ibarettir.

Acaba üretim yapmayan bu tabakalar, üretimden ne kadar pay almaktadır? Millî gelir rakamlarına bakarak 1965'te üretken olmayan faaliyetlerin toplam gelirin % 32'sine yakın bir kısmını elde ettiğini görüyoruz. Üretken kesimlerin içinde bulunup da üretici olmayan insanların elde ettiği yüksek gelirler bu yüzdeye dahil değildir. Bu son noktayı ihmal etsek bile şu husus açıkça ortaya çıkıyor: Nüfusun % 15'ini içeren verimsiz faaliyetlere, ekonominin üretici kesimlerinde yaratılan toplam gelirin yaklaşık olarak üçte biri devredilmektedir. Bu, daha önceki tanımlarımıza uygun bir sömürme ilişkisidir.

Geri kalmış bir ekonomik yapıya rağmen verimsiz faaliyetlerin hem nüfusa oranla, daha da fazlasıyla millî gelirden aldığı pay bakımından bu kadar geniş bir yer kaplamasının en önemli sebebi, bu faaliyetler içinde yer alan ticaret, tefecilik, bankacılık ve çeşitli aracı faaliyetlerin ülkemizde üretici tabakaların sömürülmesinde en büyük rolü oynamasındandır. Üretimin geniş çapta küçük üreticiler tarafından yapıldığı Türkiye gibi bir ekonomide, üreticilerin yarattığı değer fazlalarına el koymanın başlıca vasıtası ticarî ve faizci sermaye ve çeşitli

aracı faaliyetler olur. Üstelik, kendi bünyesi içinde yaptığı sermaye birikimi de çok cılız olan kapitalist işletme geniş ölçüde kredi kaynaklarına muhtaçtır. Böylece ticaret, bankacılık, tefecilik, komisyonculuk ve çeşitli aracı faaliyetler, ekonomide yaratılan artık değerin büyük kısmını toplamayı başarır. Ancak bu toplama işi, hatırı sayılır miktarda insan istihdam eden kurumlara ihtiyaç gösterir. Gerek insangücü, gerekse gelir bakımından bir hayli geniş bir verimsiz faaliyetler sektörünün varoluş sebebini bu etkenlere bağlamak herhalde yanlış değildir.

Üretken olmayan faaliyetlerin hem istihdam hacmi, hem gelirden alman pay bakımından gelişme hızı, üretken kesimlerden daha yüksektir. Bu da Türk ekonomisindeki gelişme biçiminin sıhhatsiz bir yanı kabul edilebilir.

Soru 66 Türkiye'de verimsiz faaliyetler kaça ayrılabilir?

Ülkemizde verimsiz faaliyetlerin bir kısmı, geri kalmış bir kapitalizmin özelliklerini taşımaktadır; esnaflar, seyyar satıcılar, çeşitli küçük aracılar bunlara örnektir. Gelişkin kapitalist ülkelerde de yaygın olan çeşitli yönleriyle ticaret; avukatlık, komisyonculuk, malî müşavirlik gibi serbest meslekler de bunlara eklenebilir. Bu gruplar bir arada küçük burjuvazinin üretken olmayan kesimlerini meydana getirir.

Öte yandan yine verimsiz olmakla beraber modern tekelci kapitalizmin bazı büyük faaliyet kolları, hiç olmazsa görünüşte, Batı'daki ağababalarını başarıyla taklit etmektedir. Bankacılıkta, sigortacılıkta; ithalât ve ihracatta, Batı şirketlerinin görünüşünü taşıyan ve onlar

gibi tekelci kapitalizmin israfçı rekabete dayanan işletme metotlarını uygulayan büyük firmalar doğmuştur. Sınaî işletmeler dahi tekelci rekabetin sebep olduğu verimsiz faaliyetlere gittikçe daha fazla bulaşmaktadırlar. Lastik, buzdolabı, radyo, gazoz firmaları arasındaki sürüm yarışı, reklam için büyük meblâğlar harcanmasına sebep olmakta; bankaların, gazetelerin de katıldığı bir «müşteriyi avlamak için ikramiye dağıtma» yarışı akıl sınırını aşan ölçüsüzlüklere sebep olmaktadır. Üretken işletmeler, sırf sürüm için çok sayıda personel kullanmaya başlamaktadır. Yabancı firmalar, örneğin ilaç şirketleri, lastik imalâtçıları kullandıkları propagandist, satış mümessilleri v.s. ile bu yönde etkilerin yayılma noktalarını meydana getirmektedir.

Böylece ekonominin bir kesimi sınaî üretimin içine sızmış verimsiz faaliyetlerle, modern ithalât şirketleri, dev bankalar, sigorta şirketleri ile tekelci kapitalizme has faaliyet şekillerinin örneklerini taşırken; verimsiz faaliyetlerin bir diğer grubu seyyar satıcılardan her sokağa üçer beşer serpilmiş bakkallara kadar ilkel bir görünüş içindedir.

1963 sanayi ve işyerleri sayımı bu faaliyetlerin küçük burjuvaziyi içeren kesimi hakkında bazı bilgiler ortaya koyuyor. Ticaret ve üretken olmayan serbest mesleklerde 165.810 işyeri tesbit edilmiştir. Bu işyerlerinde 192.865 işveren (ve ortağı), hemen hemen hepsi küçük ticaret yerlerinde görünen 30.248 aile efradı ile birlikte hayatını kazanmakta ve 94.679 ücretli emekçi istihdam etmektedir. İşveren ve çalışan aile efradının, çalışanlar toplamına oranı % 70'tir.

Çeşitli üretken olmayan faaliyetler, artık değerin paylaşılmasında birbirinden farklı roller oynarlar. Bunlardan bazılarını (tefecilik, tarım ürünleri üzerinde ticaret gibi) tarımdan bahsederken görmüştük. Sigortacılık

ve dış ticaret, millî üretimden aldıkları önemli payların yanısıra, yurt içinde üretilen değerlerin yurt dışına aktarılmasına da aracılık eden verimsiz faaliyetlerdir. Arsa spekülâsyonu, oto alım - satımı gibi ticaret ve komisyonculuk karışımı faaliyetlerde; avukatlık, malî müşavirlik, gümrük komisyonculuğu gibi serbest mesleklerde miktarı belirsiz gelirler kazanılmaktadır. Bu faaliyetlerde elde edilen gelirlerin bir kısmı artık değerin diğer mülk sahibi sınıflarla paylaşılması anlamına gelir. Bir kısmı ise çeşitli üretici sınıf ve tabakaların ellerinde kalabilmiş değere kısmen el konması anlamına gelir. Bu sonuncu hale örnek olarak mahkemelere işi düşen emekçi vatandaşların ödemeye mecbur kaldığı avukat ücretlerini, araç sahibi şoförleri dolaylı olarak kendilerine çalıştıran otomobil komisyoncularını ve yedek parçacıları gösterebiliriz.

Bölüşüm ilişkileri açısından üzerinde biraz daha uzunca durulması gereken bir verimsiz faaliyet, Türkiye'de özel bir önem taşıyan bankacılıktır.

Soru 67 Türkiye'de bankacılık bölüşüm ilişkileri açısından ne gibi özellikler taşır?

Türkiye'de üretici sınıfların ve orta halli vatandaşların tasarruflarını bir emme basma tulumba gibi toplayıp tüccar, kapitalist ve büyük çiftçilerin emrine tahsis eden büyük bir mekanizma vardır: Bankacılık.

Kapitalist bir sistemde emekçilerin tasarrufu, 42. soruda anlatıldığı üzere, burjuvazinin yatırımı anlamına gelir; bunu mümkün kılar. Türkiye'deki durum da bu gerçeğe uymaktadır. Kısa vadeli ticarî mevduat hariç, burjuvazi parasını banka mevduatı gibi verimsiz bir şekilde tutmak istemez. Bu yüzden banka mevduatı Tür-

kiye'de esas olarak ticaret, sanayi ve tarım burjuvazisinin değil, orta halli vatandaşların küçük tasarruflarından meydana gelir. Nitekim 1967'de küçük tasarruflar banka mevduatının % 68'ini; devlet kurumlarına ait mevduat % 13'ünü; ticarî mevduat ise % 19'unu meydana getirmiştir.

Buna karşılık banka kredilerinin esas olarak büyük toprak sahiplerine, ticaret ve sanayi burjuvazisine yöneldiğini görüyoruz. Kapitalist sınaî işletmeler Türkiye'de öz kaynaklarından çok banka kredileriyle ve serbest piyasa tefecilerinden sağladıkları fonlarla faaliyet gösterebilir ve genişlerler. Aynı şey ticaret burjuvazisi için de söylenebilir. Büyük çiftçinin sağladığı kredinin önemli bir kısmı ise tefeci sermayesi şeklini alarak küçük toprak sahiplerinin başlıca sömürülme vasıtası olur. Kredilerin dağılımı ile ilgili rakamlar bu gerçeği ana hatlarıyla yansıtmaktadır. 1967 yılı için toplam kredilerin % 12'si kamu kuruluşlarına; en iyimser bir tahminle % 18'i ise üretici tabakalara ve orta hali vatandaşlara (yani esas olarak küçük mevduat sahiplerinin ait olduğu sosyal gruplara) dağıtılmıştır (1). Buna karşılık kredilerin % 49'undan fazlasını ticaret burjuvazisi, % 16'sını büyük çiftçi ve toprak ağaları, % 5'e yaklaşan bir oranını ise sanayici kapitalistler almışlardır. Farklı bir ifadeyle toplam banka mevduatının sadece % 19'unu sağlayan burjuvazi, banka kredilerinin % 70'ine el koymuştur.

Geniş kitlelerden toplayıp burjuvaziye kaynak dağıtarak özel sermaye birikimini hızlandırıcı bir rol oynayan bankacılık, toplanmasını böylece kolaylaştırdığı ar-

(1) Mesken kredilerinin **hepsini (% 8)**, küçük sanatkâr ve esnafa verilen kredilerin de keza hepsini (% 2), ziraî kredilerin ise küçük köylü işletmelerine tahsis edildiği kabul edilen üçte birini (% 8) bu gruba dağıtılıyor farzettik.

tık değerden payını faiz geliri şeklinde almaktadır.

Bankalar, ülkemizde üstelik tekelci kapitalist rekabete özgü tipik israfçı kuruluşlar halini almışlardır. Bankaların şube sayısı 2000'i aşmıştır; reklam, ikramiye v.s. yollarla israfçı rekabet içindedirler ve böylece artık değerden elde ettikleri payın önemli bir kısmını verimsiz ve gereksiz masraflara tahsis etmektedirler. Kredilere uygulanan faiz hadlerinin kanunla sınırlanması ve serbest piyasadaki faiz hadlerinin altında olması yüzünden özel sektörün kredi talebi karşılanamamakta, kredilerin özel teşebbüsler arasında dağıtılmasında keyfî ölçüler, siyasî nüfuz, yetkili bankacıların artık değerden ilâve şahsi paylar almalarına yol açan yolsuzluklar gittikçe yaygınlaşmaktadır.

Soru 68 Türkiye'de devlet işletmeciliğinin genişliği ne kadardır?

Tarımda devlet işletmelerinin kapladığı yer bir hayli sınırlıdır. Devlet Üretme Çiftlikleri ve diğer devlet işletmeleri, 1963 yılında 408.000 hektarı, yani işlenen arazinin yaklaşık olarak % 2'sini kullanmaktadır. Buna karşılık tarım dışında devlet işletmeciliği oldukça geniş bir yer kaplamaktadır.

Devlet işletmeciliği Türkiye'de şu şekillerde tezahür eder:

1. Sermayesinin tamamı devlete ait olan iktisadî devlet kuruluşları. Bunların bir kısmı «İktisadî Devlet Teşekkülü» diye adlandırılan bir statüde, bir kısmı ise özel kanunlarla kurulmuş işletmelerdir. Üretici faaliyet gösteren kuruluşların sayısı 20'dir.

2. Sermayesinin yarıdan fazlası devlete ait olan ve çoğunlukla Anonim Şirket şeklinde örgütlenmiş işletme-

ler. Bunların bir kısmı yine İktisadî Devlet Teşekkülü statüsündedir; bir kısmı ise sadece sermayesine devletin hâkim olduğu ortaklıklardır. 1967 yılında bu gruptaki kuruluşlardan sınaî (veya hiç olmazsa geniş anlamda üretken) faaliyette bulunanların sayısı 47'dir.

Bu iki grup dışında devletin (bütçeden veya diğer iktisadî devlet kuruluşları vasıtasıyla) sermayesine katıldığı, fakat devlet hissesinin % 50'nin altında kaldığı (9'u tasfiye halinde olmak üzere) 80 şirket vardır. Bunların içinde üretken olmayan çok sayıda ticaret, sigortacılık şirketleri, bankalar vardır. Bu gruba giren üretken şirketleri dahi devlet işletmeciliği içerisinde saymamak gerekir. Özel şirketlerin sermayece devlet tarafından takviyesi ve arkasından yatırılan devlet sermayesinin batmaması için devlet bankalarının kredi musluklarının açılması, millî kaynakların devletçe burjuvaziye devredilmesinin önemli bir halidir ve bu son gruptaki ortaklıklar için bahis konusudur.

Bu açıklayıcı bilgilerden sonra tarım dışındaki üretken faaliyetler içinde devlet işletmeciliğinin kapladığı yeri kapitalist işletmelerle karşılaştırarak tesbit edelim.

İşçi sayısı bakımından karşılaştırırsak, imalât sanayiinde, ulaştırmada, haberleşmede ve üretken hizmetlerde 1963 sayımına göre 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerindeki 418.000 işçinin % 57'si yani 237.000'i devlet işletmelerindedir. (Sırf imalât sanayii alınırsa bu oran % 45'e düşmektedir.) Tarım dışında maddî üretimin yapıldığı üç ilâve faaliyet kolunun 1963 için işçi istihdamını yaklaşık olarak biliyoruz ama bunun devlet işletmeleri - özel teşebbüsler arasındaki dağılımı bu sayımda tesbit edilmiş değildir. Bu üç sektör; inşaat (146.000 işçi), madencilik (58.000 işçi) ve elektrik, gaz, su (21.000 işçi)-dir. Bunlardan sonuncusuna devlet işletmeciliği hemen

hemen tamamen hâkimdir (1). Madencilikte, takriben 5.000'i memur ve müstahdem olmak üzere 48.000 civarında insan devlet sektöründe çalışıyordu. İnşaat sektörüne ise özel teşebbüs aşağı yukarı hâkim durumdadır. 225.000 işçinin çalıştığı bu üç faaliyet kolunda 80.000 işçiyi devlet işletmelerinde tahmin ediyoruz. Bu durumda, 1963 yılında tarım dışında üretken faaliyetlerde ve büyük (10 ve fazla işçili) işletmelerde çalışan emekçilerin 643.000 kişilik bir kitle teşkil ettiğini ve % 52'sinin devlet işletmelerinde (331.000 kişi), % 48'inin kapitalist üretimde (311.000 kişi) çalıştığını tahmin edebiliriz.

643.000 kişilik kitlenin en az % 10'u gerek kapitalist işletmelerde gerekse devlet işletmelerinde üretken olmayan faaliyetlerde, büro hizmetlerinde, idarî görevlerde çalışmaktadır. Bu tip üretken olmayan istihdamın devlet işletmelerinde daha geniş olduğu imalât sanayiinde gözleniyor (2). Bu durumda tarım dışındaki üretken işçilerin büyük işyerlerinde asgarî 580.000 kişi civarında bulunduğu; bu grubun devlet ve kapitalist sektörler arasında yarı yarıya dağıldığı gerçeğe bir hayli yakın olsa gerektir.

İşçi sayısı bakımından kapitalist işletmeler kadar bir yer kaplayan devlet sektörünün, yaratılan katma değer, dağıtılan ücretler açısından özel sektörün ilerisine geçtiğini görüyoruz. Ortalama ücretlerin ve işçi üretkenliğinin özel teşebbüslerden daha yüksek olması yüzünden imalât sanayiindeki toplam ücretlerin % 51'i; kat-

(1) Resmi yayınlara göre 1963 yılında inşaat sektöründe 325.000 kişi çalışmaktadır; bu toplamın 146.000'i sigortalı işçidir ve biz büyük üretim sınırları içine bunları aldık. Geri kalan 179.000 kişi, küçük üretimdeki işçiler arasında sayılmıştır.

(2) Üretimde çalışmayan personelin toplam emekçilere oranı 1963 sayımına göre imalât sanayiindeki devlet işletmelerinde % 18, kapitalist işletmelerde % 11'dir. Bu oran madencilikte % 8 civarındadır.

ma değerin % 53'ü devlet işletmelerine aittir (3). Ayrıca, enerji tüketimi, üretim araçlarının gelişkinliği, ortalama işletme büyüklüğü bakımından devlet işletmeleri kapitalist işletmelerden ileridir. Bu durumda, tarım dışındaki büyük işletmelerde yapılan üretken faaliyetlerde işçi sayısı bakımından devlet işletmeleri kapitalist işletmeler kadar bir yer kaplamakla beraber, üretkenlik ve maddî kaynaklara hâkimiyet bakımından özel sektör aşılmaktadır.

Soru 69 Devlet işletmeciliği Türkiye'de bölüşüm ilişkileri açısından ne gibi özellikler gösterir?

Devlet işletmeleri, Türkiye'de kendi bünyesinde çalışan işçi ve memurlara, ürettikleri malların tüketicilerine ve ortaklıklar kurduğu özel sermayeye karşı bir hayli cömert davranan kuruluşlardır. Bunu, gerektiğinden fazla personel, özellikle memur çalıştırarak; işçilerin ücret artışı taleplerine karşı kapitalist işletmelerden çok daha az direnerek; mamulleri için bazı hallerde maliyetin dahi altında, fakat genellikle piyasa şartlarında teşekkül edecek fiyattan daha düşük fiyatlar tesbit ederek ve özel sermayeyle kurdukları ortaklıklarda daima kapitalist sınıfın lehine şartlar uygulayarak gerçekleştirirler. Bu, «yüksek istihdam, yüksek ücret, düşük fiyat ve özel sektöre kaynak transferi» politikası, devlet işletmelerinin, kârın azamîleşmesi peşinde olan kapitalist işletmeler gibi serbest piyasa şartlarına tamamen tabi olmaması ile mümkün olur.

(3) Hatırlanacağı gibi imalât sanayiimdeki devlet işçileri de toplamın % 45'ini meydana getiriyordu.

İstihdam politikası açısından bakacak olursak imalât sanayiindeki devlet işletmelerinde 1963 sayımına göre 4,4 üretken işçiye bir memur düşerken, kapitalist işletmelerde 7,8 işçiye bir üretken olmayan idare veya büro personeli düşmektedir. Farklı bir ifadeyle, devlet işletmelerinde müstahdemin % 18'i; kapitalist işletmelerde ise % 11'i doğrudan doğruya üretici değildir. Üretken işçi istihdamının dahi devlet işletmelerinde uygulanan tekniğin gerektirdiği seviyeyi aştığını gösteren bazı belirtiler vardır. Öte yandan devlet işletmelerindeki ortalama ücretler kapitalist işletmelerdeki ücretlerin üstündedir; daha da önemlisi, aradaki farkın 1950'den bu yana artmış olduğunu istatistikler göstermektedir. Maliyetleri yükselen bu iki etkene, İktisadî Devlet Teşekkülleri için, 1969 Yılı Programı'nın dahi itiraf ettiği gibi «pek çok halde yük teşkil eden» özel teşebbüsle iştirak ve ortaklıklardan doğan sermaye transferleri de eklenip, düşük fiyat politikası ile birleşince, devlet işletmelerinin bir çoğu büyük açıklar vermekte, zarar etmektedirler.

Bu, tabiî bir sonuçtur. Tek taraflı ihsan dağıtmak; hiç kimseye zarar vermeden herkesi memnun etmek elbette mümkün olamazdı. Cömertçe dağıtılan ihsanların bir maliyeti vardır. Bu da, devlet işletmelerinin verdiği yıllık açıklar ve artan borç yükü ile belirmektedir; açığın kapatılmasına, borçların karşılanmasına katılan sınıf ve tabakalar böylece devlet işletmeciliğine hâkim olan mirasyedi politikasının yükünü çekmektedir. Zarar etmeyen devlet işletmelerinde dahi, kârların seviyesi, işletmelerin normal yatırım ve genişleme ihtiyaçlarının çok altında kalmakta; böylece yatırımların finansmanında dış kaynaklara ihtiyaç artmaktadır.

1969 Programına göre, 25 adet üretken iktisadî devlet teşekkülü içinde 1967 ve 1968'de 8'er tanesi açık vermiş; 1969 yılı için ise 10'unun açık vermesi programlan-

mıştır. İncelenen işletmelerin tümü 1967'yi 51 milyon liralık bir kaynak ilâvesi ile kapattıkları halde 1968'de 616 milyon TL. açık vermişler; 1969'da ise 1 milyar 283 milyon TL. açık programlanmıştır. Yatırımların finansmanındaki açık (yani kendi kaynaklarının dışından finansman) 1967'de 764 milyon TL. 1968'de 1 milyar 307 milyon TL. 1969'da ise (programlanan) 2 milyar 236 milyon TL.'dir.

Gelir dağılımı açısından bu durumun değerlendirilmesi için bu açıklara sebep olan mirasyedi politikasından yararlananlarla, açıkların kapatılmasına katılan sınıf ve tabakaların karşılaştırılması gerekir.

Devlet işletmelerinin mirasyedi politikasından yararlananlar; bu işletmelerle aynı teknolojik seviyedeki kapitalist üretimde belirlenecek işçi ücretlerinin üzerinde ücret alan; serbest piyasa şartlarının tayin edeceği istihdam seviyesini aştığı oranda çalıştırılan işçiler ve memurlarla; bu işletmelerin ürünlerini tüketenler içinde normal piyasa şartlarında belirlenecek fiyattan düşük fiyat ödeyenler (bunların bir kısmı özel sınaî teşebbüslerde kullanılacak demiri, enerjiyi, ham maddeyi, yakıtı, nakliye hizmetlerini v.s. devlet işletmelerinden ucuza temin eden kapitalist sınıf, veya düşük fiyat politikasının yarattığı karaborsacı tüccar; bir kısmı ise geniş tüketici yığınlarıdır) ve nihayet devlet sermayesiyle ortaklığın sağladığı finansman ve kredi imkânlarıyla büyük kârlar elde eden sermayedar gruplardır.

Bu politikaların meydana getirdiği borçlar, açıklar, özellikle yatırımların finansman açıkları nasıl, kimlerin katkıları ile kapatılıyor? Açıkların devlet bankaları ile Sosyal Sigortalar Kurumu ve Emekli Sandığı gibi emekçilerin tasarruflarını toplayan kurumlardan ve nihayet genel devlet bütçesinden kapatıldığı biliniyor. Demek ki, banka mevduatına en büyük katkıyı yapan kü-

çük tasarruf sahipleri ile tasarrufları Emekli Sandığı ile Sosyal Sigortalar Kurumunda toplanan emekçiler ve devlet bütçesindeki kamu gelirlerini sağlayan vergi mükellefleri devlet işletmeciliğinden doğan yükleri farketmeden sırtlanan gruplardır. Vergi hâsılatına, 71. soruda açıklanacağı üzere, gelirlerine oranla en çok katkıda bulunan grupların tarım dışındaki emekçiler olduğu dikkate alınırsa, şu izlenim doğmaktadır: Devlet işletmeciliğinin ihsan dağıtma politikasından doğan yüklere varlıklı sınıfların katkısı bu politikadan sağladıkları maddî yararların daha altındadır.

«İhsan dağıtma» ifadesini, devlet işletmelerindeki işçilere uygulamamak gerekir. Bu emekçiler, kapitalist işletmelerdeki işçilerden daha yüksek ücretler alabilmekte iseler, küçük talep oynamaları halinde kitlevî olarak işten çıkarılma tehlikesinden nispeten daha uzak iseler, bunları karşılıksız olarak dağıtılan «ihsanlar» olarak göremeyiz. Piyasa şartlarının sağlayacağı seviyelerin üstünde ücret ve istihdamın sağlanması, bu kesimdeki işçilerin yarattıkları değerin hepsini elde etmeyi başardıkları anlamına gelmez. Yukardaki açıklama gösteriyor ki, devlet işletmelerinin içinde bulunduğu karmaşık ilişkiler sonucunda, bu işletmelerde çalışan işçiler ellerinde tutamadıkları değer fazlasını: 1) Aynı işletmelerde çalışan verimsiz memurlara, idarî personele; 2) ürünleri ucuza tüketen özel teşebbüse sağlanan ilâve kâr şeklinde kapitalist sınıfın bir kesimine; 3) sermaye transferleri yapılan şirketlerin hissedarlarına ve 4) sınırlı olarak ta tüketiciler yığınına kaptırırlar (1). Bu kaptırma mekanizma-

(1) Devlet işletmelerinin satış fiyatları ile geniş tüketici yığınların alım fiyatları arasına (bir kısmı, aynı ürünleri tüketen kapitalist işletmelere uygulanmayan) çeşitli vasıtalı vergiler girer. Bu yüzden devlet işletmelerinin düşük fiyat politikasından geniş tüketici yığınların yararlanma derecesi çok sınırlıdır.

sım mümkün kılacak çeşitli malî transferler ise (açıkların kapatılması şeklinde) emekçi tabakaların tasarrufları ve daha ziyade emekçilere yüklenen vergi hâsılatı ile yapılır. Böylece devlet işletmeciliğine hâkim olan bölüşüm ilişkilerinin de sömürme ilişkileri olduğu ortaya çıkıyor.

Soru 70 Türkiye'de devlet maliyesinin gelir dağılımı üzerinde ne gibi etkileri vardır?

Türkiye'de devlet (işletmecilik dışındaki) verimli faaliyetlerini parasız kamu hizmetleri adı altında ifa ederken; üretken olmayan faaliyetlerde bulunurken ve bütün bu işlerin finansmanı için vergi toplarken gelir dağılımını etkiler; etkileme tarzı esas itibariyle 18. soruda kapitalist sistemle ilgili açıklamalardaki gibidir.

Millî eğitim ve sağlık gibi verimli sayılması gereken devlet faaliyetlerinden, karayolları gibi devlete ait alt-yapı yatırımlarından parasız olarak veya çok ucuza yararlanan sosyal sınıf ve tabakaların tesbiti, çetin meseleler taşıyan ve kısaca çözümlenemeyecek bir konudur. Şimdilik şu kadarına işaret edelim ki, toplumumuzun sınıf yapısı her kuruma, her politikaya damgasını vurmuştur. Örneğin yüksek öğretimin parasız olması, kâğıt üzerinde sosyal adalet ilkelerine uyar görünmekle birlikte; aslında üniversite kapıları işçi ve yoksul köylü çocuklarına fiilen kapalı olduğu için; çocuklarını asgarî 15 yıl okutabilme imkânına sahip varlıklı sınıfların ve yüksek öğrenim yapma eğiliminin ve isteğinin geleneksel olarak çok kuvvetli olduğu şehirli orta tabakaların lehine bir sonuç vermekte; böylece eğitim sistemi sınıflı Türk toplumunun özelliklerini taşımaktadır. Devletin üretken hizmetlerinin bu açıdan değerlendirilmesine ve keza verimsiz faaliyetlerinin tahlil ve sınıflandırılmasına, ne gi-

bi amaçlara hizmet ettiğini belirtmeye ayrıca girişmeyeceğiz.

Türkiye'de devlet maliyesinin bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı açısından taşıdığı asıl önemli rol, devlet faaliyetleri dolayısıyle meydana gelen nakdî akımlarla gerçekleşir. Devlet maliyesi, (bazı bakımlardan bankacılık sistemini andıran) bir emme-basma tulumba gibi vergilerle belli sosyal sınıflardan değişen oranlarda topladığı nakdî kaynakları devlet harcamaları ile aynı sosyal sınıflara (veya başkalarına) farklı oranlarda akıtır. İşte sosyal sınıflar arasında bütçe vasıtasıyla meydana gelen ve örneğin 1972 malî yılında 50 milyar lirayı aşacak olan bu akımın kısaca da olsa incelenmesi, devlet maliyesinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini ortaya koyacaktır.

Önce vergilerden başlayalım.

Soru 71 Türkiye'de vergi sistemini bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı açısından değerlendirebilir miyiz?

İlk önce bir hususa dikkati çekelim: Herhangi bir vergi sisteminin gelir dağılımı açısından değerlendirilmesini yaparken, çeşitli sosyal grupların toplu olarak veya fert başına (ortalama) ödedikleri vergi **miktarına** bakarsak yanılırız. Ödenen vergiyi, incelenen grupların gelirine **oranlamalıyız.** Çeşitli sosyal gruplar içinde hangi grup gelirine **oranla** en yüksek vergiyi ödüyorsa, vergi sistemi gelir dağılımını en ziyade o grup aleyhine değiştiriyor demektir.

Örneğin Türkiye'de burjuvazinin fert başına ödediği vergi **miktarı** ortalama bir emekçinin ödediği vergi **miktarından** fazladır. Ancak bu, vergilerin gelir dağılımını burjuvazi aleyhine, emekçiler lehine değiştirdiğini gös-

termez; zira biraz daha yakından baktığımızda burjuvazinin elde ettiği gerçek gelir toplamının diyelim % 15'ini; emekçilerin ise % 25'ini vergi olarak ödediğini tesbit edersek, vergi sisteminin gelir dağılımını emekçiler aleyhine, burjuvazi lehine değiştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Türkiye'deki vergileri bu açıdan ele alalım.

Meseleyi mümkün mertebe basit tutmak için vergileri üç gruba ayırıyoruz. Birinci grupta, esas itibariyle ithalatçı veya toptancı tüccardan, imalâtçıdan ve sınaî işletmeden toplandığı halde 20. soruda açıklandığı şekilde fiyatlar yükseltilerek tüketici yığınlara devredilen, yani tüketim harcamaları ile ödenen vergiler vardır. Bunlara genellikle **vasıtalı vergiler** denir ve Türkiye'deki uygulamasıyla vergi mülkellefi olan imalâtçı veya tüccar verginin **tümünü** fiyata devreder Vasıtalı vergiler içinde esas itibariyle varlıklı sınıfların yaptığı belli muamelelerden toplanan bir iki vergiyi ayırırsak (1) 1963 vergi tahsilât rakamlarına göre tüketici yığınlardan toplanan vergilerin 5.221 milyon TL olduğunu ve toplam vergi hasılatının % 62'sini meydana getirdiğini görüyoruz (2). 21. soruda açıklandığı gibi bu tür vergiler yoksul tabakalara zenginlerden, emekçi sınıflara varlıklı sınıflardan ve burjuvaziden daha ağır oranda yüklenir; gelir dağılımını yoksul tabakalar ve emekçiler aleyhine değiştirir.

İkinci grup vergiler ücretli ve maaşlı emekçilerin tüketim harcamaları yaparken değil, doğrudan doğruya ge-

(1) Banka ve sigorta muameleleri vergisi ile emlâk alım vergisi gibi.

(2) Vergi rakamlarını 1963'ten almamızın nedeni, o yıl için yapılan bir gelir dağılımı araştırmasında burada sözü edilen gruplara ait gelir toplamlarının tahmin edilmiş olmasıdır. Bu sayede 1963 yılı için sosyal grupların vergi ödeme oranlarını tahmin edebiliyoruz. 1963'ten sonra vergi sistemimiz 1970 yılındaki değişikliklere kadar esas itibariyle aynı kalmıştır.

lirlerinden ödediği vergilerdir. Bu vergiler işveren tarafından ücret veya maaş ödenirken kesilir ve maliyeye yatırılır. Emekçilerin ücret ve maaşlarından toplanan gelir vergisinin toplamı yine 1963 rakamlarına göre 1.172 milyon TL., genel vergi hâsılatına oranı ise % 14 idi.

Nihayet bir de emekçi olmayan sınıfların (ticaret ve sanayi burjuvazisi, büyük çiftçiler, serbest meslek sahipleri gibi) ödemekle mükeller oldukları, fakat tüketicilere ve emekçi sınıflara devredemedikleri vergi türleri vardır (1). Esas itibariyle artık değerden ödenen bu vergi türlerinin 1963'te toplamı 1.984 milyon TL, vergi hâsılatı içindeki oranı ise % 24 idi.

İlk gruptaki vasıtalı vergilerin, mahiyetlerinden ötürü emekçi ve yoksul tabakaların gelirlerine daha yüksek oranda yüklendiğini söylemiştik. Şimdi ikinci ve üçüncü grup vergileri (yani toplam vergi hâsılatının % 38'ini) bir arada ele alarak aynı açıdan karşılaştıralım.

Bunu yapabilmek için 1963 yılının gelir dağılımına ait rakamlara ihtiyaç var. Devlet Planlama Teşkilâtınca yapılan Gelir Dağılımı Araştırması'nın sağladığı bilgilerden yararlanılarak o yıl için ikinci grup vergileri ödeyen işçi ve memurların gelirler toplamı 9.631 milyon TL. tahmin edilmiştir. 1963 yılında ücret ve maaşlardan ödenen gelir vergisi tahsilâtı ise 1.172 milyon TL olduğuna göre, emekçilerin gelirlerinin doğrudan doğruya % 12,2'si vergi olarak alınmaktadır.

---

(1) Ticarî, ziraî, serbest meslek, gayrı menkul ve menkul sermaye kazançlarına uygulanan ve beyannameye tabi gelir vergisi, kurumlar, bina savunma, veraset-intikal, motorlu taşıtlar, emlâk alım, banka ve sigorta muameleleri vergileri. Aslında bunlardan bazılarına emekçi sınıfların katılması vardır; kurumlar vergisinin ise, hiç olmazsa kısmen, fiyatlara devredilmesi mümkündür. Açıklamaları mümkün mertebe basit seviyede tutmak için bu hususları ihmal ediyoruz.

Aynı yıla ait beyannameli gelir vergisi mükelleflerinin (yani esas itibariyle tarım dışındaki ticaret ve sanayi burjuvazisi ile serbest meslek erbabının) gelirlerini D.P.T.'nın yukarda zikredilen araştırması 15.100 milyon TL tahmin ediyor. Buna karşılık aynı grubun üçüncü grup vergilerden ödediği miktarın (1.984 milyon TL) gelir toplamına oranı % 13,1'dir.

Görülüyor ki toplam vergilerin % 38'ini meydana getiren gelir, kurumlar gibi **vasıtasız vergilerin** (ve hatta bunlara daha ziyade varlıklı sınıflara ait bir iki vasıtalı vergiyi de eklediğimizi hatırlatalım) emekçi sınıflarla varlıklı sınıfların gelirlerine yüklenen oranları aşağı yukarı aynıdır (% 12,2 ile % 13,1). Halbuki bu grup vergiler, maliyeciler tarafından «sosyal adaletçi», «gelir eşitsizliklerini azaltıcı» gösterilen; müterakki (artan oranlı) tarifelerin uygulandığı vergi türleridir. İşte bu «âdil» vergilerin bir bütün olarak emekçi sınıflarla varlıklı sınıflar arasındaki gelir dağılımını değiştiremediği, aşağı yukarı sabit bıraktığı ortaya çıkmış oluyor (1).

Buna karşılık, vergi hâsılatının geri kalan kısmını (% 62'sini) karşılayan ve geniş tüketici yığınlarından toplanan vasıtalı vergilerin gelir dağılımını yoksul tabakalar ve emekçi sınıflar aleyhine büyük ölçüde değiştirdiğini söylemiştik. Bu durumda bir bütün olarak vergi sisteminin gelir dağılımını (özellikle şehirli) emekçi tabakalar aleyhine değiştirdiği; emekçi gelirlerinin (varlıklı sınıflara kıyasla) daha büyük bir oranının vergi olarak devlet maliyesine kaptırıldığı ortaya çıkıyor.

Yukarda münhasıran varlıklı sınıflar tarafından ödendiğini farzettiğimiz vergilerin bu sınıflara ortala-

(1) **Her sınıf içinde** daha çok gelir elde edenler kaideten daha çok gelir vergisi öderler. Ancak bu, sınıflar arası gelir dağılımı bakımından yukardaki sonucun doğmasına engel değildir.

ma % 13 oranında yüklendiğini açıkladık. Sırf **gelir vergisinin** yükünü varlıklı sınıflarla emekçiler arasında karşılaştıracak olursak, elde edeceğimiz sonuç daha da farklı olur.

Ücret ve maaşlardan toplanan gelir vergisi (1.172 milyon TL), bu gruplara ait toplam gelirin (9.631 milyon TL) % 12,2'sini teşkil ediyordu. Buna karşılık beyannameli mükelleflerin (yani varlıklı sınıfların) ödediği gelir vergisi 1.021 milyon TL. olup bu gruba ait tahminî toplam gelirin sadece % 6,8'ini meydana getirmektedir. Görülüyor ki müterakki gelir vergisi aslında emekçi gruplara daha yüksek bir oranda yüklenmektedir.

Bunun sebebi midir? Kapitalist sistemde gelir vergilerinin gerçek müterakkiliği ile kâğıt üzerindeki müterakkiliğini birbirinden ayıran sebepler Türkiye için de esas itibariyle geçerlidir. Gelir vergileri işveren tarafından kesilerek ödenen ücretli ve maaşlı emekçilerin, vergi kaçakçılığı yapma; kanunun boşluklarından yararlanarak vergiden kaçınma imkânları yoktur. Buna karşılık gelirini vergi dairesine beyan eden, ve bu beyannameye dayanılarak vergi borcu tesbit edilen tüccar ile kapitalistlerin ve avukat, hekim gibi serbest meslek erbabının vergi yükünü hafifletme yolları sonsuz denecek kadar zengindir. Üstelik gelir vergisi kanunumuz normal emekçi vatandaşlar için gelir addedilen birçok unsuru bu grup için vergiye tabi gelir saymamıştır.

Yine 1963 yılını örnek alırsak beyannameli mükellefler 15.100 milyon TL. lık tahminî gelirlerinin sadece % 28'ini, yani 4.278 milyon TL'nı beyan etmişlerdir. Bu miktarın 3.717 milyon TL.sı vergiye tabi gelir addedilmiştir. Böylece grubun ödediği gelir vergisi tutarı vergiye tabi addedilen gelirlerinin % 27'si; beyan edilen gelirlerinin % 24'ünü bulduğu halde tahminî gerçek gelirlerinin % 7'sinin altında kalmaktadır.

Farkın bir kısmı kaçakçılıktan doğuyor. Kanunen beyanı gerektiği halde beyan edilmeyen, yani kanunsuz olarak kaçırılan gelirleri, hesap uzmanları gelir ve kurumlar vergilerinde ortalama olarak % 40 oranında tesbit etmiştir. Uzmanların incelemelerinde tesbit edilmeyenlerle beraber kaçakçılık oranlarının çok daha artması mümkündür (1). Buna ilâveten kanunun aralık bıraktığı çeşitli kapıları ardına kadar açarak, böylece kanun dahi ihlâl edilmeden vergi dışı tutulan birçok gelir unsuru vardır.

En mükemmel sosyal adalet aracı olduğu iddia edilen müterakki gelir vergisinin Türkiye'deki gerçek durumu işte böyledir.

Acaba Türkiye'de doğrudan doğruya vergilenmeyen sınıf ve tabakalar var mıdır? Türkiye'de bütün sosyal gruplar tüketici oldukları oranda vasıtalı vergiler öderler; böylece vergi ödemeyen sosyal grup yoktur denebilir.

Ancak vasıtalı vergilerin dışında doğrudan doğruya vergilenmeyen veya ihmal edilecek derecede hafif vergilenen sosyal gruplar vardır. Tarımdaki küçük üreticiler, hatta büyük çiftçiler bunlardandır. 1963'ten bu yana çiftçilerin ödediği gelir vergisinin, toplam vergi hâsılatı içindeki yeri % 1'i aşmamıştır. Aynı şekilde küçük esnaf, zanaatkâr, küçük ticaret erbabının da 1963'te 41, 1967'de 44 milyon TL gelir vergisi ödediğini görüyoruz. Halbuki 400.000 kişilik bir mükellefler kitlesi teşkil eden bu grup D.P.T.'nın araştırmasına göre (muhtemelen abartılmış bir tahminle) 5,7 milyar TL. gelir etmektedir. Böylece, bir bütün olarak tarımcı nüfusun ve küçük burjuvazinin esnaf ve zanaatkâr kesiminin, tüketimden alınan vergileri saymazsak, vergilenmediği söylenebilir.

---

(1) Kaçakçılığın veraset ve intikal vergisinde % 80 civarında olduğu tesbit edilmiştir.

Farklı bir ifadeyle Türkiye'de doğrudan doğruya vergilenen iki büyük grubun, tarım dışındaki burjuvazi ile yine tarım dışındaki ücretli ve maaşlı emekçiler olduğu; diğer bütün grupların (ve tabiî ki ilk iki grubun da ilâvesiyle) esas itibariyle tüketimleri dolayısıyle vergilendiği söylenebilir.

Şimdiye kadar söylediklerimiz genel bütçeye dahil vergileri kapsamaktadır. Mahallî idarelere (il özel idarelerine, belediyelere ve köylere) ait çeşitli vergi ve resimlerin üzerinde durmuyoruz. Şu kadarına işaret edelim ki, gayri menkul sahiplerinden alınan bina (ve çok cüzî bir meblâğ tutan arazi) vergisi ile, doğrudan doğruya köy nüfusundan alınan salma gibi bir iki vergi dışında mahallî idare gelirlerinin büyük kısmı tüketimden toplanan vasıtalı vergilerden meydana gelir ve dolayısıyle genel bütçeye dahil vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini sadece kuvvetlendirir.

Soru 72 Devlet harcamalarının sosyal gruplar ve kurumlar arasında dağılımı nasıldır?

Devlet çeşitli faaliyetlerinin ifası için vergi hâsılatını ve diğer kamu gelirlerini harcarken bu harcamalar ilk ağızda çeşitli sosyal grupların gelirlerini meydana getirir. Daha sonra bu gruplar da bu şekilde ellerine geçen geliri ekonominin çeşitli kesimlerine harcarlar ve böylece bir dizi etki meydana gelir; başka grupların da gelirleri artar. Ancak biz şimdilik sadece devlet harcamaları ile ilk aşamada kimlere gelirler sağlandığına bakacağız, bunu izleyen etkiler zincirine değil.

Bir örnek olarak 1968 bütçesinin 22.580 milyon TL.'lık harcamasından hareket edelim. Bu harcamaların % 37'sine yakın bir kısmı, yani 8.300 milyon TL., 400.000 ci-

varındaki devlet memurunun maaş, yolluk, ödeneklerini; emekli aylıklarını; ve burs, ödül v.s. şeklinde yapılan diğer **personel ödemelerini** meydana getirir.

Devlet bütçesinin % 38'ini aşan bir kısmı, yani takriben 8.600 milyon TL. devletin piyasa vasıtasıyla; tüccar, ithalâtçı, müteahhit, imalâtçıdan yaptığı alımlara, onlara yaptırdığı yatırımlara ve hizmetlere harcanır. İş adamları, tüccar, müteahhit ve sanayiciler böylece gelirlerinin bir kısmını devlet talebini karşılarken, devlete ait işleri yaparken elde ederler; devlete sağlanan yatırım ve tüketim malları yurt içinde üretilmekte ise bunların üreticileri, işçi ve köylüler de devlet harcamalarından pay alırlar.

Devletin özel sektöre yaptığı bu 8,6 milyar TL'lık harcaması olmasa idi; dolayısıyle devlet 8,6 milyar TL. daha az vergi toplasa idi, şimdi devletle iş yapan özel teşebbüsün bir kısmı, böylece gelirleri artan vergi mükelleflerinin ilâve talebini karşılayacaktı. Ancak bu, devletle iş yapan bütün özel teşebbüs erbabı için doğru değildir. Bunu daha iyi anlamak için sözü geçen 8,6 milyar TL. nın dökümünü görelim.

Özel teşebbüse yönelmiş devlet harcamalarının bir kısmı (1968 bütçesinde aşağı yukarı 1.500 milyon TL ile kamu giderlerinin % 7'sine yaklaşan bir bölümü) devletin ve resmî dairelerin, ordunun carî faaliyetleri için gerekli malzeme, yiyecek ve hizmetlere harcanır. Bu malzeme ve hizmetleri devlete sağlayan tüccar ve imalâtçı esas itibariyle özel şahıs ve şirketlerle de iş yapabilecek bünyededir; bunlar, yüksek ve risksiz sürüm sayesinde piyasa ortalamalarını aşan kârlar elde etseler dahi, mahiyet itibariyle devlet talebi olmasa idi tamamen silinip gidecek bir grup değildirler.

8,6 milyarın içinde yer alan bir diğer harcama grubu makina-teçhizat alımına, silâhlı kuvvetlerin çeşitli silâh,

araç, gereç, mühimmat ve aletlerine tahsis edilen ve tahminen 1.400 milyon TL'm (toplamın % 6,4'ünü) bulan harcamalardır (1). Büyük kısmı ile ithal edilen bu gruptaki malzeme, devlet ithalâtı dahi iş adamları tarafından yapıldığı sürece, ithalâtçı tüccarın açıktan milyonlarca TL. kazanç sağlamasına vesile olmaktadır.

Nihayet devletin özel teşebbüs kanalıyla yaptığı harcamaların üçüncü grubu devlete ait inşaat için yapılan harcamalardır. Millî savunma faaliyetlerine dahil olanlarla birlikte 5.700 milyon TL'na yaklaşan ve bütçe giderlerinin 1/4'ini bulan «yapı, tesis ve büyük onarım» giderlerinin hemen hemen hepsi (2) ihale usulü ile müteahhitlere yaptırılan işlerin karşılığıdır. Bir grup olarak varlıklarını devletle yaptıkları işe, devlet inşaatının ihale sistemiyle yürütülmesine borçlu olan bu kimselerin özel durumları üzerinde ayrıca, 74. soruda duracağız.

Görülüyor ki, devletin özel teşebbüs vasıtasıyle, piyasadan elde ettiği tüketim ve yatırım malları ve hizmetlerin iki grubu, yani devletin makina, teçhizat, alet v.s. ithalâtı ve devlet inşaatı için yapılan harcamalar, sırf devletle iş yaptıkları için var olan, kazançlarını münhasıran devlete borçlu iki grup iş adamı yaratmıştır. Devlet faaliyetlerinin ithalât ihtiyacı devlet kurumları ile karşılansa idi ve devlet inşaatı, tamamen kamu kurumları

(1) Bütçemizde bu grup giderlerin askerî olmayan faaliyetlerle ilgili 896 miyon TL. yatırım; geri kalan kısmı carî harcamalar içinde gösterilir. Mühimmat ve silâhların pek küçük bir kısmı devlete ait askerî fabrikalardan sağlanmakta ise de bunun tutarını tesbit imkânsız olduğu için toplamdan ayıramadık.

(2) Millî Savunma ve Millî Eğitim Bakanlıklarına ait inşaatın çok cüzî bir kısmı ile karayolları yatırımlarının bir bölümü ve diğer Bakanlıklarda tek tük işler ihaleye verilmeden devletin kendi teknik personelinin yönetimi altında yapılır. Bunların toplam içindeki oranı bilinmemekle beraber % 10'un altında olduğu tahmin edilir.

ve devletin kendi mühendisleri, işçileri ile yapılsa idi; 7 milyar TL. civarında bir meblâğ üzerinden elde edilen müteahhit ve ithalâtçı kârı mevcut olmayacaktı. Muhafazakâr bir hesapla bu iki kalem harcamaya ilişkin olarak 1,5 milyar TL'na yakın bir artık değer kategorisi devlet fonlarının bu kullanılış tarzından doğmaktadır.

Nitekim devlet bazı alımlarını özel imalâtçılar yerine devlet işletmelerinden; ve tüccar yerine Devlet Malzeme Ofisinden sağlamaktadır. Bunların toplamı, tahminen (şimdiye kadar verilen toplamlardan ayrı olarak) 600 milyon TL'nı biraz aşmakta ve bütçe toplamının % 3'ünün altında kalmaktadır.

Bu alımlara ilâveten bütçeden çeşitli devlet kurumlarına, iktisadî devlet teşekküllerine çeşitli isimler altında (resmî bankaların elindeki devlet tahvillerine ödenen faizler, devlet işletmelerine sermaye temini, yatırımlarının finansmanı gibi) ödemeler yapılmaktadır. Bu ödemelerin bir kısmının kullanılış tarzına ve doğurduğu bölüşüm ilişkilerine devlet işletmelerinin açıklarından bahsederken 69. soruda değinmiştik. Bunların 1968'de toplamı 2,7 milyar TL'na ve bütçe giderlerinin % 12'sine yaklaşmakta idi.

Devletin mülk sahibi şahıslara, özel banka ve şirketlere, kapitalist sınıfa bir maddî mal ve hizmet karşılığı olmadan tahminen 1,5 milyar TL'na yaklaşan bir meblâğı (bütçenin % 6,5'ini) dağıttığını görüyoruz. Özel bankalar ve şahısların elindeki devlet tahvillerinin faizleri, devletin diğer borç ödemeleri, arazî ve bina sahiplerine istimlâk karşılığı yapılan ödemeler bu aradadır.

Yine bu gruba dahil önemli bir ödeme tipine, özel sektörü teşvik fonu adı altında kurulan ve 1968'de 350 (1969'da 600) milyon TL.'nı bulan bir kredi türüne dikkati çekmek gerek. İlk yıllarda hiçbir ödeme yapılmamak şartıyla 15 yıla kadar uzanan vadelerle ve faizsiz

veya çok düşük faizli (% 3 - % 8 arası) kredilerin çeşitli kesimlerdeki kapitalistlere verilmesini sağlayan bu fon, devlet bütçesinden burjuvaziye kaynak dağıtmanın en açık bir örneğidir (1).

Son olarak, bütçe harcamalarının % 4'ü, yani 900 TL. civarında bir meblâğ dış borçların ödenmesi, uluslararası kurumlara iştirak payları gibi biçimlerde yurt dışına gitmektedir.

1968 bütçesinin böylece özetlediğimiz gider gruplarını daha derli toplu sunarsak: Harcamaların yaklaşık olarak % 37'si yani 8.300 milyonu memur, emekli aylıkları, burs v.s. gibi personel giderlerine; % 38'i, yani 8.600 milyonu devletin özel teşebbüs vasıtasıyle yaptığı yatırım ve alımlara; % 6,5'i yani yaklaşık olarak 1.500 milyon TL. mülk sahiplerine, özel şirketlere ve kapitalistlere yapılan transferlere; % 14,5'i, yani 3.300 milyon TL. devlet işletme ve kurumlarına sipariş ve alımların karşılığında veya karşılıksız transfer olarak; nihayet 900 milyonu, yani % 4'ü yurt dışına gitmektedir.

Soru 73 Özel sermaye birikimine devlet harcamalarının katkısı ne kadardır?

Görülüyor ki burjuvazi devlet bütçesinden doğrudan doğruya transfer olarak 1,5 milyar elde etmekte ve devletle olan ilişkilerinde 8,6 milyarlık bir iş hacmi karşılamaktadır. 1963 yılında kapitalist imalât sanayiinde artık değerin gayri safî üretim değerine (çıktılara) oranı kabaca % 22 idi. Aynı oranı 8,6 milyara uygularsak, devletle doğrudan doğruya iş yapan burjuvazinin 2 milyar

(1) Bu fonu doğuran kanun Anayasa Mahkemesince iptal edildi ise de hükümet yeni bir kanun hazırlayarak bu türden fon ödemelerine devam edeceğini açıklamıştır.

TL'na yakın bir artık değere el koyduğunu tesbit ederiz. Öte yandan 8,6 milyar TL.nın, 1968 kapitalist imalât sanayiimdeki gayri safî üretim değerinin 1/3'i değerinde olduğu söylenebilir. Bir kısım imalât sanayiinin devlete satış yaptığı, ayrıca devletle yapılan işlerdeki kâr haddinin muhtemelen daha yüksek olduğu dikkate alınırsa, devletin özel teşebbüsle giriştiği alış verişlerden doğan ve dağıtılan artık değerin imalât sanayiimdeki kapitalist üretimde yaratılan artık değerin 1/3'i ile 1/2'si arasında olduğu tahmin edilebilir. Burjuvaziye devlet bütçesinden yapılan transferleri de dikkate alırsak; bu oran, özel sermaye birikiminde devlet harcamalarının ne kadar önemli bir yer kapladığını gösteriyor.

Soru 74 Müteahhitlerle kapitalistler arasında ne gibi farklar vardır?

Devlete satış yapan tüccar ve imalâtçıdan farklı olarak devlet inşaatlarını ihale yoluyla alan ve yürüten müteahhitler bir sosyal grup olarak varlıklarını devletle yaptıkları işe borçludurlar. Devlet inşaatının büyük hacmi dolayısıyle Türk burjuvazisi içinde oldukça önemli bir yer kaplayan, artık değerin önemli bir kısmına el koyan bir müteahhit tipi vardır. Bu tipin; dinamik, rekabetçi özellikleriyle Batı kapitalizminin gelişmesinde aslî rolü oynamış sanayici-kapitalist tipi ile karşılaştırılması Türk kapitalizminin geri ve kapkaççı karakterini ortaya koyacaktır.

a) Sanayici kapitalist, yatırım kararı verirken üretilecek malın müstakbel talebi, fiyatların seyri ile ilgili tahminlere dayanır. Bu unsurlarla ilgili tahminlerinde daima yanılmış olabilir: Bu yüzden yatırım kararı belirsiz etkenlere dayanan ve risk payı taşıyan bir karardır. Mü-

teahhit ise devlet ihalesini aldığı andan itibaren; talep üzerinde, hatta fiyatlarla ilgili herhangi bir belirsizlik bahis konusu değildir. Yapacağı iş hacmi mukavele ile tesbit edilmiştir. Maliyet unsurlarının fiyatlarındaki yıllık oynamalar ise Bayındırlık Bakanlığınca izlenir ve mukavele şartlarının zaman zaman değişmesini mümkün kılar. O halde talep ve fiyat oynamalarından doğacak riskler açısından müteahhit, sanayici kapitalistten çok daha avantajlıdır. Müteahhit için belirsiz olan tek husus, inşaat süresince çıkacak çeşitli fırsatlara, usulsüzlüklere ne derecede imkân bulunacağı ve bunlara idarenin hangi oranda göz yumacağı sorusudur.

b) Sanayici kapitalist, yatırıma başlarken esas itibariyle öz sermayesine, talî olarak ta bankalardan ve piyasadan elde edilen borçlanmalara güvenmek durumundadır. Türkiye gibi sanayide dış finansmanın çok önem taşıdığı bir ülkede dahi yatırımların 1/3 - 1/2 arası öz kaynaklardan karşılanmaktadır. Yatırımın asıl neması ise yatırım tamamlanıp üretim ve sürüme geçildikten sonra gerçekleşir.

Müteahhit ise ihaleyi alabilmek ve devlet inşaatına başlayabilmek için inşaat bedelinin % 10 - % 15'i tutarında bir banka teminat mektubu dışında çoğu kere pek az kaynağa ihtiyaç duyar. Bankanın müteahhit için devlete kefaleti anlamına gelen teminat mektubunun verilmesinde bankalar kefalet, gayrı menkul ipoteği gibi unsurlar ararlarsa da, aslında bu unsurlar örneğin sanayici kapitalistlere verilen kredilerde de aranır. Bunun dışında inşaatın yürütülebilmesi için gerekli makina-teçhizatın inşaatın başında müteahhitin elinde olması her zaman gerekli değildir; bazı hallerde gerekli üretim araçları devletçe inşaata parasız veya çok düşük bir kira karşılığında tahsis edilir; bazı hallerde müteahhit makina-teçhizatı devlet avanslarını kullanarak piyasadan kira-

lar; bazen de inşaat yürüdükçe elde edilen kârın bir kısmını üretim araçlarını satın almaya yatırır. Her hal ü kârda, inşaat tutarının çok cüzî bir oranını başlangıç sermayesi olarak bizzat sağlama durumundadır. İnşaatın finasmanı, dolayısıyle müteahhit kârı, inşaatın başlangıcında devletin ödediği külliyetli avansla başlar; belli devrelerde pepderpey alınan istihkaklarla devam eder. İnşaat resmen bittiği anda müteahhit kârının hepsini elde etmiş durumdadır.

Böylece devlet inşaatı esas itibariyle kısmen peşinen, kısmen peyderpey devlet tarafından finanse edilir; kâr bu finansman süreci içinde müteahhide intikal eder. Sanayici kapitalist ise öz sermayesini ve kredi kaynaklarını yatırıma bağladıktan uzun bir süre sonra kâra geçer. Devlet inşaatının tahminî bedeli maliyet toplamı üzerinden % 25 kâr haddi konarak hesaplanmıştır. İhalelerde fiyat kırılarak, diyelim % 15'e düşen bu kâr haddi, müteahhidin inşaata getirdiği öz kaynaklarına, yani sermayesine oranlanırsa yıllık olarak hesaplanınca dahi astronomik bir seviyeyi bulacaktır. Sanayici kapitalist için bahis konusu olamayan bu yüksek kâr oranları, Türkiye'de normal ve geleneksel bir kapitalist gelişmeyi köstekleyen etkenlerden biridir.

c) Bu derecede yüksek kâr oranlarının elde edilmesi, müteahhitlerin, elde ettikleri artık değeri piyasadaki parazit unsurlarla bol keseden paylaşmasına yol açar. İnşaatın yürümesi sırasında çeşitli nedenlerle finansman güçlükleri içine düşebilen müteahhit, bir sonraki istihkakın (diyelim 1 milyon TL'nın) elde edilmesi için gerekli ilerlemeyi 100.000 liralık bir açık yüzünden gerçekleştiremiyorsa, bu finansman açığını piyasadan kapatabilmek için olağanüstü yükseklikte faiz hadleri ödemeye razı olacaktır. Piyasa faiz hadlerini sunî ve anormal bir seviyede tutan bu durum tabiî ki normal şartlar

altında faaliyet gösteren sanayici kapitalistleri finansman güçlükleri altında boğmakta ve sıhhatli bir kapitalist gelişmeyi kösteklemektedir.

d) Artık değerin bir kısmı da daha ihaleye girme anında rakip firmalara verilen «çekilme payı»; bankalara, sorumlu mevkideki teknik ve idarî kadrolara verilen kanunsuz hisseler, «sus payları» olarak dağıtılır. İhale sistemi böylesine sakat bir anlayış içinde çalışır. Devlet mekanizmasını ifsat edici, çevresinde türlü parazit unsurları, başta piyasa tefecilerini besleyen ve ancak devletle iş yapabildikçe yaşayan bu faaliyet tarzı; piyasa hareketlerine karşı duyarlı; üretim tekniğinde sürekli sıçramalar yaparak rekabet içinde riskleri göze alan dinamik kapitalistin hayat sahasını kısıtlayacak; gelişme kabiliyetini boğacaktır.

Soru 75 Tarım dışındaki çeşitli bölüşüm ilişkilerinin genişliğini toplu halde gösterebilir miyiz?

1963 Sanayi ve İşyerleri Sayımı tarım dışındaki çeşitli bölüşüm ilişkileri içerisinde yer alan insanların sayısını tesbite kısmen imkân veriyor ve biz 61., 64., 66. sorularda bu rakamları bazı ek kaynaklarla tamamlayarak kullandık. Bu rakamları şimdi derli toplu bir şekilde sunmak yararlı olacaktır. (Bk. Sayfa 173, Tablo I)

TABLO I'in incelenmesinden çıkan başlıca sonuçlar şöyle özetlenebilir: Kapitalist üretim içinde yer alan insanlar, tarım dışında fiilen çalışan veya gelir elde edenlerin içinde nisbeten küçük yer kaplamaktadır. Ücretli ve maaşlılar toplamının yaklaşık olarak % 20'si kapitalist üretimde çalışan işçilerdir; genel toplam içinde ise bu oran % 15'e düşüyor. Büyük boyutlu üretken faaliyetlerde

TABLO I — TARIM DIŞINDAKİ ÇEŞİTLİ BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİNİN GENİŞLİĞİ (1963)

	ÜRETKEN FAALİYETLER				ÜRETKEN OLMAYAN FAALİYETLER			
	BÜYÜK ÜRETİM							
	Kapitalist	Devlet	Toplam	Küçük Üretim	Devlet	Ticaret, Serbest Meslek v.s.	TOPLAM	%
Ücretli ve Maaşlı	311.000	332.000	643.000	366.000	479.000	95.000	1.583.000	(74,9)
(%)	(19,7)	(21,0)	(40,7)	(23,1)	(30,2)	(6,0)	(100,0)	
İşveren, Esnaf v.s.	16.000	—	16.000	239.000	—	193.000	448.000	(21,2)
İşyerinde Çalışan Aile Efradı	—	—	—	52.000	—	30.000	82.000	(3,9)
TOPLAM	327.000	332.000	659.000	657.000	479.000	318.000	2.113.000	
(%)	(15,5)	(15,7)	(31,2)	(31,1)	(22,7)	(15,0)	(100,0)	

çalışanlar, yani dar anlamıyla işçi sınıfı ise, ücretli ve maaşlıların % 41'ini gelir elde eden veya çalışan nüfusun ise % 30'unu meydana getiriyor.

Küçük üreticileri üretken olmayan faaliyetlerde iş sahibi durumunda olanlarla birleştirirsek, küçük burjuvazinin yaklaşık bir toplamını elde ederiz ki; bu toplam (ücretsiz çalışan aile efradı ile birlikte) 514.000 kişiyi, yani genel toplamın % 24'ünü bulur. Gelir elde etme tarzı ile değilse bile sosyolojik bakımdan küçük burjuvaziye bir hayli yakın bir grup olan devlet memurlarını da katarsak tarım dışında gelir elde eden veya çalışanların % 47'sinin geniş anlamda küçük burjuvaziden meydana geldiği ortaya çıkar. Tarım kesimindeki en kalabalık grubun da küçük üreticiler olduğunu hatırlayınca, Türkiye'nin bir küçük burjuvalar ülkesi olduğunu söylemek (en azından insanların büyük çoğunluğunun iktisadî faaliyetleri ve sosyal statüleri açısından) doğru olacaktır.

Son olarak tarım dışındaki üreticileri (büyük üretken faaliyetlerdeki işçileri; küçük üreticileri ve küçük üretimde çalışan işçileri ve aile efradını) esas itibariyle üretken olmayan gruplarla (1) karşılaştıralım. Buna göre gelir elde eden ve çalışan nüfusun % 62'si, yani 1.316.000'i üreticidir ve geri kalan 797.000 kişinin gelirlerinin en önemli bir kaynağını meydana getirmektedirler. «Yegâne» kaynağını demiyoruz, zira bilindiği gibi tarımda yaratılan değerlerin önemli bir kısmı da ticaret, tefecilik, bankacılık gibi yollarla tarım dışında üretken olmayan gruplara intikal etmektedir.

Bu rakamlar ekonomimizin yapısına ait en geniş bilgilerin bulunduğu 1963 yılına aittir. 1963'ten bu yana mut-

(1) Devlet memuriyetinde çalışanların bir kısmının üretken emekçiler olduğunu biliyoruz ama sayılarını ayıramıyoruz.

lak rakamlarda büyük artışların meydana geldiğini biliyoruz; fakat bu derecede ayrıntılı bilgimiz olmadığı için, TABLO I'i 1970 için düzenleyemiyoruz. Ancak imalât sanayiine ait bazı bilgiler 1967'ye kadar getirilmiş olduğu için 1963 - 1967 yılları arasındaki bazı gelişmelere kısaca değinelim: 1963 - 1967 yılları arasında işçi sayısı **büyük** imalât sanayiinde 299.000'den 420.000'e; küçük imalâtçı işyerlerinde 132.000'den asgarî bir tahminle 150.000'e; Madencilikte 58.000'den 72.000e; sigortalı inşaat işçileri de 146.000'den 211.000'e yükselmişlerdir.

Soru 76 Tarım dışındaki bölüşüm ilişkileri hangi yönde değişmektedir?

Soru 75'te 1963 yılı için verilen tablo esas itibariyle Sanayi Sayımı ve onu tamamlayan bazı başka kaynaklardan toplanmıştır. Türkiye'de farklı kaynaklardan toplanan resmî istatistikler genel olarak birbirini tutmaz. Bu bakımdan örneğin Sosyal Sigortalar Kurumu'nun, Nüfus Sayımlarının ve 1963 Sanayi Sayımı'nın işgücü ve faal nüfus rakamları arasında önemli tutarsızlıklar vardır. Bölüşüm ilişkilerindeki gelişmeleri faal nüfus yapısındaki değişmelerden çıkarmaya kalkışırken, esasen bir yıla ait olan 1963 Sanayi Sayımının bulgularını terkederek, 1950 - 1965 dönemine ait farklı kaynaklardan hesaplanmış istatistik serilerini kullanacağız (2). Bu döneme ait rakamlar faal nüfusun bölüşüm ilişkilerine göre dağılımını TABLO 1'deki kadar ayrıntı ile tesbit edemiyor; ama, yine de gelişimin yönünü ana hatlarıyla ortaya koyuyor.

(2) Doç. Dr. Uğur Korum'un İstatistik dergisi Haziran 1968'de çıkan bir makalesinde verdiği rakamlar esas alınmıştır.

TABLO II — TARIM DIŞINDA FAAL NÜFUSUN YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER

(Dörder yıllık ortalamalar, yüzde olarak)

Yıllar	Memurlar %	Devlet kesimi Ücretlileri %	Özel kesim Ücretlileri %	Ücretliler Toplamı %	Ücretli ve Maaşlılar %	Geri Kalanlar %
1950 — 1953	13,5	10,4	42,3	52,7	66,2	33,8
1954 — 1957	13,9	10,4	38,5	48,9	62,8	37,2
1958 — 1961	15,1	9,8	39,0	48,8	63,9	36,1
1962 — 1965	16,6	10,1	38,3	48,4	65,0	35,0

Tabloda «ücretli» terimine üretken olan ve olmayan faaliyetlerde ücret karşılığı çalışan (ve devlet memuru da olmayan) kimseler giriyor; dar anlamda işçi sınıfı da bu grubun içindedir. «Geri kalanlar» grubuna, kapitalist, tüccar, zanaatkâr, küçük esnaf, serbest meslek erbabı gibi büyük ve küçük burjuvazi ve hatta işportacı, seyyar satıcı gibi işgücünü satmadan geçinen yoksul gruplar da dahildir. Özel kesim ücretlileri, kapitalist üretimin de dahil olduğu özel sektörde çalışan emekçileri içerir.

Görülüyor ki, 1950 - 1965 arasında tarım dışındaki faal nüfusta ücretlilerin, dolayısıyle işçi sınıfının oranı azalmış; memurların ve (1950'ye göre) büyük ve küçük burjuvazinin oranları artmıştır. Bu, kapitalist üretimin ve büyük çaplı üretken faaliyetlerin tarım dışında nispî olarak daraldığını, devlet memuriyetinin, üretken olmayan faaliyetlerin ve küçük burjuvazinin genişlediğini gösteriyor. Hatırlanacağı gibi, 64. soruda küçük üreticiliğin 1963-1965 yılları arasında işyeri sayısı bakımından geniş-

lemekte olduğunu tesbit etmiş idik. Bu gelişmenin anlamı nedir?

1950 - 1965 döneminde köydeki nüfus artışı ve tarımda makinalaşmanın doğurduğu mülksüzleşme yüzünden kentlere büyük nüfus akımları olmuştur; ancak bu gelişim tarım dışında aynı yönde bir mülksüzleşme ve proleterleşme ile birlikte meydana gelmemiştir. Bu yıllar, küçük ticaret, esnaflık ve küçük üreticiliğin gelişme yıllarıdır. Hatta köyden varlığını kente naklederek ticaret sermayesine dönüştüren, veya işgücünü satmadan geçinme yolları bulan kalabalık bir grubun da varlığı söylenebilir. Kapitalist üretimin ve sanayinin gelişme hızı ekonominin ortalama büyüme hızını aşmaktadır ama tarım dışında üretken olmayan faaliyetler kadar hızlı bir gelişim göstermemektedir. Artık değerin ticaret ve aracı faaliyetlerle elde edilen kısmı, kapitalist üretim içinde, yaratılan ve kalan kısmından daha büyük bir hızla büyümektedir.

Bütün bunlar kapitalist sanayileşmenin Türkiye'de yetersiz bir tempoda geliştiğini, modern kapitalizmin temel bölüşüm ilişkilerinin arka planda kaldığını; talî bölüşüm ilişkilerinin öne çıktığını; sanayi devriminden önce Batıda görülen ilkel kapitalist ilişkilerin, çağdaş devlete has bazı özellikler, emperyalizm ve modern aracı kurumlar gibi yeni unsurlar da eklenerek, sisteme hâkim olduğunu gösteriyor.

6. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

Soru 77 Türkiye'de gelir dağılımı hakkında ne gibi bulgular vardır?

Türkiye'de millî gelir istatistikleri **sınıflar arası gelir dağılımının** hesaplanmasını mümkün kılacak şekilde düzenlenmemektedir. Öte yandan **gelir eşitsizliklerinin** bütün ekonomi için hesaplanmasında Batıda kullanılan gelir vergisi beyannamelerinin Türkiye'de kullanılması da imkânsızdır; zira beyannameli gelir vergisi mükelleflerinin sayısı, yarım milyonun altındadır. Gelir dağılımını tesbite imkân veren aile bütçesi anketleri ise henüz Türkiye'de pek yenidir ve bu amaçla kullanılabilir sonuçları henüz yayınlanmamıştır (1).

Resmî kaynakların bu yetersizliği yüzünden gerek sınıflar arası gelir dağılımını, gerekse gelirler arası eşitsizlikleri Türkiye çapında hesaplamaya kalkışan araştırıcı farklı kaynaklardan sağlayacağı bilgileri birleştirecek; bunları millî gelir istatistikleri ile uzlaştırmaya ça-

(1) Devlet İstatistik Enstitüsü 8 şehre ait aile bütçesi anketi yapmış ve yayınlamışsa da bunlar yayınlanmış şekilleriyle fazla kullanışlı değildir. Buna rağmen Tuncer Bulutay ve Hasan Ersel bu şehirlere ait anketlerin gelir dağılımı sonuçlarını sunmuş ve yorumlamışlardır.

lışacak; boşlukları birtakım keyfî faraziyeler yaparak doldurmaya mecbur kalacaktır. Güvenilir ve sıhhatli sonuçlar elde etmesi bir hayli güçtür. İşte bu güçlükler yüzünden Türkiye'de bugüne kadar yapılmış gelir dağılımı araştırmalarının sayısı pek azdır.

Biz burada, şimdiye kadar yapılmış araştırmalardan üçünün sonuçlarından bahsedeceğiz. Birincisi 1950 - 1965 dönemi için sınıflar arası gelir dağılımının seyrini tesbite yönelmiştir. Bu çalışmanın en önemli eksiği tarımdaki sosyal tabakaların payları hakkında bilgi sağlayamamasıdır. Buna karşılık 16 yıllık bir dönem için tarım dışındaki bazı sosyal grupların nispî ekonomik durumlarındaki gelişme hakkında oldukça güvenilir bilgiler tesbit edilebilmiştir (1). 80.-84. sorularda bu bilgilerden ulaşılan sonuçlar anlatılacaktır.

İkinci olarak 1963 yılı için Devlet Planlama Teşkilâtının yaptığı bir «Gelir Dağılımı Araştırması» vardır. Gelirler arası eşitsizlikleri Türkiye çapında tesbite yönelen bu araştırma, çok çeşitli kaynaklardan toplanan bilgileri, birçok eksiklikler ve boşluklar taşımasına rağmen; bir gelir dağılımı tablosunda birleştiriyor. Biz bu çalışmadaki bazı metot ve hesaplama hatalarını düzelterek elde edilen sonucun güvenilirlik derecesini araştırmaya teşebbüs ettik (2). Ancak her şeye rağmen, bu yolda elde edilen «Türkiye için gelir gruplarına göre gelir dağılımı»nın ülkemizdeki gelir eşitsizliklerini doğru olarak yansıttığını ileri sürmek güçtür. Buna karşılık, aynı araştırmanın bir yan ürünü olarak, Türkiye'de ücretli ve maaşlı gruba, tarım kesimine ve tarım dışı kesime ait,

(1) Burada sonuçlarını özetleyeceğimiz bu çalışmanın aslını Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisinin Mart 1969 sayısında yayınladık.

(2) Ayrıntılı bilgi için S.B.F. Dergisi'nin Aralık 1966 sayısındaki makalemize bakılabilir.

ailcler (veya fertler) arası gelir dağılımlarını 1963 yılı için tesbit edebiliyoruz. Bu kısmî dağılımlar, bunların birleştirilmesiyle elde edilen genel gelir dağılımından (bazı metot meseleleri yüzünden) daha güvenilir sayılabilir. Bu sebeple 1963 yılı için, gelir eşitsizliklerine ait bulguların okuyucuya sunulması, bazı karşılaştırmaları mümkün kıldığı ve genel bir fikir verdiği için, faydalı olacaktır.

Üçüncü olarak, Hacettepe Üniversitesi'nin 1968 yılında yaptığı Türkiye çapında bir ankette, 2511 aileden elde edilen gelir bilgileri; Tuncer Bulutay, Serim Timur ve Hasan Ersel tarafından **Türkiye'de Gelir Dağılımı** (1968) adlı bir kitapta sunulmuş, değerlendirilmiş ve tahlil edilmiştir. 85. ve 86. sorularda 1963 ve 1968 yılına ait bu bulgular özetlenmekte ve karşılaştırılmaktadır

Soru 78 1950 - 1965 yıllarını genel iktisadî görünüşü bakımından ne gibi devrelere ayırabiliriz?

1950 - 1965 yılları genel iktisadî göstergeler bakımından birkaç devreye ayrılabilir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile birlikte Türk ekonomisi bütün sektörleri ile dört yıl süreli hızlı bir gelişme devresine girdi. 1950-1953 yıllarını kapsayan bu devrede ekonominin ortalama yıllık gelişme hızı (sabit fiyatlarla) % 13'e yakındır. Bu devre, DP iktidarının altın yıllarıdır.

1954 yılında, buna karşılık, DP iktidarı iktisadî planda ilk alarm işareti ile karşılaşıyor: Tarımsal üretimde büyük bir gerileme, tarım dışında durgunluk sonucunda millî gelir % 9,5 oranında azalıyor. 1955 yılını takibeden 4 yıl boyunca şiddetli bir enflasyon devresi yaşanmıştır.

1956-1959 yıllarında üretim hacmi mutedil bir tempoyla artarken, fiyatlar yılda ortalama olarak % 18'e yaklaşan bir oranda yükselmiştir.

1960 ve 1961 kısmen 27 Mayıs'ın doğurduğu etkenler, kısmen de kötü mahsulden ötürü iktisadî durgunluk yıllardır. 1962-1965 ise iktisadî büyüme ve fiyat artışları bakımından, bir bütün olarak normal bir dönem sayılmalıdır. Ancak bu dönemde gelir dağılımı açısından ayrı bir özellik taşıyan iki yıl vardır: İş şartlarının ve ücretlerin tesbitinde tamamen yeni ilkeleri hâkim kılan toplu iş sözleşmeleri düzeni 1963'te kabul edildi ve 1964-1965'te 600.000 işçiye (437.000'i 1964'te olmak üzere) uygulandı.

1950-1965 yıllarının çok genel görünüşünü ve ayrılabileceği anlamlı devreleri böylece özetledik. Şimdi, bu dönemde çeşitli sosyal tabakaların durumlarında gelir dağılımı açısından ne gibi değişiklikler meydana geldiğini araştırabiliriz.

Soru 79 1950'den bu yana gelir dağılımındaki değişmeler tarımdaki sosyal tabakaları nasıl etkiledi?

1950-1965 yıllarına ait rakamlar, özellikle **tarım dışındaki** sınıf ve tabakaların durumlarındaki değişiklikleri tesbite imkân veriyor; yani tarım dışı kesime ait gelir dağılımının seyrini ortaya koyuyor. Tarım kesiminin içinde gelir dağılımını ilgilendiren gelişmeler henüz istatistiklerle tesbit edilmiş değil; ancak birtakım iktisadî göstergelerden hareketle köylü nüfusa ait bazı gelişme eğilimlerini ortaya koyabiliriz.

Tarıma makinanın geniş ölçüde girmesi; orta ve büyük çiftçilerin bir yandan küçük işletmeleri kiralayarak

ve satın alarak; bir yandan da meralara ve hazine topraklarına el koyarak genişlemelerine; kapitalist üretimin yaygınlaşmasına yol açtı. Meraların tahribi; hazine topraklarına, bataklıkların kurutulmasiyle ıslah edilen yeni arazilere el koymak, yoksul köylü tabakalarından ziyade, DP devrinin yeni köy zenginlerinin, siyasî iktidarın köydeki dayanağı olan büyük toprak sahiplerinin harcı idi. Böylece tarımda modernleşme ve ekilen toprakların genişlemesi; işletmelerin temerküzü, küçük üreticilerin mülksüzleşmesi ile birlikte meydana geliyordu. Tarımın bu şekilde modernleşmesi 1950-1953 arasında en hızlı devresini yaşadı; enflasyon yılları ile birlikte, bir yandan yeni makine ve yedek parça ithal edilememesi, öte yandan ekilebilir toprakların sınırına ulaşılmış olması yüzünden tıkandı kaldı. Ancak 1960'tan sonra, özellikle A.P. iktidarı döneminde, tarımda bir ikinci modernleşme hamlesinin başladığına dair belirtiler vardır. Tarım makinaları ithali yeniden hızlanmış; öte yandan sunî gübre, sulama, tohumluk ıslahı, tarımsal mücadele konularında, büyük ilerlemeler gerçekleşmiştir. Bunlar daha ziyade toprağın verimini artıracak gelişmelerdir ve tarım kesiminde sırf piyasa için üretilen sınaî bitkilerin öneminin artmasına da yol açmıştır. Bu ikinci modernleşme hamlesi başarıya ulaşırsa, tarımdaki mülksüzleşme eğiliminin hızlanması beklenir. Zira, bir toprak reformu yapılmaksızın tarımdaki üretim araçlarında ve üretim tekniğindeki her yenilik ve her gelişme ön planda varlıklı çiftçilere yarayacak, onlar tarafından uygulanabilecek ve böylece kapitalist çiftçiliğin genişlemesi ile sonuçlanacaktır.

O halde, tarımdaki gelir dağılımının (toprak ve işletme temerküzü yüzünden) dönem boyunca büyük çiftçinin lehine, küçük üreticinin aleyhine değiştiğini; bu gelişmenin özellikle 1950-1953; ve muhtemelen son yıllarda

bir hayli hızlı olduğunu söyleyebiliriz.

Piyasa için üretim yapan büyük çiftçilerin **millî gelirden** aldıkları payın da artmış bulunduğu söylenebilir. 1950-1953 arasında hızla artan tarımsal üretim, Kore harbinden doğan yüksek ürün fiyatları ile birleşince millî ekonomi içinde büyük çiftçilerin nispî durumu ilerlemiştir. Öte yandan enflasyon yıllarında (1956-1959), hükümet politikasının ürün fiyatlarını özellikle desteklediği malûmdur ve bu devrede bir bütün olarak çiftçilerin millî gelirden aldıkları payı, şehirli emekçiler ve şehirli burjuvazi aleyhine artırdıklarını gösteren bazı rakamlar vardır.

Sonuç olarak, piyasa için çok sınırlı üretim yapan küçük üreticilerin; ortakçıların ve küçük toprak sahiplerinden mülksüzleşen fakat şehre göçmeyerek toprak işçisi haline gelenlerin millî gelirden aldıkları payların azaldığı; büyük çiftçi paylarının ise arttığı ortaya çıkıyor. Ürün nevine göre, orta çiftçilerden bazı grupların nispî durumları ilerlemiş, diğerlerininki gerilemiş olabilir. Şimdi, istatistikî bilgilerin çok daha güvenilir olduğu tarım dışındaki gruplara geçelim.

Soru 80 1950 - 1965 yıllarında tarım dışındaki gelirin emekçilerle burjuvazi arasında dağılımı nasıl değişmiştir?

Elimizdeki istatistikler tarım dışında gelir elde eden grupları dörde ayırmamızı mümkün kılıyor. Birinci grup devlet memurlarıdır; ikincisi devlet kesiminde çalışan sigortalı işçilerdir; üçüncü grup özel kesimin üretken olan (kapitalist) ve olmayan kesimlerinde, hatta küçük işyerlerinde ücretli olarak çalışan emekçilerdir. Bu ilk üç gru-

bun tümüne birden **«emekçiler»** diyoruz (1). Nihayet tarım dışında bu üç grubun dışında kalarak gelir elde eden ticaret ve sanayi burjuvazisini, küçük esnaf ve zanaatkârları, serbest meslek erbabını, hatta seyyar satıcılar, işportacılar gibi yoksul unsurları içeren bir son grup vardır. Çok çeşitli unsurları kapsamakla beraber esas olarak büyük ve küçük burjuvaziye dahil oldukları için bu grubu **«burjuvazi»** diye adlandırıyoruz (2).

Tarım dışı gelirin ilk önce 1950 - 1965 yılları arasında yukarda tanımlanan şekliyle «emekçiler»le «burjuvazi» arasındaki dağılımını inceleyeceğiz. Daha sonra «emekçiler»in içindeki üç grubun ayrı ayrı ne gibi değişiklikler geçirdiğini de göstermemiz mümkün olacak. Ancak aynı ayırmayı «burjuvazi»nin içindeki gruplara yapamıyoruz. Böylece örneğin kundura tamircilerinin, terzilerin ve mahalle bakkallarının gelirlerindeki değişmeler; avukatlar, ithalâtçı tüccar ve fabrikatörlerle bir arada, «burjuvazi» grubu içinde ele alınıyor.

Herhangi bir gruptaki insanların sayısı, diğer gruplardan daha hızlı artıyorsa, ortalama gelirler sabit kalsa bile gelir dağılımı birinci grup lehine değişiyor görünür. Bu yanılmayı önlemek için karşılaştırmaları her grup içinde fert başına düşen (ortalama) gelirler arasında yaptık.

1950 yılından başlayarak 1953'te son bulan dört yıllık hızlı gelişme devresi büyük çiftçi için olduğu gibi şe-

(1) Küçük burjuvazinin üretken kesimi olan zanatkârları emekçi terimi içine almak uygun olabilirse de elimizdeki istatistikler, zanaatkârlara ait gelir ve nüfus verilerini burjuvaziden ayırmamızı mümkün kılmıyor.

(2) Açıkça görüldüğü gibi burada kullanılan «emekçi» ve «burjuvazi» sözcükleri; teorik-bilimsel kategoriler değil; resmî istatistiklerden doğan zorunlu gruplaşmalara yakıştırılan uygun terimlerden ibarettir.

hirli burjuvazi için de altın yıllardır. Bu dört yılda tarım dışı gelir dağılımı süratle «burjuvazi» lehine, şehirli «emekçiler» aleyhine değişmiştir. Hızlı gelir artışının nimetleri geniş ölçüde burjuvaziye intikal etmiş; emekçi sınıflar gelişme temposuna gelirden aldıkları paylar bakımından, ayak uyduramamışlardır.

Ancak «emekçiler» bu kayıplarını 1954 - 1956 yılları arasında telâfi etmişlerdir. 1956 yılında tarım dışı gelir dağılımı açısından «emekçiler»in durumu aşağı yukarı 1949 ile aynıdır; ve esas itibariyle gelir dağılımının 1949 - 1956 arasında büyük bir dalgalanma göstererek başlangıç durumuna döndüğü söylenebilir.

1957 - 1965 yılları arasında ise gelir dağılımında «emekçiler» aleyhine bir eğilimin çok kuvvetli olmamakla beraber hâkim olduğunu görüyoruz. Bu yıllar arasma giren ve gelir dağılımı açısından «emekçiler» lehine istisnaî unsurlar taşıyan iki yıl (1961, 1964) olmasa idi, bu eğilim çok daha kuvvetli olacaktı. Birinci istisnaî yıl, ticaret burjuvazisinin ve aracı grupların gelirlerinde 27 Mayısın etkisiyle olağanüstü bir gerilemenin meydana geldiği, ücretlerin ise % 12 oranında arttığı 1961 yılıdır. 1964 yılında ise, 436.000 işçinin ilk defa toplu sözleşme düzenine geçmesi ve asgarî ücretlerin de artması ile «emekçiler» nisbî durumlarında normal eğilimin dışında özel bir düzelme gerçekleştirebilmişlerdir. «Emekçiler»in 1957 - 1965 arasında «burjuvazi»ye nispetle bozulan ekonomik durumları, 1961 ve 1964'ün şimdi açıkladığımız özel şartları olmasa idi çok daha belirgin bir hal alacaktı.

Soru 81 Fiyat - üretim artışları ile toplu sözleşmeler gelir dağılımını nasıl etkilemiştir?

Sürekli ve yüksek fiyat artışları anlamına gelen enflasyon birçoklarının ileri sürdüğü gibi, Türkiye'de gelir

dağılımını emekçilerin aleyhine mi değiştirmiştir? Mevcut rakamlar bu yönde bir sonuç vermiyor. 1950 - 1965 döneminde en yüksek fiyat artışlarının meydana geldiği altı yılın dördünde tarım dışındaki gelir dağılımı emekçiler lehine değişmiş; fiyatların durgunluk gösterdiği dört yılın da ikisinde aynı yönde bir değişme meydana gelmiştir. Bu yüzden gelir dağılımındaki değişmeleri fiyat hareketlerine bağlamaya uzun boylu imkân yoktur.

Bu durum nasıl açıklanabilir? İncelenen dönemde enflasyonun esas itibariyle hâkim sınıflar (özellikle şehirli burjuvazi) tarafından bir savunma aracı olarak kullanıldığını; hükümetin iktisat politikasının da bu aracın kullanılmasını kolaylaştırıcı başlıca etken olduğunu görüyoruz. Ücretlerde ve memur maaşlarında önemli bir artışın meydana geldiği (veya onu takip eden) yıl, burjuvazi gelir dağılımının kendisi aleyhine değişmesini önlemek için sattığı malların fiyatlarını yükseltmektedir. Eğer hükümetler fiyat istikrarını korumaya kararlı olsalardı; emekçi gelirlerinin artış gösterdiği yıllarda banka kredilerini gerekli derecede frenleyerek ve malî tedbirlerle burjuvazinin fiyatları artırmasını mümkün kılan talep fazlasını massederlerdi. Ancak böyle bir hareket tarzı ücret ve maaş artışlarının gelir dağılımını emekçiler lehine, burjuvazi aleyhine değiştirmesi anlamına gelirdi; hâkim sınıflar ve siyasî iktidar için bunu önlemenin tek yolu enflasyondur. Enflasyon, görüldüğü gibi her zaman istenen sonucu vermemiş; bazı yıllar emekçi sınıfların nispî durumundaki düzelmeyi tamamen önleyememiştir. Ancak şüphesiz ki, aynı yıllarda burjuvazi «enflasyon tepkisi» göstermese idi veya hükümet iktisadî tedbirlerle buna imkân vermese idi; emekçilerin üretimden aldıkları pay çok daha büyük bir sıçrama gösterirdi. 1950 - 1965 döneminde enfasyonun bir başka kaynağı da vardır. Tarımdaki üretim artışlarının millî gelir artışının geri-

sinde kaldığı devrelerde büyük çiftçilerin nispî ekonomik durumlarını muhafaza etmelerinin yolu; kredi musluklarının açılması ve fiyat ilişkilerini tarım kesiminin lehine çevirecek devlet müdahalelerinin yapılmasıdır. Bu politikalar, enflasyoncu sonuçlara yol açmıştır. Nitekim 1956 - 1959 enflasyon yıllarında millî gelirin dağılımı bu sebeplerden ötürü bir bütün olarak zengin çiftçilerin lehine değişmiştir.

Üretim seviyesinde yüksek artışların veya durgunluğun meydana geldiği yıllarda emekçilerin, özellikle işçi sınıfının payı hangi yönde değişmektedir? 1950 - 1965 döneminde memurlardan gayri emekçilerin nispî durumlarında meydana gelen değişmeleri, tarım dışındaki üretken faaliyetlerdeki üretim artışları ile karşılaştırırsak şu sonuca varırız: Üretimin yüksek bir artış gösterdiği her yıl gelir dağılımı emekçilerin aleyhine; durgunluk gösterdiği yıllar ise muhakkak lehine değişmiştir.

Öte yandan, bazı umutların aksine, toplu sözleşmeler düzeni, gelir dağılımının emekçiler aleyhine bozulma eğilimini durduramamıştır. Toplu sözleşmelere 436.000 emekçinin geçtiği 1964 yılı, gelir dağılımı emekçiler lehine ve burjuvazi aleyhine değişmiş; ancak bir yıla mahsus bu gelişmeden sonra, ücret seviyeleri işgücü piyasasının şartlarına; gelir dağılımının seyri ise daha temel ve aslî etkenlere tabi olmaya devam etmiştir: 1965'te emekçilerin nispî durumları bozulmuş ve bu bozulma (elde edilen ilâve bilgilere göre) 1969'a kadar devam etmiştir.

Fiyat hareketlerinin ve toplu sözleşmeler düzeninin gelir dağılımını tayin eden aslî etkenleri içermediği böylece ortaya çıkınca, bu temel etkenlerin neler olduğunu sormamız gerekiyor. Özellikle işçi sınıfının üretimden aldığı payı tayin eden gerçek sebeplerin üzerine, kısaca da olsa, eğilmekte fayda vardır.

Soru 82 Türk işçi sınıfının üretimden aldığı payı tayin eden aslî etkenler var mıdır?

Serbest piyasa şartlarında ortalama ücretlerin işgücü arz ve talebi tarafından tayin edildiğini defalarca söyledik. Türkiye'nin bugünkü şartlarında, köylerden kentlere akan ve akmaya hazır büyük bir emekçi kitlesinin varlığı, işgücü piyasasında emekçiler lehine şartların hükümran olmasını imkânsız kılıyor. İşgücü arzı bu derecede yüksek olunca ücretler asgarî seviyede belirlenir.

Ancak bu asgarî seviye nedir? Öyle bir ücret seviyesi vardır ki, daha doğrusu ortalama ücretlerin sağladığı öyle bir tüketim düzeyi ve hayat standardı vardır ki, işçiye bunun altında bir ücret kabul ettirmek imkânsızdır. İşçi sınıfının etkili bir şekilde çalışmasını mümkün kılacak asgarî ücret seviyesine işgücünün değeri de denir.

İşçilerin kabule razı olabilecekleri bu asgarî ücret seviyesini, veya işgücünün değerini tanımlayabilir miyiz? İşçilerin çalışabilmeleri, varlıklarını sürdürebilmeleri, ailelerinin bakımını sağlayabilmeleri ve içinde yaşadıkları sosyal ve ahlâkî ortamın asgarî icaplarını yerine getirebilmeleri için gereken tüketim seviyesini veya hayat standardını sağlayan ücret, işgücünün değerini tayin eder. Bu ücret seviyesi, sadece asgarî fizyolojik ihtiyaçları değil, toplumun ve işçi sınıfının gelişme derecesine göre değişen asgarî sosyal (ve hatta kültürel) ihtiyaçları da karşılamalıdır. Sözü geçen asgarî sosyal ve kültürel ihtiyaçlar da zamanla artar; bu yüzden işçi sınıfının razı olacağı asgarî ücret seviyesinin de zaman içinde yükselmesi beklenir.

Bir iki örnek verelim: Toprak emekçisi çocuklarını köy yerinde yalın ayak ve yarı çıplak bırakabilir. Şehre göçüp işçi sınıfına katıldığı takdirde, gecekondu semtle-

rinde dahi çocukların çıplak gezmediğini görecek ve dolayısıyla evlâdının mütevazı da olsa giyimini sağlayacak seviyenin altında bir ücret kabul etmeyecektir. İşçi sınıfının bir bütün olarak okuyup yazması, bilgisi ve bilinci arttıkça, örneğin günlük gazete okumak bir zorunlu ihtiyaç halini alacak ve gazete giderlerinin kabul edilebilen asgarî ücret seviyesinin içine girmesi gerekecektir. Halen Türkiye'de inşaat, daha ziyade köyden gelen mevsimlik işçilerin ilkel emeğine dayanan bir faaliyet koludur. İnşaat işçileri şantiyelerde veya hanlarda yatmakta ve şehirde köy elbiseleri ile yaşayabilmektedirler. İnşaat tekniği gelişip te kazma kürek sallayan düz amele, ekskavatör kullanan vasıflı işçi halini alınca, işgücünün değerinde bir artma meydana gelecektir. Şantiyelerde parasız yatan düz amelenin ücretine girmesi zorunlu olmayan ev kirası, artık ailesiyle birlikte şehre yerleşmiş vasıflı yapı işçisi için işgücünün değerine girecektir. Giyim kuşam, şehirli nüfusun asgarî tüketim standartlarına uyacak ve bu da ücretin içinde yer alacaktır.

O halde, işgücünün değeri Türkiye'de zaman içinde artmakta; yani işçi sınıfının kabul edeceği asgarî reel ücret seviyesi sürekli olarak yükselmektedir. Sosyal ve ekonomik yapının değişme hızı işgücünün değerindeki, dolayısıyle işçi sınıfının hayat standardındaki gelişme temposunu da belirler. Ücretlerin fiilî seviyesi genellikle işgücünün değeri etrafında oynar. Piyasa şartlarının elverişli olduğu devrelerde ücretler işgücünün değerini aşabilir; piyasa, aşırı bir işgücü akımının baskısı altında ise, ücretler işgücü değerinin gelişme eğilimine uyan bir hızla artamaz. Fakat, kapitalist üretim genellikle reel ücretlerin artış eğilimini, işgücünün değerindeki uzun vadeli gelişme çizgisine uyduracak unsurlar taşır.

Bu yüzden, reel ücretlerin (yani nakdî ücretlerin sağlayacağı tüketim malları miktarının) gelişme eğilimi,

gerek üretim (millî gelir) hacmindeki dalgalanmalardan, gerek fiyat oynamalarından çok daha istikrarlıdır. Hukukî değişmelerden (toplu sözleşmeler gibi) uzun boylu etkilenmez. Üretimin (millî gelirin) uzun dönemde gelişme hızı işgücü değerinin gelişim temposunu aşıyorsa; işçi sınıfının üretimden aldığı pay azalacaktır. Millî gelir artışları bakımından durgun bir ekonomide ise gelir dağılımının işçi sınıfı lehine değişme ihtimali daha fazladır.

Ancak bu söylenenler serbest bir işgücü piyasasının hâkim olduğu; ücret ve istihdam seviyesinin piyasa şartları içinde belirlendiği emekçi gruplar için, yani kapitalist üretim içinde veya özel teşebbüste çalışan işçiler için doğrudur. Bizim, «emekçiler» grubu içine aldığımız «devlet memurları» ve «devlet kesimi işçileri» ise «özel kesim işçileri»nin aksine bu şartların tamamen geçerli olmadığı gruplardır. Bu yüzden gelir dağılımının seyrinde bu üç grubun nispî durumlarının 1950 - 1965 arasında ayrı ayrı nasıl bir gelişim gösterdiğini araştırmak ta yararlı olacaktır.

Soru 83 1950 - 1965 arasında gelir dağılımındaki değişmelerden çeşitli emekçi gruplar aynı şekilde mi etkilenmişlerdir?

Devlet kesimi ve özel kesim işçileri ile devlet memurlarına ait gelir dağılımı rakamlarının incelenmesinden ortaya çıkan ilk gerçek şudur: Gelir dağılımı açısından bu üç emekçi grup arasında menfaat çatışması değil kader birliği vardır. Belli bir yılın iktisadî şartları gelir dağılımını çoğu kere her üç grup için de aynı yönde «burjuvazi» için ise zıt yönde değiştirmektedir. Ancak değişmeler aynı yönde olmakla beraber, gruplardan

birinin kötü bir yılda gelir dağılımının bozulmasına karşı direnme gücü fazla, diğerinin azdır; veya iyi yıllara intibak kabiliyeti gruplardan hepsi için eşit değildir. Bu yüzden 1950 - 1965 dönemi boyunca üç grubun üretimden aldıkları paylar (kader birliğine rağmen) aynı oranlarda değişmemiştir.

Dönem boyunca gelir dağılımı açısından nispî durumları en fazla bozulan emekçi grup memurlar olmuştur. Buna rağmen memurların sayısı Soru 76, TABLO II'de görüldüğü gibi diğer bütün gruplardan fazla artmıştır. Ne işgücü talebinde (memur istihdamında), ne de arzında (memuriyetle yönelmede) serbest piyasa şartları ve salt iktisadî kıstaslar geçerli değildir.

Devlet kesiminde çalışan işçiler ise bütün dönem boyunca nispî ekonomik durumlarını düzeltmeyi başarmışlardır. 69. soruda da açıklandığı gibi devlet işletmelerinde ücret ve istihdam seviyelerinin belirlenmesine serbest piyasa şartları tamamen hâkim değildir. Siyasî iktidarlar, işçi sınıfının önemli bir kesimini düzenden hoşnut tutabilmek ve devrimci olmayan bir sendikalizmin çerçevesi içinde hapsedebilmek için (ve ayrıca daha kısa vadeli siyasî hesaplarla) devlet kesimindeki işçi ücretlerini işgücünün değeri üzerinde tutmuş; üretimden devlet işçilerinin aldığı payın mütevazı oranlarda da olsa artmasına imkân yaratmıştır. Bu politikaların yükünü ve maliyetini nasıl olsa burjuvazi, yine 69. soruda açıklandığı gibi, sırtlanmamaktadır.

Kapitalist üretimde ve özel kesimde çalışan işçilerin reel ücretleri ve hayat standartları 1950'den bu yana mütevazı bir tempoyla artmıştır. Bu gelişme 1950 - 1956 yıllarında (özellikle 1954 - 1956 yılları sayesinde) bu grubun üretimden aldığı payın yükselmesini sağlamışsa da; 1957 - 1965 arasında (1961 ve 1964 gibi olağanüstü yılla-

ra rağmen) gelir dağılımı özel kesim işçilerinin aleyhine değişmiştir.

Soru 84 Sınıflar arası gelir dağılımının gelecekte nasıl bir seyir göstermesi beklenebilir?

Türk ekonomisinin gelişme tarzı bir bakıma Batı kapitalizminin «sanayi devrimi» diye anılan döneminden önceki görünüşünü andırmaktadır. Tarıma giren yeni üretim araçlarının etkisiyle eski üretim ilişkileri çözülmekte; mülksüzleşen köylü nüfusun bir kısmı serbest işgücü halini alarak şehirlere yönelmekte ve böylece kapitalist bir sanayileşmenin ön şartları gerçekleşmektedir. Ancak öte yandan sanayileşme temposu zayıf kalmakta; böylece şehirlere yığılan işgücünün bir kısmı esnaflık, küçük ticaret ve küçük üreticilik içinde hayat sahaları bulmaktadır. Kapitalist gelişme Batıda, bir kere sanayi devriminde, bir kere de tekelci kapitalizme geçişte olmak üzere tarım dışında iki büyük «mülksüzleşme» olayı yaratmıştır. Türkiye'de bu mülksüzleşme süreci henüz tarım dışında görünmüyor. Küçük üreticiliği tasfiye eden bir sanayileşme temposu veya küçük sermayeye hâkim olan bir sermaye temerküzü süreci henüz yok. Bu yüzden tarım dışındaki faaliyetlere bir küçük burjuva görüntüsü hâkim. Gerçekten, devlet memurlarını da sayarsak; küçük burjuvazinin tarım dışı faal nüfus içinde kapladığı yerin gittikçe genişlediği görünmektedir. Bir ikisinin dışında şehirlerimiz proleterlerin ağır bastığı sanayi merkezleri değil, gecekondularla çevrilmiş olmanın yarattığı izlenime rağmen, küçük burjuvaziyle dolup taşan beldeler olmaktadır. 20. yüzyıla has, emperyalizmin iktisadî nüfuzu altında geri bırakılmış bir kapitalist ekonominin tipik görüntüsü budur.

Acaba bu geri kalmış kapitalist yapı, Batı örneklerini andıran geleneksel bir kapitalist sanayileşmeden geçerek modernleşebilecek midir? Böyle bir gelişme meydana geldiği takdirde kapitalist sanayileşmenin hızlanmasına paralel olarak küçük üreticiler ve daha ileri bir aşamada sermayenin şirketleşerek temerküzü, yani tekelleşmesi sonunda, küçük imalât hatta küçük ticaret ve birtakım verimsiz faaliyetler tasfiyeye uğramağa başlar. Bu şekilde mülksüzleşen küçük burjuvazi işçi sınıfına katılacak; öte yandan da köyden şehire akan nüfus küçük burjuvazinin saflarında yaşama imkânını yitirmiş olacağından, tamamen proleterleşecektir. Toplum yapısının küçük burjuva niteliğini yitirmesi; emekçilerin büyük ölçüde proleterleştiği modern bir kapitalist ekonominin kurulması böyle meydana gelebilir. Açıkça görüldüğü gibi bu durum gerçekleşirken gelir dağılımında bugünkünden daha büyük kutuplaşmaları süratle yaratacak yeni eğilimler de belirecektir.

Ancak, Türkiye 18. yüzyılın İngiltere'si değildir. Sanayileşmeyi kapitalist bir yoldan gerçekleştiren son ülke Japonya'dır. Yüzyılımız bunun başka bir örneğine rastlamadı. Aynı şekilde, sanayi devriminin emperyalizm ve yabancı sermayeyle gerçekleştiğine de tarih tanık olmamıştır. Türkiye'de de cılız, millî özellikleri zayıf ve siyasî iktidara adaylığını koyamayan sanayi burjuvazisinin bu yükün altından kalkması çok uzak bir ihtimaldir. Türkiye'de, bugünkü şartlar devam ettikçe, ekonominin bugünkü yapısını muhafaza etmesi; tarım dışında verimsiz faaliyetlerin ve küçük burjuvazinin büyük önem taşıdığı bir sınıf yapısının süregelmesi; tarımda ise kapitalistleşmenin ve mülksüzleşmenin hızlanarak devamı beklenir. Bu durumda sınıflar arası gelir dağılımının müstakbel seyri bugünkü eğilimlerin devamı ile belirlenecektir.

Soru 85 Türkiye'de gelir eşitsizlikleri nasıldır? Bu bilgileri yabancı ülkelere ait gelir dağılımları ile karşılaştırabilir miyiz?

1963'e ait istatistikî bilgiler, o yıl için **Türkiye'de, tarım dışı kesimde, tarım kesiminde** ve nihayet **ücret ve maaş geliri elde edenler arasındaki** gelir eşitsizliklerini tablolar halinde göstermemizi mümkün kılıyor.

1963 yılına ait bu tabloları ayrıntılı bir şekilde sunmaktansa (1), anlaşılması ve karşılaştırılması kolay bir tarzda özetleyeceğiz.

İncelenen nüfusu en az gelirliden en yüksek gelirliye doğru sıralıyor ve beş eşit gruba bölüyoruz. Her nüfus grubunun karşısına o grubun elde ettiği gelirler miktar ve toplam gelirlerin yüzdesi olarak kaydedilir. Böylece sırf yüzdelere dayanan bir tablo elde etmemiz mümkün olur. Örneğin, «nüfusun en az gelirli % 20'si, toplam gelirlerin % 5'ini elde ediyor» şeklinde ifade edilen bir bilgi böyle bir tablodan çıkarılır.

Mevcut istatistikleri **Türkiye**'ye şamil bir tabloda bu şekilde özetleyelim. Tablo III'teki 1968 rakamları Bulutay, Timur ve Ersel'in araştırmasından alınmıştır.

TABLO III — TÜRKİYE'DE AİLELER ARASI GELİR DAĞILIMI (1963 ve 1968)

AİLELER		TOPLAM GELİRDEN ALINAN PAYLAR	
		1963	1968
En az gelirli	% 20	% 4,2	% 3,0
Bunu takip eden	% 20	% 6,4	% 7,0
»	% 20	% 10,7	% 10,0
»	% 20	% 17,7	% 20,0
En çok gelirli	% 20	% 61,0	% 60,0

(1) Ayrıntılı istatistikî bilgiler Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisinin Aralık 1966 sayısındaki makalemizde vardır.

Tarım dışı kesimde elde edilen gelirler toplamının aileler arasındaki dağılımını aynı şekilde gösterelim:

TABLO IV — TARIM DIŞINDA AİLELER ARASI GELİR DAĞILIMI

AİLELER		TARIM DIŞI GELİRLERDEN ALINAN PAYLAR
En az gelirli	% 20	% 3,4
Bunu takip eden	% 20	% 5,8
» »	% 20	% 9,7
»	% 20	% 17,5
En çok gelirli	% 20	% 63,6

Tarım kesimine ait gelir dağılımının özet ifadesi ise şöyledir:

TABLO V — TARIMDA AİLELER ARASI GELİR DAĞILIMI

AİLELER		TARIM GELİRİNDEN ALINAN PAYLAR
En az gelirli	% 20	% 6,0
Bunu takip eden	% 20	% 9,2
» »	% 20	% 13,8
»	% 20	% 21,4
En çok gelirli	% 20	% 49,6

Son olarak **ücret ve maaşların** dağılımına bakalım. Ancak burada elimizdeki bilgi ücret ve maaşların **aileler arasında** değil, bu tür gelir elde eden **şahıslar arasındaki** dağılımını tesbite imkân veriyor.

TABLO VI — ÜCRET VE MAAŞLARIN ŞAHISLAR ARASINDAKİ DAĞILIMI

ŞAHISLAR		ÜCRET VE MAAŞ TOPLAMINDAN ALINAN PAYLAR
En az gelirli	% 20	% 6,6
Bunu takip eden	% 20	% 9,7
	% 20	% 14,4
» »	% 20	% 21,8
En çok gelirli	% 20	% 47,5

Dört tabloda özetlenen bu dağılımlar içinde (Tablo III'teki farklı bir yönteme ve farklı bir araştırmaya dayanan 1968 rakamlarını saymazsak) en az güvenilir olanı Türkiye'ye ait gelir dağılımıdır. Tarım dışı kesime ait gelir dağılımında da büyük hata payları vardır. Tarımdaki gelir dağılımı esas itibariyle 1963 tarım sayımının toprak (mülkiyet ve işletme olarak) dağılımı hakkındaki bilgilerine dayanmaktadır. Mülkiyetin ve işletmelerin temerküzünü bu sayım (birçoklarının ileri sürdüğü gibi) gerçekte olduğundan daha hafif gösteriyorsa; tarımdaki gelir dağılımı aslında V. Tabloda görülenden daha büyük eşitsizlikler taşımaktadır. Nitekim Hacettepe araştırması, tarım kesimi için, bizim 1963'teki bulgularımıza göre, 1968'de daha büyük eşitsizlikler tesbit etmiştir. Ücret ve maaşların dağılımı ile ilgili tablo ise yukardaki dağılımlar içinde en güvenilir olanını vermektedir.

4 tablo halinde özetlenen bu dağılımların aynı derecede güvenilir olduğunu, veya hata paylarının eşitsizlikleri uzun boylu değiştirmeyeceğini farzedersek, bu dağılımların birbiriyle karşılaştırılmasından ne gibi sonuçlar çıkıyor?

En az eşitsizlik gösteren dağılım ücret ve maaşların dağılımıdır. Bu dağılımı şahıslar arasında değil de aile-

ler arasında tesbit etseydik, eşitsizliklerin daha da azaldığını görürdük; zira, az gelirli emekçilerde ailenin birden fazla ferdi çalışarak aile gelirini destekler ve bu yüzden şahıslar arası dağılımda en düşük seviyeli gelirler aslında daha yüksek ücretli bir aile reisinin gelirine eklenen gelir tipleridir. Emek gelirleri arasındaki eşitsizliklerin genel gelir eşitsizliklerinden daha hafif olması tabiîdir; zira gelir eşitsizliklerinin asıl kaynağı mülkiyetten doğan büyük gelirlerin var olmasıdır. Prensip olarak sadece emek gelirlerinin elde edildiği sosyalist ekonomilerde gelirler arası eşitsizliklerin, kapitalist sistemlerden çok daha hafif olmasının başlıca sebebi budur.

Tarım dışındaki gelir eşitsizliklerinin tarımdaki eşitsizliklerden fazla olduğunu görüyoruz. Bunun önemli sebeplerinden biri tarımda küçük üreticiliğin yaygınlığıdır; fakat daha da önemlisi, kaynağını sömürmeden alan büyük gelirlerin önemli bir kısmı, tarımdaki üreticileri sömüren ticaret sermayesi de dahil olmak üzere, tarım dışı faaliyetlerde görünmektedir.

Türkiye'ye ait gelir eşitsizlikleri, tarımdaki eşitsizliklerden fazla, tarım dışındakinden azdır. Tarımda fert başına düşen gelirle tarım dışında elde edilen ortalama gelirler arasındaki farkın büyüklüğü de, Türkiye'deki genel gelir eşitsizliklerini belirleyen bir diğer âmildir. Kullandığımız rakamlara göre, tarım dışındaki aile geliri ortalaması tarıma ait ortalamanın 2,7 misli üstündedir.

Türkiye için tahmin edilen gelir eşitsizliklerini, yabancı ülkelere ait gelir dağılımları ile karşılaştırabilir miyiz?

Gelir eşitsizlikleriyle ilgili uluslar arası karşılaştırmalar yaparken çok dikkatli olmak gerekir. Kullanılan kaynakların çeşitleri ve sıhhati ile, uygulanan metodların ülkeler arasında büyük farklar göstermesi yüzünden bu farkları dikkate almadan gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarını karşılaştırmak birçok yanlış yorumlara sebep olabilir.

Ancak burada, **sadece bir fikir vermek amacı ile** çeşitli ülkelere ait gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarını Türkiye'ye ait bulgularla karşılaştırmak yararlı olabilir.

Hakkında bilgi toplayabildiğimiz 18 Asya, Avrupa ve Amerika ülkesine ait genel (ülke çapındaki) gelir dağılımlarını Türkiye'ye ait sonuçlarla karşılaştırınca, Türkiye'deki gelir eşitsizlikleri bütün bu ülkelerden daha fazla görünmektedir. Hacettepe araştırmasının bulguları da bu sonucu doğrulamaktadır.

Ücret ve maaşların dağılımı hakkındaki bilgi, SSCB (1934), Macaristan (1962), Polonya (1963), Danimarka, İsveç ve Hollanda için tesbit edilmiştir. Bu ülkeler içinde ücret ve maaşlar arasında Türkiye'den daha büyük eşitsizlik gösteren tek ülke Hollanda'dır.

Tarım kesimine ait gelir dağılımlarını Porto Riko, Danimarka İsveç, Hindistan, İtalya, A.B.D., Hollanda ve Seylan için tesbit edebildik. Tarımdaki gelir eşitsizlikleri Türkiye'den fazla olan iki ülke Hollanda ve Seylan'dır.

Nihayet, tarım dışındaki gelirlerin dağılımı hakkında Macaristan, A.B.D., İsveç, İtalya, Porto Riko Seylan ve Hindistan'a ait bilgilere bakarsak, sadece Hindistan'daki eşitsizlikler Türkiye'den fazla görünmektedir.

İhtiyatı elden çıkarmasak dahi, Türkiye'deki gelir dağılımının hem genel olarak, hem de çeşitli kesim ve gruplar içinde bir hayli aşırı eşitsizlikler taşıdığı, diğer ülkelerle yapılan karşılaştırmaların doğurduğu kuvvetli izlenimdir.

Soru 86 Türkiye'de gelir eşitsizliklerinin gelecekte nasıl bir seyir göstermesi beklenebilir?

Bütün ekonomilerde olduğu gibi Türkiye'de de iktisadî gelişme ile (sanayileşme bugünkü gibi ağır aksak bir

tempoyla yürüse bile) tarım kesiminin nispî olarak tarım dışındaki faaliyetler lehine daralması beklenir. Gelir dağılımı bakımından bu gelişme, eşitsizliklerin daha az olduğu bir kesimin (tarımın) daralarak, daha büyük eşitsizliklerin bulunduğu bir kesimin (tarım dışı faaliyetlerin) genişlemesi anlamına gelir. Bu da, millî ekonomi içindeki gelir eşitsizliklerini artırıcı bir etkidir. Türkiye'nin genel gelir dağılımı böylece tarım dışı faaliyetlerdeki dağılıma benzemeye başlar. İnsanların büyük kısmı eşitsizliklerin nispeten hafif olduğu bir topluluktan (köy topluluğundan) çıkıp, büyük eşitsizlikler taşıyan bir diğer topluluk (şehir) içinde yaşamaya başlarlar.

Ancak genel gelir eşitsizliklerini artırıcı bu durumu kısmen giderecek bir başka etki vardır: Tarımda ortalama gelirlerin tarım dışında fert başına düşen gelirlerden bir hayli az olduğunu ifade etmiştik. Bu durumda tarım kesiminin daralması, köylü nüfusun kente göçmesi sonunda meydana gelirken; dünün köylüsü - bugünün işçisi daha büyük eşitsizliklerin yaygın olduğu bir topluluğa katılmıştır ama aynı anda gelir seviyesinde de bir sıçrama meydana gelmiştir. Zira şehirdeki vasıfsız işçilerin ücreti, yoksul — hele topraksız — köylülerin gelirinden bir hayli yüksektir; dolayısıyle köylü işçileştiği anda büyük burjuvaziyle arasındaki gelir farkı azalmış olur.

Ne var ki, bu sonuncu etkinin, genel gelir eşitsizliklerindeki artma eğilimini tamamen önlemesi pek beklenemez. Üstelik hali hazırdaki bütün belirtiler; hem tarımda, hem tarım dışı kesimde mevcut gelir eşitsizliklerinin daha da artacağını gösteriyor. Bu yüzden bugünkü üretim ve bölüşüm ilişkileri devam ettikçe; ekonomik yapı (gerçek bir toprak reformu gibi) devrimci değişmeler geçirmedikçe, Türkiye'de (esasen bir hayli büyük ol-

duğu anlaşılan) gelir eşitsizliklerinin uzunca bir süre daha da artması kuvvetle muhtemel görünüyor.

Soru 87 Türkiye'de emekçi sınıflar gelir dağılımındaki değişmelere karşı ne kadar duyarlıdırlar?

Sosyal sınıflar, özellikle emekçi sınıflar, gelir dağılımına büyük bir önem atfederler mi? Bu soruyu abes addedenler olabilir; zira millî gelirden aldığı pay artan veya azalan bir grubun bu olguya büyük bir önem vermesi ilk bakışta tabiî görünür.

Gerçekte ise durum biraz daha karışıktır; zira gelir dağılımı belli bir grup aleyhine değişirken aynı grubun gelir **seviyesi** ve hayat standardı yükseliyor olabilir. Örneğin 1957 ile 1965 yılları arasında gelir dağılımı tarım dışındaki özel teşebbüslerde çalışan emekçilerin aleyhine değişmiştir ama bu dönemde aynı emekçilerin ortalama ücretlerinde ve tüketim seviyelerinde de belli bir artma gerçekleşmiştir. Böyle bir durumda işçi sınıfı, içinde yaşadığı düzeni, kendi ekonomik durumunu acaba nasıl değerlendirecektir? Bugün dünden daha iyi yaşadığını görerek mevcut düzenin bir parçası, tutucu bir unsuru mu olacak; yoksa ürettiği değerlerin gittikçe daha büyük bir **oranını** burjuvaziye kaptırdığını, eşitsizliklerin artmakta olduğunu farkederek, düzenin kendisi lehine değişmesinin mümkün ve zorunlu olduğunu kavrayacak mıdır? Yukardaki soru böyle durumlarda anlamlıdır ve esasen «gelir dağılımı» eninde sonunda sosyal sınıfların toplumun kaderi ile ilgili tepkilerini belirlediği ölçüde gerçek bir önem taşır; bilim adamlarının çalışma odalarının duvarlarından dışarıya çıkar.

Meseleyi böylece ortaya koyduktan sonra, emekçi sı-

nıf ve tabakaların gelir dağılımına karşı bir bütün olarak aynı derecede duyarlı olmadığını ileri sürebiliriz. Bu bakımından çeşitli emekçi tabaka ve grupları ayrı ayrı ele almakta yarar vardır.

İlk önce şehirli emekçi tabakaların en genç kesimine, dünün köylüsü, bugünün işçi olan; büyük kentlerimizin gecekondu semtlerini dolduran ve bugüne kadar tutucu siyasî partilerin, Demokrat Parti ile Adalet Partisi'nin oy depolarını meydana getirmiş bulunan emekçi gruba bakalım. Vasıfsız, düz işçilerin daha ziyade inşaatta ve devlet işletmelerine göre daha basit teknoloji uygulayan özel fabrikalarda ve hizmetlerde çalıştığını kabul edersek, özellikle 1957'den bu yana gelir dağılımının bu grup aleyhine değişmiş bulunduğunu da tesbit etmiş oluruz. Buna rağmen işçi sınıfının bu genç kesiminin siyasî planda tutucu olması nasıl açıklanabilir? Gecekonduları sadece sefalet yuvaları olarak gören şehirli aydınlarımız bu soruya bir türlü tutarlı bir cevap veremezler. Gerçekte ise bunun cevabı, hiç olmazsa gelir dağılımı açısından, daha önce verilmişti: Toprağını yitirerek kente göçen köylü, iş bulabildiği andan itibaren, yeni hayatına intibakta güçlük çekse bile, yaşama seviyesinde büyük bir sıçramayı tatmış olur. Yeni katıldığı ortamdaki eşitsizliklere değil, köye kıyasla daha iyi yaşayıp yaşamadığına bakar; eşitsizliklerin artmakta olmasıyla ilgileneceğine ücretlerin yükselip yükselmemesi ile ilgilidir. Yaşama şartlarını başka sınıflarla, burjuvaziyle değil; kendi geçmişiyle (köyle veya dünkü ücretleriyle) karşılaştırır. Siyasî tutuculuğu ve gelir dağılımı konularına karşı ilgisizliği bu bakış tarzından gelir.

İşçi sınıfının daha eski ve vasıflı unsurlarının gelir dağılımı meselelerine karşı daha farklı bir tavır göstermeleri beklenir. Şehirde doğmuş ikinci nesilden işçi çocukları veya köyle ilgili anıları silinip gitmiş, şehre göç-

menin yarattığı gelir sıçramasının izlenimleri önemini yitirmiş eski işçiler mevcut eşitsizliklere ve bunların büyüyüp büyümediğine karşı çok daha duyarlıdırlar. Uzun yıllardır şehirde yaşamakta olan veya şehirde doğmuş işçiler, durumlarını diğer sınıflarla ve özellikle burjuvaziyle karşılaştırmaya yönelirler. Bu yüzden en azından ilerici bir potansiyel taşırlar. Ne var ki, siyasî iktidarlar bu grubun önemli bir kesimini, devlet işletmelerinde çalışan emekçileri, 1950'den bu yana hoşnut etmenin imkânlarını bulmuştur. Devlet işletmeleri Türkiye'de, kapitalist işletmelerden ortalama olarak daha büyük, daha ileri teknikler uygulayan kuruluşlardır. Geçmişleri de çok daha eskidir. Bu yüzden işçi sınıfının eski ve vasıflı unsurlarının büyük kısmının devlet işletmelerinde yer aldığını farzetmek mümkündür. Böyle olunca, Soru 83'te gösterildiği gibi, 1950'den bu yana gelir dağılımının devlet kesimi işçilerinin lehine değişmiş olması, özel bir anlam kazanır. Siyasî iktidarlar, devlet işletmeciliğinde burjuvaziye zarar vermeyen bir mirasyedi politikası uygulayarak bu kesimdeki işçileri tatmin ederken, işçi sınıfının devrimci bilinçlenmeye en yatkın bir kesimini sistemden yana kazanma amacı da gütmekte idiler. Bu hedefin esas olarak gerçekleştiği de söylenebilir. Sendika hareketinin en tutucu unsurları kaideten devlet işletmelerindeki sendikalardır; 1960'tan sonraki sol hareketin eski devlet fabrikalarının bulunduğu küçük merkezlerde (Kırıkkale, Karabük gibi) şaşılacak derecede cılız kaldığı da ortadadır. Buna karşılık, kapitalist üretimin bazı kesimlerinde, özellikle İstanbul'da, işçi sınıfının muhtemelen eski unsurlarından doğan sol eğilimler kendini duyurmaya başlamıştır. Solcu sendikaların daha ziyade kapitalist üretim yapılan işyerlerinde gelişmesi buna delil gösterilebilir.

Devlet memurlarının gelir dağılımına karşı duyarlılıklarının bir hayli yüksek olması tabiîdir. Memurlar

şehirli emekçilerin eski unsurlarıdır. Burjuva hayat tarzına karşı duydukları özenti onları sınıflar arası gelir dağılımına karşı duyarlı kılar. 1950'den sonra olduğu gibi, burjuvaziyle arasındaki gelir farklarının (nispî olarak) büyümesi, işçi sınıfıyla kendisi arasındaki farkın ise azalması, sosyal sınıflaşma içindeki durumlarını sarsmış, özlemlerinin gittikçe artan bir kısmının karşılanamamasına sebep olmuştur. Bu durumdan doğan hoşnutsuzluklar, 27 Mayıs hareketi ile sonuçlanan bunalımların en önemli kaynaklarından biridir. 27 Mayıs'tan sonraki solcu siyasî akımları en faal şekilde benimseyen unsurların bu sosyal tabakaya yakın çevrelerden olması; Türkiye'deki sol harekete küçük burjuvâ özelliklerin hâkim olmuş bulunması, tarihten gelen sebeplerin yanısıra, hiç olmazsa kısmen bu olgu ile de açıklanabilir.

Son olarak tarımdaki emekçilerin gelir dağılımına karşı ne kadar duyarlı olduklarına bakalım. Tarımda gelir dağılımının yoksul köylü tabakaların aleyhine gelişmesi, çoğu kere **gelir seviyesinin** de düşmesi anlamına gelir ve bir ölüm-kalım meselesi halini alır. Bu, özellikle küçük toprak sahiplerinin mülksüzleşmesiyle sonuçlanan, ancak toprağını yitiren köylülerin şehre göçme imkânından da yoksun oldukları durumlarda doğrudur. Bu kabil gelişmelere karşı tarımdaki emekçilerin aşırı derecede duyarlı olması tabiîdir ama bu duyarlılık «gelir dağılımının» değil, maddî hayat şartlarının bozulmasına karşı gösterilen insiyakî bir tepkidir.

IV.

SOSYALİST SİSTEM

7. BÖLÜM

SOSYALİZMDE BÖLÜŞÜM MESELELERİ KARŞISINDA SOSYALİST TEORİ VE PRATİK

Soru 88 Sosyalizmin eşitliğe karşı tavrı nedir?

Sosyalizm pek çok insanın sandığı gibi, bir anlamda eşitlik mi demektir? Biraz farklı ifade edersek sosyalistler kurulu düzendeki eşitsizlikleri ortadan kaldıracağı için mi sosyalizmden yanadırlar? Sosyalist düzenin bölüşüm ilişkilerine getireceği yenilik, eşitlikten mi ibarettir?

Şüphesiz ki sömürmeye dayanan sınıflı toplumlarda görülen büyük eşitsizlikler; servetler ve gelirler arasındaki muazzam farklar, düşünen kafaları mevcut düzenin bozukluğuna ikna eden; birçoğunu sosyalist hareketin saflarına katan önemli şahsî etkenler arasında sayılmalıdır. Ancak sosyalizmin ilk hedefini **mutlak eşitliğin gerçekleşmesi** olarak görmek yanlıştır. Sosyalist bir toplum, kaynağı ne olursa olsun gelir eşitsizliklerini külliyen tasfiye eden bir düzen değildir; sömürmenin ortadan kalk-

masını sağlayacak üretim ilişkilerine dayanan bir düzendir. Üretim araçları üzerinde kapitalist mülkiyetin son bulması ve ortaklaşa mülkiyetin getirilmesi, kapitalist bir toplumun temel sömürme kaynaklarına son verir ve böylece **sömürmeye dayanmayan** bir üretim tarzına, sosyalist üretim tarzına geçilmiş olur.

Temel sömürme ilişkilerinin bu şekilde kökünden değişmesi, toplumdaki bütün gelir eşitsizliklerinin son bulmasına yol açar mı? Şüphesiz ki hayır! Emek gelirleri arasında vasıflı emekle basit emek; kol emeği ile üretken kafa emeği arasındaki verimlilik farkları ücret farkları şeklinde tezahür edecek; tarımla endüstri, geri kalmış bölgelerle gelişmiş bölgeler arasındaki üretkenlik farkları daha uzunca bir süre bu alanlarda çalışan üreticilerin kazançlarında yansıyacaktır. Temel sömürme ilişkilerinin son bulmasına rağmen bu tür etkenlerden doğan gelir eşitsizliklerinin, bir kalemde giderilemeyeceğini (aşağıda göstereceğimiz üzere) bilimsel sosyalizm nazarî olarak ortaya atmış ve sosyalist tecrübe de doğrulamıştır. Sosyalizmin bilimi ve tecrübesi, bunlara ilâveten, sosyalist düzendeki gelir eşitsizliklerinin sömürmeye dayanan diğer üretim tarzlarından, örneğin kapitalizmden çok daha hafif olduğunu ortaya koymuştur.

Sosyalizmi eşitlikten ibaret sayan bir sol akım, yüzyılımıza kadar etkilerini sürdürmüş ve bilimsel sosyalizmin özellikle İngiliz işçi hareketi içinde yayılmasına karşı savaşmış olan Fabian Sosyalizmidir. Bölüşüm ilişkilerinin, dolayısıyle gelir eşitsizliklerinin üretim ilişkilerine tabi olduğunu söyleyen bilimsel sosyalizmin bu bulgusunu anlamayan Fabian sosyalistleri, kapitalist düzenin yarattığı eşitsizliklerin en edebî ve en belâgatli eleştiri örneklerini vermişlerdir. Fakat kapitalist sömürme mekanizmasını kavrayamadıkları için; **sömürme** yerine **eşitsizlik** kavramına saplanıp kalmışlar; bu yüzden siyasî

eylemde kapitalist üretim ilişkilerini tasfiyeye yönelmiş devrimci mücadele yerine, müterakki vergilerle ve sosyal amaçlı devlet harcamaları ile gelir eşitsizliklerini yoketmeye çalışan reformcu mücadeleye yönelmişlerdir. Üretim ve bölüşüm ilişkileri değişmeden gelir dağılımını değiştirmeye çabalayan vergi ve masraf politikalarının nasıl sonuçsuz kaldığını 20, 21, 22 ve 26. sorularda anlatmıştık.

Sosyalist bir düzendeki bölüşüm ilişkilerine hâkim olacak temel ilkelerin tartışılması, anlaşılacağı gibi, ilk sosyalist toplumların kuruluşundan daha eskidir. Tartışmalar; sosyalizmin kuruluşundan sonra, sosyalist tecrübeyle de zenginleşerek devam etmiştir. Sosyalist ekonomilerdeki bölüşüm ilişkilerini ve çeşitli sosyalist ülkelerde gelir dağılımlarına ait bulguları anlatmadan önce, bilimsel sosyalizmin bu tartışmaya nasıl katıldığını, ne gibi cevaplar aradığını özetlemekte fayda vardır.

Soru 89 Marx ve Lenin sosyalist sistemdeki bölüşüm ilişkileri hakkında neler yazmışlardı?

Bilimsel sosyalizmin kurucuları Marx ve Engels sosyalist bir sistemin işleyişi hakkında tahmin ve kehanetlerde bulunmaktan; geleceğin sosyalist toplumuna ait tablolar çizmekten ısrarla kaçınmışlardır. Esasen bilimsel sosyalizmi, sosyalist **ütopya**'ların tasviriyle fazlasıyle uğraşmış bulunan hayalci sosyalizmden ayıran özelliklerden biri de budur. Tarihin henüz tanımadığı sosyalist üretim tarzına bilimsel açıdan bakmak, bu sisteme geçişle ilgili meseleleri ve zorunlulukları tesbit etmekten ve sistemi belirleyecek üretim ilişkilerini ve iktidarın sınıf yapısını ortaya koymaktan öteye gidemezdi.

Buna rağmen siyasî mücadelenin bazı devrelerinde,

geleceğin sosyalist sistemi üzerinde, hatalı görülen bazı yorumların sosyalist harekete yerleşmesini önlemek için müdahalelerin gerektiği olmuştur. Bu müdahaleler sayesinde bilimsel sosyalistlerin, sosyalist sistemde bölüşüm ilişkilerini nasıl tasavvur ettiklerini öğrenebiliyoruz.

1875 yılında birleşik bir Alman sosyalist partisi kurmak amacı ile Gotha şehrinde toplanması kararlaştırılan kongrede görüşülmek üzere bir parti program taslağı hazırlanmıştı. **Gotha Programı** diye anılan bu metin, sosyalist sistemde bölüşüm meseleleri üzerinde gereğinden fazla duruyor ve üstelik bu konuda ciddi tutarsızlıklar taşıyordu. Marx, tamamen hatalı addettiği programı daha sonra **Gotha Programı'nın Eleştirisi** adı altında yayınlanan bir metinle eleştirmek zorunluluğu duydu. Bu eserde Marx'ın sosyalist sistemde bölüşüm meseleleri üzerinde neler düşündüğünü görüyoruz.

Gotha Programı, sosyalist bir toplumda ürünlerin eksiksiz olarak toplumun bütün üyelerine ait olacağını ileri sürüyordu. Marx, eleştirisinde, sosyalist üretim tarzında, üreticilerin, ürünler toplamının hepsine ferden sahip olamayacaklarını belirtti. Üreticiler, kendi tüketimlerinin yamsıra, topluma mal olacak bir ürün fazlası da üretirler. Bu ürün fazlası, sosyalist ekonomide üretim araçlarının yenilenmesi ve genişletilmesine (yatırıma), toplumun ortak ihtiyaçlarına (eğitim, sağlık), sosyal yardımlara ve nihayet üretken olmayan idarî faaliyetlerin masraflarına tahsis edilir. Marx'a göre bu sonuncu kalem sosyalist toplum geliştikçe nispî olarak daralacaktır.

Peki, bu ürün fazlasının tahsisinden sonra sosyal hâsılanın geri kalan kısmı üreticiler arasında hangi ilkelere göre paylaştırılacaktır? Gotha Programı «eşit haklarla» ve «âdilane» diyerek meseleyi geçiştiriyordu. Marx, «adalet» kavramının muğlaklığını belirterek, sosyalist

üretim tarzında belirecek bölüşüm ilkelerini açıklamak zorunluluğunu duydu.

Marx'a göre üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin gelişme seviyesi ve özellikle bölüşümü düzenleyecek ilkeler açısından sosyalist toplum iki aşamadan geçecektir.

Birinci aşamada sosyalizm, henüz rahminden çıkmış olduğu eski toplumun izlerini taşımaktadır. Bu aşamada ürünlerin paylaşılmasına: «Herkes topluma yetenekleri **oranında verir; toplumdan emeği** (katkısı) oranında alır.» ilkesi hâkim olacaktır. Bu şüphesiz ki mutlak eşitlik anlamına gelmez. İnsanlar arasında fizikî ve fikrî farklar devam ettiği sürece, emeğin üretkenliği insandan insana değişeceği için, kişilerin sosyal üretime katkıları, dolayısıyle ürünler toplamından aldıkları paylar arasında eşitsizlikler olacaktır. Bu, kapitalizmin izlerini taşıyan sosyalist toplumun ilk aşamasında zorunludur; zira Marx'ın ifadesiyle, «hak ve adalet toplumun ekonomik yapısından ve bu yapının şartlandırdığı kültürel gelişimden daha yüksek bir düzeyde olamaz.»

Ancak sosyalizmin daha ileri bir aşaması da vardır. Bu aşamada, yani, «ferdin işbölümüne kölece tabiyeti ve onunla birlikte kafa ve kol emeği arasındaki antitez silinip gittikten sonra; çalışmak sadece yaşamanın bir vasıtası değil, aynı zamanda hayatın aslî ihtiyacı haline geldikten sonra, üretim güçleri de ferdin çok yönlü gelişmesi sonunda artınca ve ortaklaşa servetin bütün menbaları gürül gürül akmakta iken, işte ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufakları aşılabilir ve toplum, bayrakları üzerine şu şiarı yazabilir: Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre!»

Demek oluyor ki Marx, herkesin sosyal üretimden **ihtiyaçları oranında** pay alacağı bir ileri sosyalizme geçileceğini tahmin ediyordu. Bu, mutlak eşitlik anlayışına çok yakın bir bölüşüm ilkesidir. Ne var ki, bu ikinci

aşamaya geçilmesi için bazı maddî ve manevî şartların gerçekleşmiş olması gerekir. Maddî planda, üretim güçlerinin, üretimi çok yüksek bir bolluk seviyesine getirecek kadar gelişmiş olması; teknik ilerlemenin kol emekçilerini kafa emekçileri kadar bilgili ve verimli kılmış bulunması gerekir. Manevî planda ise, emeğe ve çalışmaya karşı yepyeni bir tavır takınan, günümüzün yaşamak için kerhen çalışan insanları yerine, çalışmak ve yaratmak için yaşayan yeni bir insan tipinin gelişmiş olması şarttır.

Bu şartların gerçekleşmesi ve sosyalizmin ikinci aşamasına geçilmesi ne kadar uzun bir zaman alacaktır? Bu, sosyalist iktidarın gerçekleştiği anda toplumun, özellikle üretim güçlerinin gelişme seviyesine bağlı bir konudur ve örneğin Lenin, Bolşeviklerin iktidara gelmesinden bir iki ay önce bu geçiş döneminin uzunluğu için «bilmiyoruz ve bilemeyiz» diyordu.

Rusya'da, iktidar ve devlet ile ilgili tartışmaların çok aktüel olduğu bu dönemde Lenin, sosyalist sistemde bölüşümle ilgili meseleler üzerinde de durmaktadır. Sosyalizmde bürokrasi için bu açıdan yazdıklarını, kısa bir süre sonra uygulama imkânı bulacağı için, özetlemek ilgi çekici olabilir. Lenin'in deyimiyle, «Yığınlardan kopmuş ve yığınların üstünde duran imtiyazlı kişileri, yani bürokratları» sosyalizmde nasıl bir gelecek beklemektedir? Ayrıntıya girmeden kalın ipuçları vererek soruyu cevaplandırmaya çalışan Lenin'e göre; sosyalist devletin görevlilerinin, bürokratlar haline dönüşmesini önlemek için bunların seçilerek gelmeleri ve oyla azledilebilmeleri; devlet işlerinin yönetimine bütün emekçilerin katılmasının temini ve nihayet **memur maaşlarının ortalama işçi ücretlerinin düzeyini aşmaması** gerekecektir. Böylece sosyalizmin birinci aşamasında üretken emekçilere verimlilikleri oranında; üretken olmayan yönetim kadrolarına ise orta-

lama işçi ücretlerini aşmayacak düzeyde gelir sağlanacaktır.

Marxistlerin, sosyalizmin kuruluşundan önce bu yeni üretim tarzındaki bölüşüm meseleleri hakkında ana hatlarıyla neler düşündüklerini böylece özetledik. Şimdi sosyalist tecrübenin bu görüşleri nasıl zenginleştirdiğini ve bazı hallerde nasıl değiştirdiğini görelim.

Soru 90 Sovyetler Birliği'nde gelir eşitsizlikleri ile ilgili politikalar ve görüşler nasıl gelişmiştir?

Dünya üzerinde sosyalist kuruluşun ilk tecrübesini yaşayan Rusya 1917 - 1929 yılları arasında devrimin izleyeceği yol ve politikalar üzerinde sürekli tartışmalara sahne olmuştur. Bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı ile ilgili tartışmaların iki planda geliştiğini görüyoruz. Birincisi, köyle şehir, işçi sınıfı ile köylü sınıfı arasındaki bölüşüm meselelerini ilgilendiriyordu. Devrimi yapan iki sınıf arasındaki ittifakla, sosyalizmin kuruluşunda izlenecek stratejiyle çok ilgili olduğu için Komünist Partisi içindeki ayrılık ve çatışmaların en önemli sebeplerinden birini meydana getiren bu meseleler burada kısaca özetlenemeyecek kadar geniş ve önemlidir. İkinci olarak, ücret ve maaşlarla ilgili politika vardır. Bu, üç ayrı şekilde ortaya çıkmıştır. Bir kere, burjuva uzmanlarına (örneğin mühendislere) verilecek maaşların seviyesi; ikincisi, siyasî sorumluluk taşıyan mevkilerde yer alanların, özellikle partili idarecilerin gelirleri; ve nihayet işçi ücretleri arasındaki farklar tartışma konusu olmuştur. Tartışmalar boyunca sendika ve parti örgütlerinin tabanında ve hatta zaman zaman üst kademelerinde eşitlik taraftarı eğilimlerin bir hayli kuvvetli olduğunu; iktisadî zaru-

retlerin gerektirdiği ücret farklarına dahi bazı hallerde şiddetle karşı konduğunu görüyoruz.

Bolşeviklerin iktidara gelmesinden kısa bir zaman sonra kapitalist işletmelerin büyük çoğunluğu birçok hallerde doğrudan doğruya işçilerin el koyması sonucunda devletleştirildi. İşletmelerin uzmanlar kadrosu ve teknik personel birçok halde patronlarla birlikte çekip gittiler ve üretimin felce uğramasına sebep oldular. Bu yüzden, burjuva uzmanlarının ne pahasına olursa olsun yeniden işe dönmelerini sağlamak bir ölüm - kalım meselesi oluyordu. Rejim aleyhtarı olmalarına rağmen uzmanlara yüksek maaşlar bağlanmasına böylece karar verildi. Lenin yüksek uzman maaşlarının Rus işçi sınıfının geriliğinin zarurî bir bedeli, bir «haraç» olduğunu ileri sürüyordu. Nisan 1918'de, «Bu tedbir bir uzlaşmadır; Paris Komünü'nün ve her proleter iktidarın, bütün maaşların ortalama işçi ücretlerinin seviyesine indirilmesini öngören ilkelerinden ayrılmadır; geriye atılmış bir adımdır. Yüksek maaşların Sovyet görevlileri ve işçi yığınları üzerindeki ifsat edici etkisi de tartışma götürmez.» diyordu. Ancak, işçilerin teknik bilgilere süratle hâkim olmaları ve çalışma disiplinini güçlendirmeleri halinde bir yıl içinde, belki de daha önce uzmanların imtiyazlı durumuna son verileceğini umuyordu. Bu umut gerçekleşmedi. Burjuva uzmanlarının güvenilmez ve şüpheli unsurlar addedilmesine rağmen, İç Savaş ve iktisadî çöküntü, üretimde teknik kadrolara ihtiyacı o kadar artırıyordu ki, işçi ücretleri ile uzman maaşları arasındaki önemli farkların sürdürülmesi hayatî bir zaruret olarak kaldı. Bu meselenin daha sonraki yıllarda, üretimin teknik mevkilerine o zamanın deyimiyle «Kızıl Uzmanların», yani yüksek teknik eğitimden geçmiş işçi ve köylü çocuklarının geçmesi ile çözüleceği umuluyordu.

Burjuva uzmanlarına bağlanan yüksek maaşlar, si-

yasî görevlilere ve partili teknik elemanlara uygulanmıyordu. Devrimden hemen sonra parti üyelerinin hangi mevkide olurlarsa olsunlar, vasıflı bir işçiye ödenen ücretin üzerinde maaş alamamaları kararlaştırılmıştır. Zaman zaman ihlâl edilen bu ilkenin, 1925'de yeni bir kararla teyid edildiğini görüyoruz. Bu uygulama esas itibariyle 1929'a kadar resmî bir politika olarak devam etti.

Sosyalizmin birinci aşamasının temel bölüşüm ilkesi olan «emeğe göre gelir», işçi ücretlerine 1918'den itibaren uygulanmıştır. Bu ilkenin, özellikle parça başına ücret şeklinde uygulanması parti içindeki solcu muhalefetin daha 1918'de tepkisiyle karşılaşmıştı.

1921 yılında en yüksek uzman maaşı, en düşük işçi ücretlerinden 5 misli; 1923'te ise 8 misli fazla idi. Kol işçilerine verilen azamî ücret ise 1921'de vasıfsız işçi ücretinden 2,7 misli; 1923'te 3,5 misli yüksekti. Sendikalar Kongresi, 1926 yılında ücret farklarının azalmasına karar vermişti; iki yıl sonra bu farkın 3 misline indiğini görüyoruz.

Birinci Beş Yıllık Planın başladığı 1929 yılında ücret ve maaş politikaları bakımından bir dönüm noktasına gelinmişti. Bir kere, işçi ve köylü kökenli «Kızıl Uzmanlar» peyderpey yetişip endüstride görev almaya başlıyorlardı. Teknik kadroları hâlâ geniş ölçüde doldurmakta olan burjuva kökenli veya partisiz uzmanların maaşlarının indirilmesi bahis konusu olamazdı. Bu durumda, rejime bağlı yeni teknik kadroların maaşları hâlâ vasıflı işçi ücretleri seviyesinde mi tutulacaktı? Yeni yetişen kadrolar içinde partili ve partisiz şahıslar arasında komünistler aleyhine ayrım mı yapılacaktı? Bu durumda ilâve sorumluluklar ve görevler yükleyen parti üyeliği, dolayısıyle rejime sadakat, maddî bakımdan «cezalandırılmış» olacaktı. Mesele, parti üyelerine konan maaş sınırlarının kaldırılmasıyla ve giderek eski burju-

va uzmanlarıyla yeni «Kızıl Uzmanlar» arasındaki maaş farklarının kalkmasıyla ve bu arada siyasî sorumluların maaşlarını işçi ücretleri seviyesinde tutan ilkenin terkedilmesiyle çözüldü.

İşçi ücretleri arasındaki farkların azlığı, köyden gelen vasıfsız işçilerin teknik bilgiler edinmesini, ustalaşmasını teşvike imkân vermiyordu. Çalışma disiplini zayıflamış; çalışkan, eski ve bilinçli işçilerin morali, kendilerine yakın ücret alan tecrübesiz ve tembel işçiler yüzünden bozulmuştu. Bu sebeplerden ötürü ücretler arasında eşitliği yücelten eğilimler beş yıllık planın gerektirdiği vasıflı insangücü kadrolarının gelişmesini köstekliyordu. Bu iktisadî zaruret, ücret farklarını bilinçli bir şekilde artıran yeni bir politikanın kabulüne âmil oldu. Öteden beri eşitlik taraftarı eğilimleri temsil eden Sendikalar Merkez Konseyi Başkanı Tomski görevinden alındı. Nihayet Stalin 1931 Haziranında eşitlik eğilimlerini şiddetle yeren bir konuşması ile vasıflı vasıfsız, ağırhafif işler arasındaki ücret farklarını artırmanın iktisadî zaruretine ve Marxist ilkelere uygunluğuna işaret ettikten sonra resmî politika tesbit edilmiş oldu ve bu konudaki tartışmalar son buldu.

1931 yılının sonunda Alman yazarı E. Ludwig'le yaptığı konuşmada Stalin, sosyalizmin iki aşamasından bahsettikten sonra eşitlik hakkındaki fikirlerini şöyle açıklıyordu:

«Herkesin aynı parayı kazanacağı, eşit miktarda et ve ekmek yiyeceği, aynı elbiseleri giyip, aynı miktarlarda mallar elde edeceği bir sosyalizm marxizme yabancıdır. İnsanların zevkleri, ihtiyaçlarının miktarı ve niteliği farklıdır. Eşitlik tutkusunun kökeni bağımsız köylülere mahsus bir zihniyette, kardeşçe bölüşme psikolojisinde aranmalıdır. Rus Bolşeviklerinin, bütün serveti birleştirip eşitçe paylaşmayı istedikleri şekilde ilkel bir

kanaate sahip olan insanların marxizmden haberleri yoktur. Bu, Fransız Devriminin, Cromwell devrinin ilkel «Komünistler»inin görüşüdür. Bolşeviklerin böyle eşitlik tutkunu «Komünistler» le ortak bir yanları yoktur.»

Soru 91 Sosyalizmin ileri aşamasına geçmede izlenilmesi düşünülen yollar nedir?

«Herkese ihtiyacına göre» ilkesine göre ürünlerin paylaşılacağı sosyalizmin ikinci aşaması acaba unutulmuş bir ideal midir? Yoksa sosyalist ülkeler bu ileri aşamaya girmenin hazırlıklarını yapıyorlar mı?

İktidara el koyduklarında Rus Bolşeviklerinin büyük çoğunluğunda sosyalizmin bu iki aşaması arasında geçecek sürenin fazla uzun olmayacağı kanısı yaygın görünmekteydi. Komünist Partisi'nin 1919 tarihli programını açıklayan müşterek bir eserde iki seçkin Bolşevik aydını Buharin ve Preobrajenski, 20 - 30 yıl içinde topluma ait depolardaki tüketim araçlarından herkesin ihtiyaçları kadar alabileceği bir duruma gelineceğini yazıyorlardı. 1920 sonuna kadar devam eden İç Savaş yıllarında ekonominin çöküntü halinde bulunması, «sefalette eşitlik» şartları yaratıyordu. Buna ilâveten, dörtnala ilerleyen bir enflasyon paranın değerini sıfıra yaklaştırmış; ücretler parayla değil tüketim malları ile ödenmeye başlamıştı. «Savaş Komünizmi» diye anılan bu dönemin zorunlu şartlarını, sosyalizmin ileri aşamasına benzeten; ve parasız ve hiç olmazsa çalışanlara ihtiyacına göre ürün dağıtan bir «ileri» düzenin kurulmakta olmasından sevinç duyanlar vardı. Preobrajenski, paranın değersiz hale gelmesine sebep olan para matbaalarını, «burjuvaziyi sırtından, yani para sisteminden vuran makineli tüfekler» diye yüceltir. «Gerçi, pek kısa bir ömür-

leri kaldı ama, yine de görevlerinin dörtte üçünü yaptılar!» der. Ancak savaşın ve ekonomik çöküntünün yarattığı zoraki şartların böyle hayalci bir şekilde yorumlanması; sefalet şartlarındaki eşitliğin, üretim güçlerinin çok gelişkin olduğu bir aşamada uygulanacak ileri sosyalizmle karıştırılması hiç bir zaman resmî bir görüş haline gelmedi. İç Savaşın bitiminden itibaren yöneticiler, sosyalizmin ileri aşamasına ancak ileri bir ekonomide geçilebileceğini savundular. Kafa ile kol emeği, şehir ile köy arasındaki ayrılık süregeldikçe; teknik ilerleme sonunda kol işçileri kafa emekçileri kadar bilgili; tarım, sanayi kadar üretken olmadıkça ileri sosyalizme geçilemeyeceği kabul edildi. Bu yüzden ekonominin gelişmesi, sanayileşmesi için yapılan her şey (bu arada örneğin 90. soruda anlatılan ücret ve maaşlar arasındaki farkları artıran politika) toplumu sosyalizmin ikinci aşamasına yaklaştıran adımlar olarak yorumlanıyordu.

Ancak sosyalizmin ileri aşaması, Marx'ın da işaret ettiği gibi, yeni bir insan tipinin doğmasına; çalışmaya karşı tamamen farklı bir tavır alan; menfaat ve kazanç hırsıyla, bir geçim vasıtası olarak değil, yaratma sevinci içinde; emek, hayatın vazgeçilmez bir ihtiyacı olduğu için çalışan emekçilere ihtiyaç duyar. Bu yeni insanın yaratılması ise yeni üretim ilişkilerinin mümkün kıldığı; ancak bilinçli bir eğitim ve propaganda faaliyeti olmadan da gerçekleşmeyecek bir husustur.

Bu yüzden Sovyet rejiminin kurulmasından itibaren emekçilerin çalışmaya karşı yeni bir tavır takınmaları yönünde olağanüstü çaba sarfedilmiştir. İç Savaşın ortasında 1919 Mayısında Moskova demiryolu işçilerinin başlattığı ve sonra bütün Rusya'ya yayılan «tatil günleri ücretsiz çalışma» hareketi («Komünist Cumartesiler») Lenin tarafından ileri sosyalizmin «ilk filizleri», «gerçek anlamda başlangıcı» olarak sevinçle selâmlanmıştı. Le-

nin'e göre bu, «iktidarın burjuvaziden alınmasından daha güç, daha köklü ve daha tayin edici bir devrimin başlangıcıdır; zira bu devrim tutuculuğumuza, disiplinsizliğimize, küçük burjuva bencilliğimize karşı; lânetlenesi kapitalizmin işçi ve köylüye miras olarak bıraktığı alışkanlıklara karşı kazanılacak bir zaferdir.»

Ne var ki, Birinci Beş Yıllık Plandan itibaren, çalışmak, toplu halde veya tek tek üretime en büyük katkılarda bulunmak en şerefli şey sayılmaya devam edildi; fakat giderek maddî mükâfatlarla da desteklenerek... Üretimde işçiler veya işçi grupları arasında teşvik edilen «sosyalist yarışma»nın önde gelenlerine, «Sosyalist Emek Kahramanı» ünvanı kazananlara, ferdî çabası ile üretimi artıran veya maliyeti düşüren yenilikler bulan ve «Stahanov'cular» diye anılan emekçiler için şan ve şerefin yanısıra; prim, ödül, ücret artışı ve başka ayrıcalıklar şeklinde maddî menfaatler de veriliyordu. Böylece yaratıcı emeğin şerefi ve manevî tatmini, maddî menfaatlerle destekleniyordu.

1961 yılında Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin ileri aşamasına geçiş resmî bir program olarak kabul edildi. Program 1980 yılında «herkese ihtiyacına göre» ilkesinin uygulanmasına çok yakın bir safhaya gelinmiş olacağını vaad ediyor. Sovyet liderleri bu ileri safhaya geçişte nakdî ücretlerin eşitlenmesini değil, parasız kamu hizmetlerinin gittikçe daha geniş bir yer kaplamasını öngörmüşlerdir. Bugün piyasada bir fiyat karşılığı satılan veya bir bedeli olan mal ve hizmetlerin bir kısmı bedavalaşacaktır. Örneğin, mesken kiraları kalkacak; elektrik, havagazı, su, şehir-içi otobüsler, tatil kampları, spor tesisleri, işyerlerinde öğle yemekleri, okul kitapları bedava olacaktır. Esasen parasız olan sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetleri ile bu yeni unsurlar birleşince, halkın tükettiği ürünlerin yarısı parasız elde edilen mal ve

hizmetler şeklini alacaktır. Parasız sağlanan ürünler ve kamu hizmetleri, vatandaşlara esas itibariyle **ihtiyaçları oranında** dağıtıldığı için, bunların öneminin artması, sosyalizmin ileri aşamasına ait bölüşüm ilkesinin giderek hâkim olması anlamına gelir. Buna ilâveten, devletin idarî görevlerinin gittikçe artan bir oranı, örneğin emniyet ve adalet hizmetlerinin bir bölümü gönüllü vatandaşlarca ifa edilerek bürokrasinin tasfiyesi ve hatta devletin kuruyup gitmesi yönünde adımlar atılacaktır.

Ne var ki, 1965'ten itibaren reform adı altında uygulanan yeni politikalar, sosyalizmin ileri aşamasına geçiş bir yana, bizatihi sosyalizmle bağdaşmayan öyle unsurlar taşımaktadır ki 1961 programının «rafa kaldırıldığı» artık rahatlıkla ileri sürülebilmektedir.

Soru 92 Maddî menfaatler kamçılanarak ileri sosyalizme geçilebilir mi?

Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde tutulan yol, yani sosyalizmin ileri aşamasına geçmenin temel şartı olarak üretim güçlerinin ve üretim seviyesinin gelişmesine verilen aşırı önem; öte yandan da kafa ve kol emekçilerinin maddî menfaat saikiyle daha verimli çalışmalarını sağlayacak şartların üzerinde fazla durulması son yıllarda bazı sosyalist ülkelerde özellikle Çin ve Küba'da ciddî surette eleştirilmiştir. Bu eleştiriler geçmiş politikaları değil, S.S.C.B.'nde ve Doğu Avrupa'da 1960'lardan itibaren uygulanan sistemleri hedef alıyor. Gerçekten de Sovyetler Birliği bir yandan ileri sosyalizme geçişle ilgili programlar yaparken öte yandan «fertlerin maddî çıkarları ile toplumun ortaklaşa çıkarlarını daha iyi bağdaştıracak» yollar aramakta; öyle bir ücret, maaş, prim (kısacası maddî müşevvikler) sistemi kurmaya ça-

lışmaktadır ki bu sistemde her emekçi maddî çıkarını (gelirini) azamîleştirirken toplumun çıkarları da (millî üretim) azamîleşsin.

Çin ve Küba'dan gelen eleştiriler bu çözüm yolunun saf iktisadî mantığa dayandığını; ileri sosyalizme geçişin diğer aslî unsuru olan «yeni insan»ın yaratılmasında gereken ahlâkî etkenleri, insanın zihniyetinde oluşması gereken ve Lenin'in «devrim» diye adlandırdığı değişikliği ve buna bağlı olarak siyasî-ideolojik çalışmanın önemini ihmâl ettiğini ileri sürmektedir. İnsanları sürekli olarak daha çok kazanmaya, daha çok tüketmeye iten bir sistemin, sosyalizmin ilk aşamasıyla dahi bağdaşamayacak bir zihin yapısı yaratacağı söylenebilir. Kazanç hırsı, üretim hacmini artırıcı etkiler yapsa bile; ferdiyetçi ve bencil bir hayat tarzının, burjuva zihniyetinin, burjuva değerler sisteminin yeşereceği bir ortam yaratır. Hepsi emekçi de olsa, bu zihniyetteki insanlarla, ileri sosyalizme geçilebileceği şüpheli olsa gerektir; hatta Çinliler daha da ileri gidiyorlar; «bu, sosyalizm bile değildir» diyorlar. Kapitalistler olmasa bile, hatta gelirler arasında büyük eşitsizlikler görünmese dahi sosyalizmin almaya başladığı bu yeni biçimden bir «burjuva düzeni» diye söz edenler artmaktadır.

Bu bakımdan; Çin'de ve bazı diğer sosyalist ülkelerde, Sovyet tecrübesinden ders alınarak sosyalizmin daha ilk aşamasında iken, insanlarda ileri sosyalizme has değerlerin geliştirilmesi yolunda yeni metotlar denenmektedir. Kafa ve kol emeği arasındaki ayrılığın giderilmesi sadece teknik ilerlemeye bağlanırsa; özellikle geri bir sosyalist ekonomide kafa emekçilerinin (işçi ve köylü kökenli olsalar dahi) imtiyazlı bir tabaka şeklini almalarını önlemek çok güç olur. Bu durumda, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımı, sunî olarak, özel yöntemlerle kaldırmak gerekir. Bu da, bir yandan aydınların ve yönetici

kadroların günlük yaşantılarını kitlelerle kaynaştırmakla, fikir işçilerini aynı zamanda kol işçisi yapmakla; onları muntazam aralıklarla tarlaya veya fabrikaya yollamakla; öte yandan, fikir işçileri ve yöneticilerle kol emekçilerinin maddî yaşama şartları arasındaki farkı asgarîde tutarak ve böyle bir politikanın idarî görevlere yönelmeyi, teknik mesleklerin seçilmesini zayıflatmaması, zorunlu görevlerden kaçınmayı ve tembelliği teşvik etmemesi için yoğun siyasî çalışmaya dayanan bir eğitim ve propaganda kampanyası yürütmekle gerçekleşebilir. Veya en azından gerçekleşeceği umulmaktadır. Üretim güçlerinin geriliğinden doğan iktisadî zorunluluklara karşı (örneğin uzmanlara yüksek maaş bağlanması gibi), üst yapıda sürekli devrimler yapılarak mücadele edilebilir mi? Sovyetlerin bu mücadeleyi kazanamadıklarını açıklamıştık. Çinlilerin ise henüz kaybetmedikleri söylenebilir.

8. BÖLÜM

SOSYALİST EKONOMİLERDE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Soru 93 Sosyalist sistemlerdeki bölüşüm ilişkilerini özetleyebilir miyiz?

Bugün dünya nüfusunun üçte birinden fazlasını bünyelerinde barındıran sosyalist ülkeler arasında önemli farklar vardır; örneğin Asya'daki sosyalist ekonomiler, en başta Çin, Doğu Avrupa'dan ve S.S.C.B.'nden hem gelişme seviyesi, hem yönetim tarzı bakımından büyük ayrılıklar göstermekte; Amerika kıtasının tek sosyalist ülkesi olan Küba ise kendine has bazı özellikler taşımaktadır. Buna rağmen aynı üretim ilişkilerinin yerleşmiş olmasından bölüşüm ilişkileri bakımından ülkeler arasında köklü farklar yakın zamanlara kadar yoktur. Böylece sosyalist sistemlerdeki bölüşüm ilişkilerinin ortak yanlarından (gerektikçe tek tek ülkelerden de örnekler vererek) bahsetmeye imkân buluyoruz. Bizim burada anlattığımız ortak yönler esas olarak, Doğu Avrupa ve S.S.C.B.'nde 1963 - 1968 arasında başlayan «reformlar» döneminden öncesine aittir.

Sosyalist ekonomilerde, üretim araçları üzerinde birden fazla mülkiyet biçimi birden görüyoruz. En yaygını, bütün topluma ait mülkiyeti temsil eden devlet mülkiyetidir. Sınaî işletmelerde ve devlet çiftliklerinde

bu ilişki vardır. Bu işletmelerde çalışan kafa ve kol işçileri, ürettikleri ürünün, emeklerinin niteliği ve miktarı ile belirlenen bir kısmını nakdî ücret şeklinde alıkorlar; ürün fazlası ise toplumun ortaklaşa ihtiyaçları için devlete intikal eder. Devlet işletmelerinde çalışmadıkları halde üretken faaliyetlerde bulunan (öğretmen, doktor gibi) fikir işçileri de kaideten devletin maaşlı memuru durumundadırlar.

Tarımda devlet çiftliklerinin yanısıra ve köy nüfusunun çoğu yerde daha geniş bir kesimini kapsayan kollektif çiftlikler (veya kooperatif çiftlikler) vardır. Toprağın mülkiyeti, bu çiftliklerde, genellikle devlete aittir; yani toprak alınıp satılamaz. Ancak devlet, toprağı kullanma hakkını süresiz ve bedelsiz olarak kollektif çiftliğe vermiştir; toprak fiilen, diğer üretim araçları ile birlikte, kooperatif üyesi olan çiftçilerin ortaklaşa mülkiyeti altındadır. Bu, bir grup mülkiyetidir. Özel değil, ortaklaşa bir mülkiyettir; ancak bütün topluma ait devlet mülkiyetinden de bahsedilemez. Bu mülkiyet ilişkisi, kollektif çiftçilerin üretimden pay alma tarzlarının devlet işletmelerindeki ve devlet çiftliklerindeki işçilerden farklı olmasına sebep olur. 95. soruda bu meseleyi anlatıyoruz.

Grup mülkiyetinin bir başka türü, zanaatkârları bünyesinde toplayan kooperatiflerdir. Bunlar genellikle sosyalist ekonomiler içinde çok küçük ve gittikçe daralan bir yer kapladığı için, üzerinde uzun boylu durmayacağız.

Özel mülkiyetin en ziyade tarım kesiminde geniş bir yer kapladığını görüyoruz. Bağımsız çiftçilik yapan küçük üreticiler, ekilebilir toprakların 1960 - 1963 rakamlarına göre Küba'da % 30'unu, Arnavutluk, Romanya ve Kuzey Vietnam'da aşağı yukarı % 15'ini, diğer sosyalist ülkelerde ise % 10'undan azını işlemektedirler. Ancak

çok önemli bir istisna Polonya'dır. Bu ülkede bağımsız çiftçiler toprağın aşağı yukarı % 85'ini işlemektedir. Bunların dışında kollektif çiftçilerin tamamen şahıslarına ait, ortalama olarak 1-2 dönümü geçmeyen küçük arazi parçaları; sınırlı miktarda koyun, inek ve kümes hayvanları vardır. Nihayet, sosyalist ülkelerin birçoğunda, perakende ticarette, bazı serbest mesleklerde ve tamircilik gibi küçük üretken faaliyetlerde ferdî teşebbüse sınırlı olarak rastlanmaktadır.

Kapitalizme, özellikle tekelci kapitalizme has verimsiz faaliyetlerden birçoğunun sosyalist sistemlerde ortadan kalktığını veya geniş ölçüde daraldığını görüyoruz. Reklamcılık, sigortacılık, komisyonculuk, malî müşavirlik, bankacılık, avukatlık örnek gösterilebilir. Buna karşılık devletin idarî mekanizması ve emniyet, adalet, savunma hizmetleri gibi üretken olmayan faaliyetleri ortadan kalkmış değildir. Sosyalist sistemin bugünkü seviyesinde zorunlu, fakat verimsiz olan bu faaliyetler kapitalizmde olduğu gibi esas itibariyle maaşlı devlet memurlarınca yürütülür. Ancak bazı kamu hizmetlerinin sendikalarca veya parasız çalışan gönüllü vatandaş gruplarınca ifa edildiğini de görüyoruz.

Bu ülkelerde sosyalist sektör millî hâsılanın % 75'i (Polonya) ile % 100'ü (Kuzey Kore, S.S.C.B.) arasında değişen bir oranını üretmektedir. «Sosyalist sektör» ifadesine devlet işletmeleri, üretim kooperatifleri ve kollektif çiftlikler girmekte; kollektif çiftçilerin şahsî arazi parçalarından elde ettikleri ürünler de bu yüzdelere katılmaktadır. Sosyalist sektör içerisindeki gelirlerin seviyesi esas itibariyle «emeğe göre gelir» ilkesine göre belirlenmektedir. Ancak gelirlerin bir kısmı kural olarak **ihtiyaca göre** dağıtılan sosyal yardımlar ve eğitim, sağlık hizmetleri, çok düşük kiralı meskenler, ucuz tatil kampları gibi parasız veya maliyetin altında bedeller karşılı-

ğında sağlanan kamusal veya kollektif tüketimden meydana gelir. Doğu Avrupa ülkelerinde sosyal fonlar ve kollektif tüketim, emekçi gelirlerinin % 20'si (Bulgaristan) ile % 30'u (Çekoslovakya) arasında değişen bir kısmını oluşturmaktadır. Görülüyor ki sosyalizmin birinci aşamasına ait bölüşüm ilkesinin uygulanması da oldukça geniştir; üstelik kollektif tüketim yakın zamanlara kadar, genel olarak, ferdî tüketimden daha büyük hızla artmıştır.

Demek oluyor ki, sosyalist bir sistemde işçiler ve köylüler ürettikleri ürünlerin bir kısmını, üretime ferdî katkıları oranında bizzat ellerinde tutarlar. Bunun devlet işletmelerinde ücret ve maaşlar sistemiyle, kollektif çiftliklerde ise kendine has bölüşüm usulleriyle nasıl gerçekleştiğini 94. ve 95. sorularda anlatacağız. Ürünlerin geri kalan kısmına ise devlet el koyar. Tüketim mallarının satış fiyatı ile bu malların işletmelerden alım fiyatları arasındaki farkı teşkil eden vergiler, kural olarak devlete ait olan işletme kârları, tarım ürünlerinin kollektif çiftliklerden alınmasında ödenen fiyatların ürün değerlerinin altında olması oldukça sınırlı olan (ve daha ziyade ferdî teşebbüsle serbest mesleklere yüksek oranlarda uygulanan) şahsî gelir vergileri devletin ürün fazlasına el koyma biçimlerinden başlıcalarıdır.

Devletin böylece topladığı ürün fazlası, a) üretim araçlarının yenilenmesi ve genişletilmesine (yatırıma); b) üretken olmayan devlet faaliyetlerinin yürütülmesine ve c) vatandaşlara kural olarak ihtiyaca göre dağıtılan sosyal yardımlara ve kollektif tüketim mallarına, tahsis edilir.

Soru 94 Sosyalist ekonomilerde işçi ve memur gelirleri nasıl belirlenir?

İlk önce devlet işletmelerinde işçi ücretlerinin belirlenişini ve «emeğe göre gelir» ilkesinin ücretlerde nasıl

uygulandığını açıklamak yararlı olacaktır.

Her işçinin yaptığı işe göre tesbit edilmiş bir **temel ücreti** vardır; önce bunun nasıl belirlendiğini açıklayalım: Her iktisadî faaliyet kolu (diyelim tekstil sanayii) içinde işler, en basit işten başlayarak, eğitim, bilgi, tecrübe seviyesi ile yükselen **iş kademelerine** ayrılır. Kademeler genel olarak 6-8 arasındadır; Polonya'da bazı branşlarda 17'ye kadar çıkmaktadır. Birinci **iş kademesine** 1 puan verilir; onu takip eden diğer kademeler de sırasıyla artan puanlar alırlar. Birinci kademeyle sonuncu kademe arasındaki puan farkı, o faaliyet kolunda temel ücretler arasındaki nispî farkı da verir; zira bir puana (yani birinci kademedeki en basit işe) belli bir ücret itibar edilir; bu durumda kademelerden her birinin puanı, birinci kademenin ücretiyle çarpılınca her kademenin **temel ücreti** belirlenmiş olur. Birinci ve sonuncu kademeler arasındaki puan farkı üretim koluna göre değişir. Örnek olarak S.S.C.B.'nde asgarî puan farkı süt sanayii içinde 2,0; azamîsi ise maden üretiminde 4,8'dir. Bu sonuncu rakam, maden işçileri arasında en yüksek temel ücretin, asgarî temel ücretten 4,8 misli fazla olduğunu gösterir. Böylece emeğe göre gelir ilkesinin ilk uygulanma biçimi; bilgi, tecrübe ve eğitim seviyesine göre işlerin kademelendirilmesi ve puanlar verilmesiyle ortaya çıkar.

Ancak işçi gelirleri **temel ücretlerden** ibaret değildir. Temel ücretler **işe** göre tesbit edilmiş kıstaslardır; işçinin o belirli işin icaplarını normal olarak yerine getirmesi halinde hak edeceği ücreti gösterir. İşçinin, kendi iş kademesinin icaplarından daha etkili veya daha verimsiz çalışması halinde elde edeceği ücretin artması veya azalması «emeğe göre gelir» ilkesinin gereği sayılmıştır. Bu, **parça başına ücret** sisteminin uygulandığı üretim kollarında yaygındır. Her iş kademesine ait temel üc-

retin elde edilebilmesi için gereken ortalama ferdî üretkenlik (örneğin kömür işçisinin çıkaracağı kömür miktarı), o işin standardı (norm'u) olarak tesbit edilir. Gerçek ücret, standardın aşılması veya gerisinde kalınmasına göre tesbit edilir. Ferdî üretkenliği böylece dikkate alan parça başına ücret sistemi S.S.C.B.'nde işçilerin % 58'ini, Bulgaristan'da % 71'ini, Polonya ve Romanya'da % 49'unu, Çekoslovakya'da % 46'sını kapsamaktadır. Çin'de ise; ortaklaşa çabayı değil ferdî insiyatifi teşvik ettiği gerekçesiyle uygulanmamaktadır.

Parça başına ücretin uygulanmasına esasen bazı faaliyetlerde imkân yoktur; uygulandığı hallerde dahi bazan bütün bir grubun (örneğin bir işletmedeki bütün emekçilerin) ortaklaşa çabaları ile sağlanan üretim artışı, grubun bir bütün olarak gelirini artırabilmelidir. Bu durumlarda «emeğe göre gelir» ilkesi, belli bir başarı kıstasını gerçekleştiren işletmelerdeki emekçilerin tümüne birden **primler** dağıtılmasını gerektirir. Planda işletmeye düşen yıllık üretim kedefinin gerçekleşmesi ve aşılması; ortalama üretim maliyetlerinde sağlanan düşmeler; gayri safi üretim değeri ile üretim maliyeti arasındaki farkın (ki buna «kâr» da denebilir) büyüklüğü gibi çeşitli «başarı göstergeleri» primlerin dağıtılmasına esas teşkil eder. S.S.C.B.'nde sanayi işçilerinin üçte ikisine prim sistemi uygulanmakta ve işçilere ödenen primler toplamı, temel ücretlerin % 10'una yaklaşmaktadır. Çin'de de Kültür Devriminden önce ücretlerin % 6'sı ile % 10'u arasında prim dağıtımı uygulanıyordu.

Böylece işçilerin nakdî gelirleri: a) iş kademelerine ve kademe puanlarına göre belirlenen temel ücret; b) parça başına ücretin uygulanması halinde ferdî üretim standartlarının aşılmasında ödenen ilâve ücret, c) işletmenin bir bütün olarak başarısının karşılığı olarak ödenen primlerden meydana gelir.

Ancak «emeğe göre gelir» ilkesinin işçi gelirlerindeki uygulanma alanı bunlardan ibaret değildir. Ekonominin tümünü kapsayan planlar, çeşitli faaliyet kollarına farklı öncelikler tanır. Dolayısıyle insangücünün çeşitli üretken faaliyetler arasında bu önceliklere göre dağıtılması gerekir. Bu, **faaliyet kolları arasında** da ücretlerin kademelendirilmesini gerektirir. Planın öncelik tanıdığı, dolayısıyle insangücünün tahsisinde de öncelik verilen faaliyet kollarında en basit işin puanı, öncelik derecesi daha gerilerdeki faaliyetlerde birinci kademe işe verilen puanın üstünde tesbit edilir. Örneğin Romanya'da en düşük öncelik derecesi verilen faaliyet kollarından biri olan gıda sanayiinde 1. kademedeki vasıfsız işe verilen puan 1 olursa, yüksek öncelik derecesini alan madencilikte aynı işe verilen puan 1,7'dir. Bunu, aynı vasıftaki işlere ödenen ücretlerin bu iki faaliyet kolu arasındaki farkını gösteren bir oran olarak da kabul edebiliriz. Bazı ülkelerde, örneğin S.S.C.B.'nde, geri kalmış bölgelerde çalışan işçilerin kademe puanları da 2'yi geçmeyen katsayılarla çarpılarak yükseltilmektedir. Endüstrilere ve bölgelere göre puan farklılaştırmasının «emeğe göre gelir» ilkesi ile uzlaştığı söylenebilir. Örneğin bilgi ve teknik bakımdan eşit vasıflı (diyelim tamamen vasıfsız) iki işçiden birisi, Moskova'da dondurma imal ederken, ikincisi Sibirya'da maden ocaklarında taş kömürü çıkarıyorsa; planın tesbit ettiği sosyal öncelikler bakımından ikinci emeğin daha verimli sayılması ve daha yüksek bir ücret elde etmesi normal karşılanmaktadır.

Kol işçileri için tesbit edilen bu sistem ana hatlarıyla devlet işletmelerinde çalışan kafa emekçileri, idarî ve teknik personel için de geçerlidir. İşletme müdürü, mühendis, teknisyen ve ustabaşı gibi yönetici - teknik personel için bir kademe sistemi; diğer kafa işçileri için bundan ayrı bir ikinci kademe sistemi vardır. S.S.C.B.'-

nde teknik - yönetici kadrolar 12, diğer kafa işçileri 5 kademeye ayrılmıştır. İşçi ücretlerinde olduğu gibi kademelerden herbirine uygulanan maaş iktisadî faaliyet kolları (veya bazen bölgeler) arasında farklılık gösterir. Yönetici - teknik personele parça başına ücret uygulanmaz; buna karşılık bu grubun toplam gelirleri içinde primlerin kapladığı yer, primlerin işçi gelirleri içindeki payını genellikle aşmaktadır. 1963 - 1965 yılları arasında yönetici - teknik personele fiilen ödenen primlerin temel maaşlarına oranı S.S.C.B.'nde % 11, Polonya'da, % 28, Çekoslovakya'da % 8 idi. Prim dağıtımının S.S.C.B. ve D. Avrupa'da 1965'ten bu yana işletme kârına bağlandığını ve yönetici - teknik kadroların gelirlerinde gittikçe artan bir yer kapladığını görüyoruz (1). Buna karşılık Çin'de kafa işçilerine, memurlara ve yöneticilere prim verilmemektedir.

Kol işçileriyle teknik - idarî emekçilerin ücret kademeleri arasındaki bağıntı, teknik kadroların kol işçilerinden daha üretken olduğu faraziyesine göre kurulmuştur. Teknik - idarî işlerle ilgili cetvellerin birinci kademesini ustabaşı, sonuncu kademesini ise fabrika müdürü veya işletmenin başmühendisi işgal eder. Ustabaşı maaşı en vasıflı kol işçisinden genellikle % 10 - % 20 daha yüksektir. Maamafih Çin'de teknik ve idarî kadroların maaşları işçi ücretlerinin azamî noktasından başlamaz: En yüksek kademedeki vasıflı bir işçinin temel ücreti bazı teknik personelin maaşını aşmakta; özellikle siyasî sorumluluk taşıyan yönetici maaşlarının üstüne çıkmaktadır.

Üretken devlet işletmelerinde çalışmayan devlet memurlarının maaşları ayrı baremlerle düzenlenmiştir. Do-

(1) Bu gelişmenin, diğer bazı unsurlarla birlikte ele alınırsa geriye doğru atılmış bir adım olduğuna 35. soruda değinmiştik.

ğu Avrupa'da bilim adamları ve sanatçılar bunların içinde en yüksek maaşı alan grupları teşkil etmektedirler. Üstelik bu aydın kadrolara kitap satışlarından, konserlerden, tiyatro oyunlarından telif ücreti veya hisseler verilmekte; böylece gelirleri maaşlarının bir hayli üstüne çıkmaktadır.

Esas itibariyle «emeğe göre gelir» ilkesinin hâkim olduğu ücret ve maaş sistemi, kaideten «ihtiyaca göre» dağıtıldığı iddia edilen kollektif tüketim mallarıyla ve sosyal yardımlarla tamamlanmaktadır. Kafa ve kol emekçilerinin millî üretimden aldığı paylar böylece belirlenmektedir.

Soru 95 Kollektif çiftçilerin gelirleri nasıl belirlenir?

Kollektif çiftlikler, esas olarak tarım üretim kooperatifleri oldukları için, kooperatif üyelerinin ferdî gelirleri ücret değildir; yıllık üretimden kollektif çiftliğin elinde kalan bölümün paylaşılmasıdır.

Yıllık üretimin önceden planlanmış bir kısmı (pamuk ve tütün gibi bazı ürünlerde ise hepsi) devletçe satın alınır. Devletin alım fiyatı, ürünlerin değerinden düşük olduğu için bu alım mekanizması (daha sınırlı bir kapsamı olan vergilerle birlikte) tarımdaki ürün fazlasının devlete intikal etmesini sağlar. Devlet, kollektif çiftliklerden elde ettiği ürün fazlasının bir kısmını; tarımsal mücadele, teknik yardım gibi karşılıksız üretken hizmetlerle, bir kısmını da «ihtiyaca göre dağıtım» ilkesinin uygulandığı sosyal yardımlar ve kollektif tüketim malları ile köylü nüfusa geri verir. Ancak, kollektif çiftliklerden devlete intikal eden ürün fazlası ile devletin bu sektöre aktardığı kaynakların birbirine eşit olması tabii ki gerekmez.

Devlete yapılan planlanmış satışlardan sonra, kollektif çiftliğin yıllık üretiminden artan bölümü, (çiftlik içinde tüketilecek kısmın, tohumluğun, hayvan yemlerinin ayrılmasından sonra) şehir ve kasabaların yakınlarında kurulan serbest pazarlarda devletin alım fiyatından daha yüksek fiyatlarla satılabilir. Bazı hallerde devlet satışlarından artan ürünün hepsi köylülere dağıtılır; bu halde ürünlerin pazara götürülüp satılması bizzat köylüler tarafından yapılır.

Devlete (ve pazara) yapılan satışlardan sonra kollektif çiftliğin eline geçen gelir nasıl dağıtılacaktır? Kollektif çiftliklerin yatırımları ve yıllık üretim giderleri devletçe değil, kendi kaynaklarından karşılanır. Böylece bir dahaki yılın yatırımı ve üretim masrafları, kültürel, sosyal ve idarî giderler ayrıldıktan sonra geriye kalan gelir, kollektif çiftçilerin şahsî gelirlerini meydana getirecektir.

Bütün bir yıl kollektif çiftliğin çeşitli işlerinde çalışmış üreticiler bu şekilde dağıtılacak şahsî gelirlerden nasıl pay alacaklardır? «Emeğe göre gelir» ilkesinin burada da uygulandığını görüyoruz. Devlet işletmelerinde uygulanan iş kademelerini andıran **İşgünü Sistemi**, bölüşümün esasını meydana getirir. Ortalama vasıfta bir işte bir günlük normal mesai 1 **İşgünü** kabul edilmiş ve bütün diğer işler bu esasa göre katsayılar verilerek sınıflandırılmıştır. Örneğin en vasıfsız iş kabul edilen bekçilikte bir işgünlük mesaiye 0,5, en vasıflı iş için ise 2,5 işgünü puanı verilir. Tesbit edilen çalışma normlarının aşılması halinde ise ilâve puanlar alınır. Böylece her üretici, haftalık veya günlük mesaisi içinde yaptığı çeşitli işlere göre değişen işgünü puanları kazanır. Bunların yıllık toplamı, üreticinin yıllık üründen alacağı payı tayin eder. Diğer ödemeler yapıldıktan, gerekli fonlar ayrıldıktan sonra, kollektif çiftlik ürün şeklinde ve para ola-

rak üyelerine dağıtacağı toplam miktarları tesbit etmiştir. Örneğin 5.000.000 lira ve 100 ton patates şahıslara dağıtılacak olsun. Kollektif çiftlikte yıl boyunca 500.000 toplam işgünü hesaplanmışsa, bir işgünü için 10 lira ile yarım kg. patates düşmektedir. Yıl boyunca toplam olarak 500 işgünlük puan almış bir üreticiye 5.000 lira ve 250 kg. patates verilir. Bazı ülkelerde yeni yeni uygulanmaya başlayan bir usule göre, kollektif çiftçilere yıl sonunda belli olacak alacaklarına mahsuben muntazam aylık avanslar verilmektedir.

1963 yılında S.S.C.B.'ndeki kollektif çiftlikler 23,4 milyar rublelik safî hâsıla üretmişler; bunun 11,3 milyarı devlete ürün fazlası olarak gitmiş; 3,8 milyarı kollektif çiftliklerin yatırımlarına ve diğer ortak ihtiyaçlarına ayrılmış; geri kalan 8,3 milyarı ise üyelere emeklerinin karşılığı olarak dağıtılmıştır.

Kollektif çiftçilerin yegâne geliri ortaklaşa üretimin bu şekilde paylaşılmasından sağlanan meblâğ değildir. Gerek devletten, gerekse üyesi olduğu çiftlikten elde ettiği parasız hizmetler ve sosyal yardımların yanısıra, şahsî mülkiyeti olan 1 - 2 dönümlük arazi parçası üzerinde yaptığı sınırlı üretimle kendisine ait hayvanlardan elde ettiği gelir vardır. Köylüler şahsî tüketimlerinden küçümsenmeyecek bir kısmını bu kaynaktan karşılar; hatta ürünlerini pazarda satarak önemli gelirler de kazanırlar. Aile içinde genellikle birden fazla insanın çalışması; kollektif çiftçilerin hem ortaklaşa üretimden hem de sınırlı şahsî üretimden gelir elde etmelerine imkân vermektedir.

Soru 96 : Sosyalizmde sömürme unsurları var mıdır?

Temel bölüşüm ilişkisi açısından bakılınca sosyalizmin **sömürmeye dayanmayan** bir sistem olduğunu; ta-

rımda ve sanayide «emeğe göre gelir» ilkesinin bölüşüme kaideten hâkim olduğunu görüyoruz.

Ancak acaba sosyalizm, sömürme unsurlarından tamamen arınmış mıdır? Meseleye biraz yakından bakmakta yarar vardır.

Bizim 5. soruda yaptığımız sömürme tanımına, sosyalist ülkelerde kısmen uyan bir durum, sosyalist sistemin varlığı ve işlemesi için zorunlu olduğu halde verimsiz sayılması gereken devlet faaliyetleri için bahis konusu olabilir. Savunma, emniyet, adalet, devletin idarî faaliyetleri gibi verimsiz kamu hizmetlerinde çalışanlar üretici olmadıkları halde üretimden pay almaktadırlar. Bu, bir sömürme ilişkisi değil midir?

Bilimsel sosyalizm, devleti hem bir sınıf baskısı aracı hem de parazit, bizatihi sömürücü bir unsur olarak görür. Bu yüzdendir ki devletin silinip gitmesini sosyalizmin ileri aşaması için hem kaçınılmaz bir durum, hem de daha şimdiden saptanılan gerekli bir hedef olarak kabul eder. Ve bu sebepledir ki, sosyalist uygulamalarda bürokrasi daima sisteme yabancı, geçici olarak tahammül edilmesi gereken, fakat er geç tasfiye edilecek bir çarpıklık olarak görülmüştür. Her zaman en doğru metotlar uygulanmasa bile, bütün sosyalist ülkelerde zaman zaman bürokrasiye karşı şiddetli kampanyalar açılmış, idarî kadrolarda aşırı şişkinliğin gözlendiği hallerde, devlet memurlarını üretken işlere yollamak yollarına gidilmiştir. Bu kampanyaların sonuç verdiği de söylenebilir. Sosyalist ülkelerdeki bürokrasiden pek çok söz edilmesine rağmen, İngiliz iktisatçısı A. Nove yaptığı bir karşılaştırmada, İngiltere'de verimsiz devlet faaliyetlerinde, çalışan nüfusun % 0,7'sinin, S.S.C.B.'nde ise % 0,4'ünün yer aldığını tesbit etmiştir. Kapitalist ülkelerde kalabalık memur kadrolarıyla yürütülen bazı idarî işlerin sosyalist ülkelerde sendikalar gibi kuruluşlarca veya iş saatlerinin

dışında gönüllü vatandaşlarca ifa edildiği de görülmektedir.

Buna rağmen sistemin sırtında asalak bir unsur olarak, bir kısmî sömürme unsuru olarak bu faaliyetler mevcuttur. Ne var ki; devlet memurlarının, idarî kadroların, bir sömürücü hâkim sınıf olma özelliği yoktur. Sistemde yaygın değer yargılarının ve resmî görüşlerin verimsiz addettiği, hatta hakir gördüğü büro işleri ve idarî hizmetlerde çalışanlar, gelir seviyesi bakımından da, 100. soruda da gösterileceği gibi, sosyalist ülkelerdeki ücretli ve maaşlı emekçilerin en alt tabakasını teşkil etmektedir. Kapitalist sistemde, artık değerden pay aldığını söylediğimiz üretken olmayan emekçilerin sömürücü nitelikleri, sistemin temel sömürme ilişkilerine bağlı ve onları tamamlıyan talî bir rol oynar. Bu türden temel sömürme ilişkilerinin mevcut olmadığı sosyalist bir sistemde ise verimsiz devlet faaliyetlerinin sömürücü niteliği daha da talî bir plana itilir.

Ancak sosyalist sistemde sömürme unsurlarının bir başka biçimde de belirmesi mümkündür. Bu, «emeğe göre gelir» ilkesinin sistematik hatalarla veya bilinçli bir tarzda ihlâlinden doğabilir.

Üreticiler eşit emekler karşılığında eşit ürünler (gelirler) elde ediyorlar mı? Veya, yatırım ve verimsiz faaliyetler için topluma intikali gereken ürün fazlasına üretici gruplar eşit oranlarda katılıyorlar mı? Her üretici grup için üretkenliğin hatasızca hesaplanması, dolayısıyle «emeğe göre gelir» ilkesinin mükemmelen uygulanması imkânsızdır. Ancak sistematik hatalarla veya bilinçli bir politika sonucu belli gruplar avantajlı durumlara girmekte ise; sistemde sömürmeye benzer bir durumun, **kısmî** bir sömürmenin varlığından söz edilebilir. «Kısmî» diyoruz; çünkü avantajlı grup üretmeden yaşayan aylak bir sınıf değil; üretimden aldığı pay emeğinin kar-

şılığını (1) aşan üretici bir tabakadır.

Sovyetler Birliği'nin sanayileşmesi sırasında (ve daha sınırlı bir ölçüde harpten sonra Doğu Avrupa'da), kollektif çiftçilerin, hızlı sanayileşmenin gerektirdiği sosyal ürün fazlasına diğer bütün sınıf ve tabakalardan fazla katıldıkları; kendi içlerinden sanayiye giden genç işçi sınıfını çok düşük fiyatlarla devlete teslim ettikleri tarım ürünleri vasıtasıyle besledikleri ve böylece sanayinin tarımı, işçi sınıfının köylü sınıfını sömürdüğü söylenmiştir. Bu yorum doğru kabul edilse dahi, sosyalist sanayileşmenin belli bir safhasındaki politikalardan doğmuş, **geçici** bir sömürme ilişkisinden söz edilebilir.

Bu konuyla ilgili ve günümüz için daha önemli bir mesele, sosyalist ülkelerin bir kısmında bazı fikir işçilerinin elde ettiği yüksek gelirlerde bir sömürme unsuru olup olmadığıdır. Yazar, bilim adamı, müzisyen gibi «kültür ürünleri» yaratanların üretkenliklerini objektif olarak ölçmek imkânsız gibidir. Bu yüzden «emeğe göre gelir» ilkesini seçkin aydınlara uygulamada büyük güçlükler vardır. Ancak, birçok sosyalist ülkede, kendilerine şimdiki kadar yüksek ücretler ödenmese de bugünkü sayıda kültür ve sanat işçisinin yine mevcut olacağına dair kuvvetli göstergeler vardır. Bu, mevcut fikir işçilerinin bir kesimine sosyal bakımdan gerekli olandan yüksek gelirler sağlandığını; bir anlamda sosyal verimliliklerinin karşılığını aşan paylar aldıklarını gösteren bir belirti kabul edilebilir. Farklı bir deyimle, seçkin fikir işçilerinin gelirlerinde kısmî bir sömürme unsurunun varlığından söz edilebilir. Buna karşı sosyalist ülkelerden bazılarında, örneğin Çin'de bunun tamamen tersi bir durum olduğu

(1) «Emeğin karşılığı» derken, emeğin bütün ürettikleri kastedilmiyor; sosyal ürün fazlasına genel ortalama oranda iştirakten sonra, üretici grubun elinde kalması gereken gelir meram ediliyor.

söylenebilir: Vasıflı fikir emekçilerinin hepsine (imtiyazlı bir tabaka haline gelmemeleri için) sosyal üretkenliklerinin çok altında ücretler kabul ettirilmekte; bu durum yüzünden gençliğin bilime, kültürel üretime yönelmekten kaçınmaması için yani toplumsal bakımdan gerekli fikir emekçilerinin düşük ücretlere rağmen gereken sayılarda yetişebilmesi için yoğun bir siyasî eğitim ve propaganda yürütülmektedir. Böyle bir durumda vasıflı fikir emekçilerinin diğer üreticiler tarafından kısmen sömürüldüğü söylenebilir.

Bu örnekler göstermektedir ki sosyalist bir sistemde sömürme unsurlarından bahsedilebilse bile bunlar (verimsiz devlet faaliyetlerinde olduğu gibi) ya tamamen talî bir bölüşüm ilişkisi içinde belirmekte; veya özel bazı tarihî şartlar içinde geçici olarak doğmakta (hızlı bir sanayileşmeden doğan yükleri köylü nüfusun sırtlanması gibi); veyahut ta ülkeler arasında tamamen zıt biçimlerde (seçkin fikir işçilerine verilen payların emeklerinin karşılığından fazla veya az olması gibi) tezahür etmekte, bu yüzden sistemin şaşmaz ve ortak bir özelliği olarak belirmemektedir. Sistem, bekası ve işlemesi bakımından bu unsurların üzerine kurulmadığı içindir ki sosyalizmin **sömürmeye dayanmayan** bir üretim tarzı olduğunu söyleyebiliyoruz.

Ancak, son yıllarda, özellikle S.S.C.B. ve D. Avrupa ekonomilerinde, sosyalizmin temel bölüşüm ilişkilerine ters düşen, talî addedilemeyecek, sistematik bazı sömürü unsurlarının belirmeye başladığı gözlenmektedir. Bu gelişme, yönetici-teknik kadroların primlerini, işletme kârlarına bağlayan «reform» uygulamaları ile ilgilidir. İşletme yöneticilerine, ücretleri veya istihdamı düşürerek kârları (dolayısiyle kendi primlerini) yükseltme imkânı da verilince, bir dolaysız bölüşüm ilişkisi olan ücret - kâr karşıtlığı, sosyalizme yabancı bir unsur olarak sisteme

girmiş olmaktadır. Bu yeni gelişmeler göstermektedir ki, üretim araçları üzerinde kamusal mülkiyetin, şeklî olarak kurulması; sosyalizmin bünyesinde sistematik ve sosyalizme yabancı sömürü ilişkilerinin **hiçbir zaman** doğmayacağını asla garanti edememektedir.

9. BÖLÜM

SOSYALİST ÜLKELERDE GELİR DAĞILIMI

Soru 97 Sosyalist ülkelerde ücret ve maaşlar arasında ne kadar büyük farklar vardır?

Sosyalist ülkelerde ücret ve maaşlar arasındaki farkları belirleyen etkenler 94. soruda anlatılanlarla ortaya çıkıyor. Temel ücretler ve maaşlar arasındaki eşitsizlik şu unsurlar tarafından belirlenmektedir: (a) — Çeşitli faaliyet kolları (veya bölgeler) arasındaki ücret ve maaş farkları. Bu, ekonomik planların çeşitli faaliyet kollarına (veya bölgelere) verdiği öncelik derecelerine bağlıdır. Örneğin kömür üretimine ruj üretiminden daha fazla önem veriliyorsa, kömür ocaklarında çalışan işçilere ruj fabrikalarındaki emekçilerden daha yüksek ücret tesbit edilecektir. (b) — Her faaliyet kolu içinde çeşitli işlerin; eğitim, bilgi ve tecrübeye göre kademelenmesi ve kademelerden her birine verilen puanlar. Örneğin ekskavatör operatörü ile vasıfsız inşaat işçisi arasında ne kadar puan ve ücret farkı olmalıdır? (c) — Kafa ve kol işlerinin sınıflandığı ayrı cetvellerde, bu iki emek türü arasında itibar edilen verimlilik farkı ve işletmeler dışında çalışan memurlara ve fikir işçilerine uygulanan baremler. Örneğin ekskavatör operatörü ile inşaat mühendisi

arasındaki ücret farkının; Bayındırlık Bakanı ile evrak memuru (ve bunlarla inşaat mühendisi) arasındaki maaş farklarının tesbiti.

Fiilen elde edilen ücret ve maaşlar ise, (a) — parça başına ücretin uygulandığı hallerde emekçilerin standartlardan farklı sonuçlar almaları halinde ücret seviyesinde meydana gelen değişmeler; (b) — devlet işletmelerindeki kafa ve kol emekçilerine dağıtılan primler yüzünden, temel ücret ve maaşlardan farklı olur.

Nihayet, ücret ve maaş kademeleri hiç değişmese bile işgücünün yapısında; bilgi, eğitim ve teknik seviyesinde değişmeler meydana gelirse gelir dağılımı da değişir. Örneğin düz inşaat işçileri azalır, ekskavatör operatörleri artarsa, bu iki iş arasındaki ücret farkı sabit kalsa dahi gelir dağılımı değişecektir.

Sosyalist ülkeler arasında bütün bu âmillerin birbirinden az çok farklı olacağı ve ücretlerle maaşlar arasındaki farkların da değişiklikler göstereceği tabiîdir. Birleşmiş Milletlerin 1965 yılına ait Avrupa iktisadî raporunun 2. cildi Doğu Avrupa ülkeleri ve S.S.C.B.'nde gelir dağılımı hakkında bazı ilgi çekici bilgiler vermektedir.

İlk önce çeşitli faaliyet kolları arasındaki ücret ve maaş farklarının sosyalist ülkelerde nasıl olduğunu tesbit edelim: 1. kademedeki vasıfsız kol işçilerinin yiyecek sanayiindeki temel ücretini 100 kabul edersek; madencilikte aynı kademedeki vasıfsız işçi ücreti, Bulgaristan'da 120, Doğu Almanya ve S.S.C.B.'nde 130, Çekoslovakya'da 160, Romanya'da 170, Polonya'da ise 290'dır. Yiyecek sanayii bütün ülkelerde endüstri kesimi içinde düşük öncelik taşıyan; madencilik ise en yüksek öncelik verilmiş faaliyet kolları arasındadır. Maden işçilerine oldukça imtiyazlı durum veren Polonya dışında endüstrideki faaliyet kolları arasında aynı vasıfta iş için ödenen ücretlerin

azamî farkını (1) % 20 ile % 70 arasında değişiyor kabul edebiliriz.

Devlet işletmelerindeki yönetici - teknik personelin maaşları da faaliyet kolları arasında farklılaştırılmıştır. En düşük ve en yüksek öncelik taşıyan faaliyet kollarında çalışan işletme müdürlerinin maaşları arasında; Bulgaristan'da ve Romanya'da % 40, Çekoslovakya'da % 80, Doğu Almanya'da % 100, Polonya'da % 20 fark vardır. İşçi ücretlerindeki branşlara göre farklılaştırmaya tamamen uymadığı görülen bu farkların sadece işletme müdürleri için değil, bütün yönetici - teknik personel için geçerli olduğu kabul edilebilir.

Bir faaliyet kolu içinde işçilerin ve kafa emekçilerinin iş kademeleri arasında dağılımı diğer faaliyet kollarından farklılık gösterebilir. Örneğin yiyecek sanayiinde işçilerin büyük kısmı vasıfsız olabilir; bu yüzden 1. ve 2. kademelerde yığılmışlardır. Metalürji sanayiinde ise vasıflı işçiler (yani diyelim 7. ve 8. kademedeki işlerde çalışanlar) daha büyük bir oranda yer kaplayabilirler. Bu yüzden faaliyet kollarında adam başına düşen gelirler arasındaki fark, yukarıda verdiğimiz birinci kademe ücretlerin (veya en yüksek kademedeki maaşların) arasındaki nisbî farklardan değişik olabilir. TABLO VII'ye bu açıdan bakmak gerekir: Ekonominin çeşitli sektörlerinde fiilen elde edilen ortalama gelirler (ücretler ve maaşlar bir arada) tespit edilmiş ve en düşük gelirli sektör en yüksek gelirli sektörle karşılaştırılmıştır. (En düşük gelirli sektörün ortalama geliri = 100 kabul edilmiştir.)

(1) Endüstri kolları arasındaki azamî ortalama ücret farkları TABLO VIII'de görüleceği gibi daha ziyade giyim sanayii ile madencilik arasındadır. Buna rağmen yiyecek sanayii ile giyim sanayii arasında öncelik bakımından büyük bir fark yoktur.

TABLO VII — SOSYALİST ÜLKELERDE SEKTÖRLER ARASINDAKİ ORTALAMA GELİR FARKLARI (1962 - 1964)

ÜLKE	EN DÜŞÜK GELİRLİ SEKTÖR		EN YÜKSEK GELİRLİ SEKTÖR	
Bulgaristan	Devlet Çiftlikleri	100	İnşaat:	180
Çekoslovakya	Sosyal Hizmetler	100	İnşaat:	153
D. Almanya	Ticaret	100	İnşaat:	127
Macaristan	Devlet Çiftlikleri	100	İnşaat:	121
Polonya	Orman İşletmeleri	100	İnşaat:	160
S.S.C.B.	Sosyal Hizmetler	100	Bilim Kurumları:	174

Görülüyor ki inşaat sektöründeki ortalama gelirler hemen hemen bütün ülkelerde önde gelmekte, endüstrideki ortalama gelirleri dahi aşmaktadır.

Öte yandan aynı karşılaştırmayı; tarım, ticaret, inşaat gibi kesimleri çıkararak sadece **endüstri içindeki** üretim kolları arasında yapabiliriz. Endüstri içinde ortalama geliri en düşük üretim kolunu 100 kabul edersek; TABLO VIII'deki bilgi ortaya çıkıyor.

TABLO VIII — SOSYALİST ÜLKELERDE ENDÜSTRİDEKİ ÜRETİM KOLLARI ARASINDA ORTALAMA GELİR FARKLARI

ÜLKE	EN DÜŞÜK GELİRLİ SANAYİ KOLU		EN YÜKSEK GELİRLİ SANAYİ KOLU	
Bulgaristan	Giyim Sanayii	100	Metalürji	160
Çekoslovakya	Giyim Sanayii	100	Kömür ve petrol	201
D. Almanya	Giyim Sanayii	100	Madencilik	152
Macaristan	Giyim Sanayii	100	Madencilik	177
Polonya	Giyim Sanayii	100	Kömür	199

Faaliyet kolları arasında, benzer vasıftaki işlere ödenen temel ücret ve maaşlarla, ortalama gelirler arasındaki farkları böylece gördük. Acaba **tek bir faaliyet kolu içinde** ücret ve maaş arasındaki farklar nasıldır? Makina sanayiinde ödenen en düşük işçi ücretiyle en yüksek maaş (işletme müdürü maaşı) arasındaki farkları veren bazı rakamlar mevcuttur. Buna göre, makina sanayiine dahil bütün işletmeleri ve bunlarda çalışan bütün kol ve kafa işçilerini kapsamak üzere, en yüksek maaş, en düşük ücretten Bulgaristan'da 3,9 misli, Çekoslovakya'da 6,3 misli, Doğu Almanya'da 5 misli, Polonya'da 6,9 ve Romanya'da 5,9 misli fazladır.

Makina sanayii için böylece tesbit edilmiş bulunan en düşük ücretle en yüksek maaş arasındaki farka ait rakamlar bütün ekonomi için mevcut değildir. Ancak elimizdeki bilgileri kullanarak çeşitli sosyalist ülkelerde sanayi ve madencilik faaliyetlerinin tümünü kapsayacak bazı tahminler yapabiliyoruz. Buna göre, en düşük öncelik taşıyan sınaî faaliyet kolunda en vasıfsız işçiye (örneğin bir çorap fabrikasında temizlik işleri yapan kadına) ödenen ücretle en yüksek öncelik taşıyan sınaî faaliyet kolunda en vasıflı kafa emeğine (diyelim bir kömür işletmesinin müdürüne) ödenen maaş arasında, tahminî olarak, Bulgaristan'da 5 misli, Doğu Almanya ve Romanya'da 10 misli, Çekoslovakya'da 11 misli fark vardır. S.S.C.B. için tahmine imkân verecek rakamlar yoktur; ancak bu ülkede hem bölgelere göre; hem de faaliyet kollarına göre çok fazla kademelendirme olduğu için farkların daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Devlet işletmelerinde elde edilen ücret ve maaşlar kültür ve bilim adamlarının, memurların ve diğer yöneticilerin maaşlarıyla birleştirilmiş ve böylece ücret ve maaş gelirlerinin şahıslar arasındaki dağılımları tesbit edilmiştir. Ekonomideki bütün ücret ve maaşlıları içe-

ren bu dağılımları birbiriyle ve bazı Batı Avrupa ülkelerindeki ücret ve maaş gelirlerinin dağılımıyla karşılaştırabiliyoruz.

Bulgaristan (1960), Çekoslovakya (1964) ve Macaristan'daki (1964) eşitsizlikler birbirine çok yakındır. Polonya'da (1964) ücret ve maaş gelirleri arasındaki eşitsizlikler biraz daha büyük; S.S.C.B.'nde ise (1959) (dağılım sırf ücretler için olduğu halde) bu dört ülkeden de fazladır.

Beş Batı Avrupa ülkesinde 1964 yılı için ücret ve maaş gelirlerinin dağılımı sosyalist ülkelerle karşılaştırılırsa, bunlardan dördünün (İngiltere, Hollanda, İsveç ve Fransa) bütün sosyalist ülkelerden daha büyük eşitsizlikler gösterdiği ortaya çıkıyor. Batı Almanya ise, S.S.C.B.'ndeki ücret eşitsizliklerinden daha az, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden daha fazla eşitsizlik gösteriyor. Kapitalist ve sosyalist ülkeler arasındaki bu karşılaştırmanın sadece **ücret ve maaşları** kapsadığını unutmamak gerekir. **Bütün** gelirlerin dağılımını 99. soruda karşılaştıracağız. Buna göre ücret ve maaşların şahıslar arası dağılımı sosyalist ülkelerde genel olarak kapitalist ülkelerden daha az eşitsizlik göstermektedir.

Soru 98 Kollektif çiftliklerde gelir dağılımı ile ilgili ne gibi meseleler vardır?

95. soruda anlatıldığı gibi, sosyalist ülkelerde kollektif çiftliklerin içinde gelir dağılımı, çeşitli vasıfta işlere verilen farklı puanlardan meydana gelen **İşgünleri Sistemine** dayanır. Bu sistem mahiyeti itibariyle büyük gelir eşitsizliklerinin doğmasına müsait değildir. Kollektif çiftçi ailelerine ait küçük arazi parçalarından ve şahsî hayvanlarından elde edilen gelirlerin de bir çiftlik için-

de büyük farklılıklar göstermediğini farzedebiliriz. Bu halde, herhangi bir kollektif çiftlik içinde gelirlerin eşitliğe bir hayli yakın bir dağılım göstereceği tahmin edilir.

Ancak daha önemli bir eşitsizlik sebebi vardır: Toprağın verimliliği bir çiftlikten diğerine değişir; bu yüzden, aynı miktarda sermaye donatımı, aynı sayıda üyesi olan iki kollektif çiftlikten birisi diğerinden daha fazla ürün kaldırır, Eğer devlet verimlilik farkını dikkate almazsa, birinci çiflikteki üreticilere düşecek gelirler ikinci çiftlikteki gelirleri aşacaktır. Bu yüzden kollektif çiftlik sistemi, çiftliklerin **içinde** gelir farklarını mutedil bir seviyede tutmakla beraber, hele S.S.C.B. gibi toprak ve tabiat şartları bakımından büyük çeşitlilikler gösteren bir ülkede, bölgelere göre çiftlikler **arasında** büyük gelir farkları yaratma eğilimi gösterir.

15. soruda anlatıldığı gibi kapitalist sistemde tarım ürünleri için tek bir fiyat teşekkül edince, verimli toprakların sahipleri, en verimsiz topraklara sahip olanların elde ettiklerinin üstünde **bir toprak kirası farkı** kazanırlardı. Kapitalist bir sistemde toprak sahibinin cebine giden bu verimlilik farkı, sosyalist bir ekonomide kollektif çiftliklerdeki üreticilere mi bırakılmalı; yoksa topluma mı ait olmalı? Verimli topraklarda çalışan emek daha üretkendir; «emeğe göre gelir» ilkesini harfiyen uygularsak, (devlete intikal edecek ürün fazlasını bölgeler arasında ayrım gözetmeden aldıktan sonra) emekçilere bırakmak gerekirdi. Ancak bu, açık bir adaletsizlik doğurur; zira verimlilik farkı; emeğin bilgisinden, kullanılan makina ve teçhizattan, sulama ve gübrelemeden değil de sırf tabiattan doğuyorsa; kurak ve verimsiz arazileri işleyen emekçiler ne kadar gayretli, bilgili olurlarsa olsunlar âdeta cezalandırılmış olurlar.

Bu mesele, devlet çiftlikleri için bahis konusu olmaz;

zira bir devlet fabrikasındaki gibi bölüşüm ilişkileri içinde olan tarım işçilerinin ücretleri toprağın verimliliğine göre değişmez. Bir traktör sürücüsü; ister kurak, ister bereketli bir toprağı sürsün, devlet çiftliklerinde kaideten aynı ücreti alır; hatta örneğin bakir toprakların tarıma açılması gibi politikalar izleniyorsa, verimsiz toprakların bulunduğu geri kalmış bölgelerde traktör sürücüsüne daha yüksek bir ücret dahi ödenebilir (1). Verim farklarının bir bölüşüm meselesi olarak ortaya çıkması, **grup mülkiyetinin** hâkim olduğu ve bu yüzden, ürünlerini **satarak** gelir elde eden kollektif çiftliklerde bahis konusudur. Sosyalist ülkelerde bu meselenin çözümlenmesine karşı alınan tavır, genellikle çiftlikler arasında tabiî şartlardan ve toprağın tabiî verimliliğinden doğan farkı devlete maletmek; insan emeğinden; yani bilgi ve yönetimden, kullanılan teknikten, makina ve teçhizattan, toprağın insan emeğiyle ıslahından (sulama ve gübreleme gibi) doğan verimlilik farkını üreticilere bırakmaktır. Bu, bölgelere göre toprağın tabiî verimliliği arttıkça ürünlerin alım fiyatını düşürmekle; veya, tabiî verimliliğe göre artan oranlı vergilerle sağlanır.

Bu yönde yapılan uygulamalar birçok pratik güçlükler yaratmakta ve özellikle S.S.C.B.'nde bölgelere göre çiftlikler arasında önemli gelir farklarının mevcut olmasını önleyememektedir. Örneğin kollektif çiftçi aileleri başına düşen nakdî gelir, Kazakistan kollektif çiftliklerinde Gürcistan'daki ortalamadan 3,8 misli fazladır. Benzer bir karşılaştırmayı kollektif çiftliklerde bir **işgününe** düşen gelirler arasında yaparsak, Özbekistan ortalama-

(1) Son yıllarda devlet çiftliklerinde de kısmî otofinansmana gidildiğini ve kârların gittikçe artan bir oranının primler vasıtasiyle kişisel gelirlere eklendiğini görüyoruz. Bu uygulama «toprak kirası farkı»nı **bir bölüşüm meselesi olarak** devlet çiftliklerine de getirmiştir.

sının Beyaz Rusya ortalamasını 2,6 misli aştığını görüyoruz. Tabiî ki bu rakamlar gerçek ortalama gelir farklarından bir miktar fazladır; zira pamuk üreten kollektif çiftliklerde, örneğin Özbekistan'da, çiftçilerin bütün gelirleri para şeklindedir; tahıl üreten çiftliklerde ise gelirin bir kısmı para, bir kısmı ürün olarak dağıtılır. Ancak yine de Sovyetler Birliği'nde kollektif çiftlikler arasında bir hayli büyük gelir farkları olduğu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan ekilebilir toprakları büyük verimlilik farkları göstermeyen bazı Doğu Avrupa ülkelerinde kollektif çiftlikler arasındaki gelir farkları daha mutedildir. Örneğin Macaristan'a ait rakamlar gösteriyor ki bütün ülkedeki kollektif çiftçi aileleri arasında tespit edilen gelir eşitsizlikleri; işçi ve memurlar arasındaki eşitsizliklerden daha hafiftir.

Soru 99 Sosyalist ülkelerde genel gelir eşitsizlikleri hakkında neler biliyoruz; bunları kapitalist ülkelerle karşılaştırabilir miyiz?

Sosyalist ülkelerde ücret ve maaşlar arasındaki farkların ve kollektif çiftçi gelirlerinin hangi etkenlere tabi olduğunu açıkladık; bunlar hakkında tespit ettiğimiz istatistiklerin sonuçlarından bahsettik. Bu iki dağılımın birleştirilmesi sosyalist bir ekonomideki genel gelir dağılımını verebilir; şu şartla ki, serbest meslek gelirleri, küçük ticaret gelirleri, eğer mevcut iseler bağımsız çiftçilere ait dağılım da ilâve edilsin.

Bu anlamda bir genel gelir dağılımı hakkında sadece Macaristan'a ait rakamlar yayınlanmıştır. Bunun yanısıra sosyalist niteliği tartışmalı olan Yugoslavya'ya ait bir dağılım da mevcuttur. Bu bilgileri, kapitalist ülkelere ait gelir dağılımları ile karşılaştırmak mümkün oluyor.

Nüfusun (veya ailelerin) en az gelirli % 20'si toplam gelirin Macaristan'da (1962) % 9,1'ini, Yugoslavya'da (1963) %7,9'unu, İtalya'da (1948) % 6,1'ini, A.B.D.'nde (1950) % 4,8'ini, Meksika'da (1957) % 4,4'ünü, Hollandada (1950) % 4,2'sini, Batı Almanya'da % 4'ünü, İsveç'te ise (1948) % 3,2'sini elde etmektedir (1). Görülüyor ki en az gelirli nüfusun aldığı paylara bakacak olursak gelir eşitsizlikleri Macaristan'da bütün kapitalist ülkelerden ve Yugoslavya'dan çok daha hafiftir.

Karşılaştırmayı bir de en yüksek gelirli nüfus (veya aileler) açısından yapalım. Kapitalist ülkelerde gelir vergisi beyannamelerinden toplanan dağılımlar özellikle yüksek gelirli grupların paylarını sunî derecede az göstermekle beraber çıkan sonuç farklı olmuyor. Nüfusun (ailelerin) en yüksek gelirli %5'inin toplam gelirden aldığı paylar; Macaristan'da % 12,1, Yugoslavya'da % 15,2, İsveç'te % 20,1, A.B.D.'nde % 20,4, B. Almanya'da % 23,6, İtalya'da % 24,1, Hollanda'da % 24,6 Meksika'da % 37'dir (2). Sonuç yine aynıdır. En yüksek gelirli grupların paylarına baktığımızda Macaristan'daki eşitsizliklerin bütün kapitalist ülkelerden ve Yugoslavya'dan az olduğu ortaya çıkıyor.

Böylece, sosyalist ülkelerde gelirler arası eşitsizliklerin kapitalist ülkelerden çok daha hafif olduğu istatistiklerle de doğrulanmış oluyor. Bu sonucu bütün sosyalist ülkelere teşmil etmemizin sebebi vardır: Macaristan'a ait genel gelir dağılımı, bu ülkedeki ücret ve maaş gelirlerinin dağılımı ile çok yakın bir benzerlik gösteriyor. Bu benzerliğin (bağımsız çiftçilerin geniş bir yer kapladığı Polonya ve bölgeler arasında toprağın verimliliği açısından büyük farklar gösteren S.S.C.B. hariç) diğer

(1) Çok güvenilemeyeceğini belirttiğimiz Türkiye rakamlarında bu oran %4,2'dir.

(2) Türkiye için bu oran % 35,7'dir.

sosyalist ülkelerde de olduğunu farzedebiliriz. 97. soruda gösterildiği gibi, ücret ve maaş gelirlerinin dağılımı sosyalist ülkelerde genel olarak kapitalist ülkelerden daha az eşitsizlik taşımaktadır. Buna göre, Doğu Avrupa'da ücret ve maaşların dağılımına yakından benzeyen genel gelir eşitsizliklerinin; kapitalist ülkelerde, mülkiyet gelirlerinin de dahil olduğu, ekonominin tümüne ait eşitsizliklerden çok daha hafif olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Soru 100 Sosyalist ülkelerde gelir dağılımı hangi yönde değişmektedir?

Herhangi bir ülkede sosyalizmin kurulması, kapitalist (ve kapitalizm öncesi) sömürmenin tasfiyesi; üretim araçları üzerindeki mülkiyetten veya servetten doğan büyük gelirlerin ortadan kalkması demektir. Böylece sosyalist üretim ilişkilerinin kurulmasıyla toplumdaki büyük gelir eşitsizlikleri de yok olur.

Ancak sosyalizm, henüz sanayileşmemiş, geri bir ülkede kuruluyorsa, sanayi devrimini bizzat yapması zorunlu olmaktadır. Bu durumda, emekçi yığınların içinden çok sayıda teknik personelin, vasıflı insangücünün yetişmesi ve âcil insangücü ihtiyacı duyulan sektörlere işçilerin süratle yönelebilmeleri; ihtisas ve bilgiye göre ve sektörler arasında ücret ve maaş farklarının artması ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple sosyalist ülkelerin hızla sanayileştiği devreler, gelir eşitsizliklerinin de genel olarak arttığı yıllar olmuştur. S.S.C.B.'nde 1929 - 1953, Doğu Avrupa ülkelerinde ise 1948 - 1956 yılları böyle dönemlerdir.

Ne var ki, yetişkin insangücü ve teknik personel ihtiyacı hızla geliştirilen kitle eğitimiyle ve yeni kurulan sa-

nayilerde meslek içinde yetişme imkânlarının artması ile karşılanınca gelir eşitsizliklerinin artması son buldu. Eşitsizlikleri azaltmayı hedef tutan bilinçli politikalar yüzünden değil; fakat yeni iktisadî şartların tabiî bir sonucu olarak, takriben 1965 yılına kadar S.S.C.B.'nde ve Doğu Avrupa ülkelerinde ücret ve maaşlar arasındaki eşitsizliklerin azalmış bulunduğunu görüyoruz.

Buna paralel olarak tarımla sanayi, kollektif çiftçilerle işçiler arasındaki gelir farkları da azalma eğilimi göstermektedir. Hızlı sanayileşme hamlelerinin yükünü en fazla sırtlanan sosyal grup olan kollektif çiftçilere 1956'dan itibaren (özellikle tarım ürünlerine devletin ödediği fiyatların yükseltilmesi sonunda) sağlanan gelir artışları, sanayi işçilerininkinden daha yüksek oranda olmuştur. Bu gelişme de sosyalist ekonomilerin içindeki gelir eşitsizliklerini azaltıcı bir etki icra etmiştir.

Son olarak kollektif çiftçilerin dışındaki başlıca sosyal tabakaların ortalama gelirlerinin nasıl seyrettiğine bakalım. Dört Doğu Avrupa ülkesi ile S.S.C.B.'nde üç sosyal grubun ortalama gelirlerinin seyri ile ilgili bilgiler mevcuttur. Sosyal gruplar: (a) kol işçileri, (b) doğrudan doğruya üretimde çalışan üretken kafa emekçileri, mühendisler ve teknik personel, (c) üretken olmayan devlet faaliyetlerinde çalışan memurlar, yöneticiler ve büro personelidir.

Bulgaristan'da 1948 yılında bu üç grup içinde en düşük ortalama gelir kol işçilerinde idi. Memurların ve yöneticilerin ortalama geliri işçi gelirlerinin %17 üzerinde idi; teknik personel gelirleri ise işçi gelirlerini % 73 oranında aşıyordu. 1964 yılında durumun bir hayli değiştiğini görüyoruz. En düşük gelirli grup artık memurlardır ve ortalama gelirleri kol işçilerinin % 1 altındadır. Teknik personel gelirleri ise kol işçilerinin gelirlerini % 42 oranında aşmaktadır.

Macaristan'da 1950 - 1964 yılları arasındaki gelişme tamamen aynı doğrultuda olmuştur. 1950 yılında ortalama memur gelirleri kol işçilerini % 41, teknik personel gelirleri yine işçi gelirlerini % 99 oranında aşıyordu. 1964 yılında memur gelirleri işçi gelirlerinin % 5 altına düştü; teknik personel gelirleri ise kol işçileri ortalamasından sadece % 53 oranında fazla idi.

Polonya'da da benzer bir gelişme olmuş; buna rağmen 1964 yılında kol işçilerinin ortalama geliri hâlâ memur gelirlerini aşamamıştır; sadece aradaki fark azalmıştır. 1950'de memur gelirleri işçi gelirlerini % 21 aşarken 1964'te bu fark % 5'e inmiştir. Teknik personel gelirlerinin ortalama işçi gelirlerinden fazlalığı 1950'de %81'den 1964'te % 64'e inmiştir.

Çekoslovakya için 1955 - 1964 rakamları mevcuttur ve bu on yıllık dönemde büyük bir değişme olmamıştır. 1955'te ortalama memur gelirleri işçi gelirlerinin % 15, 1964'te ise % 16 altında idi. Buna karşılık ortalama teknik personel gelirleri kol işçilerini 1955'te % 26, 1964'te ise % 30 oranında aşıyordu.

Son olarak Sovyetler Birliği'ne bakalım. Bu ülkede 1932 yılında memurların ve büro personelinin ortalama gelirleri kol işçilerini % 50 oranında aşıyordu. Teknik personel ise işçilerden ortalama olarak % 163 oranında fazla gelir kazanıyordu. 1950 yılında durumun değiştiğini, memurların en düşük gelirli grup haline geldiğini görüyoruz: Ortalama gelirleri işçi gelirlerinin % 7 altına düşmüştür. Teknik personel gelirleri ile işçi gelirleri arasındaki fark ta daralmış, % 75'e inmiştir. Bu gelişme, 1950 - 1964 arasında da devam etmiştir. Memurların ortalama gelirleri 1964'te işçi ortalamalarının % 16 altındadır; teknik personel ise ortalama gelir seviyesi bakımından işçileri sadece % 44 aşmaktadır.

Bu bilgilerden çıkan ve takriben 1965 yılına kadar

geçerli olan sonuçları şöylece özetleyebiliriz: (a) — Verimsiz devlet faaliyetlerinde, büro işlerinde, idarî hizmetlerde çalışanlar, sosyalist gelişme içinde işçi sınıfına karşı imtiyazlı maddî durumlarını yitirmişler; gelir ortalamaları işçilerin altına düşmüştür. (b) — Üretken kafa emeği ile kol emeği arasındaki gelir farkları sosyalist gelişme içinde daralmaktadır. Bu eğilime bakarak, kafa ve kol emeği arasındaki ayrılığın sosyalizmin evrimi içinde giderek hafiflemekte olduğu söylenebilir. (c) — Sosyalist gelişme, tarım dışındaki sosyal tabakalar arasında gelir dağılımını sürekli olarak kol işçileri lehine değiştirmiştir. Bu eğilim, incelenen dönemlerde, sosyalist evrimin genel bir özelliği olarak belirmektedir.

Ancak son yıllarda bütün Doğu Avrupa'ya yayılan «ekonomik reform»ların hedefleri arasında, eşitliğe yönelen bu eğilimi durdurmak ta vardır. Bu ülkelerde, kol işçileri ile yönetici kadrolar ve yüksek ihtisas elemanları arasındaki gelir farklarının azlığı «reformcular» tarafından açıkça olumsuz bir durum olarak nitelendirilmiştir. Ekonomik yönetimde merkezîlikten uzaklaşma ve kâra bağlanan yeni prim sistemleri, 1965'ten bu yana gelir eşitsizliklerinin azalmasını durdurmuş; hattâ bu eşitsizlikleri artırmış olsa gerektir.

İÇİNDEKİLER

I. GİRİŞ

1. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

			Sayfa
Soru	1	Üretim ve gelir, bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı ne demektir? .	7
Soru	2	Bölüşüm ilişkilerinin önemi ve gelir dağılımı araştırmalarının faydası nedir? . .	9
Soru	3	Çeşitli gelir dağılımı kavramları arasında hangileri önemlidir?	12
Soru	4	İktisadî kavramlar nedir; bölüşüm ilişkilerini düzenleyen, gelir dağılımını belirliyen iktisadî kanunlar var mıdır?	13
Soru	5	Sömürme (istismar) nedir? . .	16
Soru	6	Sömürmeye dayanmayan sosyal sistemler var mıdır?	18

II. KAPİTALİST SİSTEM

2. BÖLÜM

KAPİTALİZMİN TEMEL VE TALİ BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Soru	7	Feodal bölüşüm ilişkileri nelerdir? . .	21
Soru	8	Feodalizmden kapitalizme geçiş nasıl olmuştur?	23

		Sayfa
Soru 9	Kapitalizm sömürmeye dayanan bir sistem midir?	25
Soru 10	Kapitalizmin temel bölüşüm ilişkisi nedir?	29
Soru 11	Kapitalizmin talî bölüşüm ilişkileri nelerdir?	31
Soru 12	Kapitalist sistemde küçük üreticilerin durumu nasıldır?	33
Soru 13	Kapitalist sistemde fikir emekçilerinin durumu nasıldır?	34
Soru 14	Faiz nedir?	37
Soru 15	Toprak kirası (rant) nedir?	39
Soru 16	Kapitalist sistemde ne gibi verimsiz faaliyetler vardır; bunlar artık değeri nasıl paylaşırlar?	40
Soru 17	Verimsiz faaliyetlerde çalışan emekçilerin bölüşüm ilişkileri nasıl açıklanabilir?	48
Soru 18	Kapitalist sistemde devletin bölüşüm ilişkileri içinde rolü nedir?	50
Soru 19	Devlet gelir dağılımını kaç yoldan değiştirebilir?	52
Soru 20	Kapitalist sistemde özel teşebbüs vergi yükünü emekçilere nasıl devreder?	54
Soru 21	Tüketicilere devredilen vergiler gelir dağılımını hangi yönde değiştirir?	56
Soru 22	Müterakki gelir vergilerinin yükünü varlıklı sınıflar nasıl hafifletir?	58
Soru 23	Gelir vergilerinin kâğıt üzerindeki müterakkiliği ile gerçek müterakkiliği farklı mıdır?	61
Soru 24	Kapitalist sistemde vergilerin gelir dağılımını değiştiremeyişinin temel sebebi nedir?	62
Soru 25	Verimsiz devlet masrafları gelir dağılımını ne yönde değiştirir?	64
Soru 26	Verimli devlet masrafları gelir dağılımını değiştirebilir mi?	65
Soru 27	Kapitalist bir ekonomide devlet işletmelerinin bölüşüm ilişkileri açısından önemi nedir?	68
Soru 28	Kapitalist bir ekonomideki devlet işletmeleri sosyalist işletmeler sayılabilir mi?	70
Soru 29	Kapitalist sistemdeki bölüşüm ilişkileri üzerinde şimdiye kadar söylenenleri özetleyebilir miyiz?	71

3. BÖLÜM

KAPİTALİST SİSTEMDE SÖMÜRMENİN VARLIĞINI İNKÂR TEŞEBBÜSLERİ

		Sayfa
Soru 30	Burjuvazi kapitalizmin sömürmeye dayanan bir sistem olduğunu kabul eder mi? . . .	74
Soru 31	Kapitalist sistemde haksız gelir tipleri toprak kirası ve faizden mi ibarettir? . . .	76
Soru 32	Kapitalist kârı sermayenin verimliliğinden mi doğar?	78
Soru 33	Sermaye verimli midir? .	79
Soru 34	Sermayedar verimli midir? . . .	81
Soru 35	Faiz ve kâr kapitalist olmayan toplumlarda yok mudur?	83
Soru 36	Ücretlerin ve emekçilerin hayat seviyelerinin yükselmesi sömürmenin son bulduğunu gösterir mi?	85
Soru 37	Kapitalist ekonomideki verimsiz faaliyetlerin sömürücü özelliği nasıl gizlenmektedir?	87

4. BÖLÜM

KAPİTALİST ÜLKELERDE GELİR DAĞILIMI

Soru 38	Kapitalizmin ve hâkim sınıfların yapısında ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir? .	88
Soru 39	Kapitalist gelişmede işçi sınıfının üretimden aldığı payı tayin eden etkenler nelerdir? . .	91
Soru 40	Kapitalist sistem geliştikçe orta sınıflar güçlenmekte midir?	94
Soru 41	Kapitalizmde tekelci eğilimler günümüzde dahi devam etmekte midir?	95
Soru 42	Tekelci kapitalizm bir «Halk Kapitalizmi» midir?	97
Soru 43	Kapitalist gelişme ile artık değerin toplam üretim içindeki payı hangi yönde değişmiştir?	100
Soru 44	Kapitalist gelişmede gelir eşitsizlikleri hangi etkenlere bağlı olarak değişir?	103

Sayfa

Soru 45 Gelişmiş kapitalist ekonomilerde gelir eşitsizlikleri azalmakta mıdır? . . . 105
Soru 46 Kapitalizm emekçi sınıfları nasıl tatmin edebilmektedir? 108

III. TÜRKİYE

5. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Soru 47 Türkiyedeki bölüşüm ilişkilerini nasıl özetleyebiliriz? 110
Soru 48 Türkiye'de feodal sömürme var mıdır? . . . 112
Soru 49 Türkiye'de tarımda feodal kalıntılar, yarı-feodal ilişkiler var mıdır? 114
Soru 50 Ortakçılık nedir? 116
Soru 51 Toprağın verimini yükselten gelişmeler ortakçının sömürülme derecesini değiştirir mi? 118
Soru 52 Tarımda kiracılık nedir? 119
Soru 53 Türk tarımında kapitalist bölüşüm ilişkileri var mıdır? 120
Soru 54 Tarımda küçük üreticiler kimlerdir? 123
Soru 55 Küçük köylü üreticiler nasıl sömürülür? 124
Soru 56 Tarımdaki feodal ve yarı feodal ilişkilerin genişliği ne kadardır? 127
Soru 57 Kiracılık ve küçük üreticiliğin genişliği ne kadardır? 129
Soru 58 Tarımda kapitalist bölüşüm ilişkileri ne kadar geniş bir yer kaplamaktadır? . 131
Soru 59 Tarımdaki çeşitli bölüşüm ilişkilerinin nispî genişliklerini özetleyebilir miyiz? 132
Soru 60 Türk tarımında gözlenen bölüşüm ilişkileri hangi yönlerde değişmektedir? . . . 134
Soru 61 Tarım dışındaki temel kapitalist bölüşüm ilişkilerinin genişliği nedir? 137
Soru 62 Tarım dışındaki kapitalist bölüşüm ilişkileri Türkiye'de ne gibi özellikler gösterir? 138

Sayfa

Soru 63 Sanayide ve madencilikte sömürme derecesi hesaplanmış mıdır? 140
Soru 64 Tarım dışındaki küçük üreticilerin Türkiye'deki durumu nedir; bunlar hangi yönde gelişmektedirler? 142
Soru 65 Türkiye'de üretken olmayan faaliyetler geniş bir yer kaplamakta mıdır? 144
Soru 66 Türkiye'de verimsiz faaliyetler kaça ayrılabilir? 146
Soru 67 Türkiye'de bankacılık bölüşüm ilişkileri açısından ne gibi özellikler taşır? 148
Soru 68 Türkiye'de devlet işletmeciliğinin genişliği ne kadardır? 150
Soru 69 Devlet işletmeciliği Türkiye'de bölüşüm ilişkileri açısından ne gibi özellikler gösterir? . . . 153
Soru 70 Türkiye'de devlet maliyesinin gelir dağılımı üzerinde ne gibi etkileri vardır? . . . 157
Soru 71 Türkiye'de vergi sistemini bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı açışından değerlendirebilir miyiz? 158
Soru 72 Devlet harcamalarının sosyal gruplar ve kurumlar arasında dağılımı nasıldır? . 164
Soru 73 Özel sermaye birikimine devlet harcamalarının katkısı ne kadardır? 168
Soru 74 Müteahhitlerle kapitalistler arasında ne gibi farklar vardır? 169
Soru 75 Tarım dışındaki çeşitli bölüşüm ilişkilerinin genişliğini toplu halde gösterebilir miyiz? 172
Soru 76 Tarım dışındaki bölüşüm ilişkileri hangi yönde değişmektedir? 175

6. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

Soru 77 Türkiye'de gelir dağılımı hakkında ne gibi bulgular vardır? 178
Soru 78 1950-1965 yıllarını genel iktisadî görünüşü bakımından ne gibi devrelere ayırabiliriz? 180

Sayfa

Soru 79 1950'den bu yana gelir dağılımındaki değişmeler tarımdaki sosyal tabakaları nasıl etkiledi? 181
Soru 80 1950-1965 yıllarında tarım dışındaki gelirin emekçilerle burjuvazi arasında dağılımı nasıl değişmiştir? 183
Soru 81 Fiyat-üretim artışları ile toplu sözleşmeler gelir dağılımını nasıl etkilemiştir? . 185
Soru 82 Türk işçi sınıfının üretimden aldığı payı tayin eden aslî etkenler var mıdır? 188
Soru 83 1950-1965 arasında gelir dağılımındaki değişmelerden çeşitli emekçi gruplar aynı şekilde mi etkilenmişlerdir? . . . 190
Soru 84 Sınıflar arası gelir dağılımının gelecekte nasıl bir seyir göstermesi beklenebilir? . . 192
Soru 85 Türkiye'de gelir eşitsizlikleri nasıldır? Bu bilgileri yabancı ülkelere ait gelir dağılımları ile karşılaştırabilir miyiz? 194
Soru 86 Türkiye'de gelir eşitsizliklerinin gelecekte nasıl bir seyir göstermesi beklenebilir? . 198
Soru 87 Türkiye'de emekçi sınıflar gelir dağılımındaki değişmelere karşı ne kadar duyarlıdırlar? 200

IV. SOSYALİST SİSTEM

7. BÖLÜM

SOSYALİZMDE BÖLÜŞÜM MESELELERİ KARŞISINDA SOSYALİST TEORİ VE PRATİK

Soru 88 Sosyalizmin eşitliğe karşı tavrı nedir? . . 204
Soru 89 Marx ve Lenin sosyalist sistemdeki bölüşüm ilişkileri hakkında neler yazmışlardır? . . 206
Soru 90 Sovyetler Birliği'nde gelir eşitsizlikleri ile ilgili politikalar ve görüşler nasıl gelişmiştir? . . 210
Soru 91 Sosyalizmin ileri aşamasına geçmede izlenilmesi düşünülen yollar nelerdir? 214

Sayfa

Soru 92 Maddî menfaatler kamçılanarak ileri sosyalizme geçilebilir mi? 217

8. BÖLÜM

SOSYALİST EKONOMİLERDE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Soru 93 Sosyalist sistemlerdeki bölüşüm ilişkilerini özetleyebilir miyiz? . . . 220
Soru 94 Sosyalist ekonomilerde işçi ve memur gelirleri nasıl belirlenir? 223
Soru 95 Kollektif çiftçilerin gelirleri nasıl belirlenir? 228
Soru 96 Sosyalizmde sömürme unsurları var mıdır? 230

9. BÖLÜM

SOSYALİST ÜLKELERDE GELİR DAĞILIMI

Soru 97 Sosyalist ülkelerde ücret ve maaşlar arasında ne kadar büyük farklar vardır? . . 236
Soru 98 Kollektif çiftliklerde gelir dağılımı ile ilgili ne gibi meseleler vardır? 241
Soru 99 Sosyalist ülkelerde genel gelir eşitsizlikleri hakkında neler biliyoruz; bunları kapitalist ülkelerle karşılaştırabilir miyiz? 244
Soru 100 : Sosyalist ülkelerde gelir dağılımı hangi yönde değişmektedir? 246

«Fethi Naci'nin Gerçek Yayınevi, '100 Soruda' dizisiyle, Türk düşün hayatına birçok ciddî inceleme kazandırmış bulunuyor. Dizinin en önemli kitaplarından biri, Dr. Korkut Boratav'ın 'Gelir Dağılımı' incelemesi. / .. Böylece Boratav'ın incelemesi, son 15 - 20 yıllık dönemde Türk toplumunun evrimini ortaya koyan önemli bir eser haline gelmektedir. / Bu değerli incelemeyi, bütün aydınların dikkatle okumaları gereğine inanıyoruz.» (Doğan Avcıoğlu, Devrim, 4 Kasım 1969)

●

«'Türkiye'de nüfusun en az gelirli % 20'sinin toplam gelirlerin % 5'ini, buna karşılık en yüksek gelirli yüzde 20'sinin ise toplam gelirlerin tam % 61'ini elde ettiğini' öne süren Dr. Boratav'ın eseri, bir ön çalışma olarak herkes için önem taşıyor.» (Ali Gevgilili, Milliyet, 19 Temmuz 1969)

●

«Boratav, Türkiye'de mevcut bilgileri bu çerçeve içinde kullanarak bazı sonuçlara varmış, bazı sorular ortaya atmıştır. Bunların büyük bir bilimsel sorumluluk ve dürüstlük kaygısı içinde yapılmış olması çalışmaya ağırlık kazandırmaktadır. Çalışmanın bir özelliği de, bilimsel çalışmaya yönelenlerle, eylem içinde bulunanlar için eşit derecede aydınlatıcı olmasıdır. / Boratav, Türkiye'deki tartışmaların olgunlaşmasına ciddî bir katkıda bulunmuştur.» (Necat Erder, Emek, 8 Eylül 1969)

●

«Türkiye'nin ekonomik yapısı nedir, kapitalist sistemde ve yurdumuzda gelir dağılımı nedir, ana sorun ve çözüm yolları üzerine genç Boratav'ın gözlerinizin önüne se[illegible]e şaşmamanız mümkün [illegible]Oursun, Milliyet, 26 Ağu[illegible]

15 lira